

3 MONTHLY SCIENTIFIC, ECONOMICAL AND CULTURAL MAGAZINE

TÜRKİSTAN

SAYI: 15

YIL: 4

1991

7500 TL

ÜÇ AYLIK İLMİ EKONOMİK DERGİ

İDEYOLU
KESİTİ YAYINCILIK
TARAFINDAN DAĞITILIR

YIL ... SAYI: 15 1991 FİATI: 7500TL.

TÜRKİSTAN

3 AYLIK İLMİ EKONOMİK KÜLTÜREL DERGİ

Kapak: Ünlü Özbek Türk Ressamı Rużi Cori'nin
Timur adlı tablosu

İÇİNDEKİLER

OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE TÜRK DÜNYASI İLİŞKİLERİ	4	Doç.Dr.A.Ahat Andican
ARAL'I KURTARMAK MÜMKÜNDÜR	12	Mirzaali Muhammedanov
"BİRLİK HALKL HAREKETİ" BAŞKANI ABDURRAHİM PULATOV VE AHAT ANDİCAN İLE SSCB'DE TÜRK HALKLARI ÜZERİNE KONUŞMALAR	17	Erol Kaymak
TÜRKİYE'DEKİ MUHACİR KIRGIZ TÜRKLERİ	23	M.Ruzubay Akören
TÜRKİSTAN'DA ARAL GÖLÜ GERÇEĞİ	27	Dr.Salih Aynural
ARAL DENİZİ GİTTİ GİDİYOR	30	Lester R.Brown
ARAL DENİZİ'Nİ KURTARMA KOMİTESİ BAŞKANI İLE SOHBET	38	Salih Aynural Pirmet Şirmammed
YİNE ARAL HAKKINDA	41	Selâmet Vefa
TÜRKİSTAN RESİM SAN'ATI	44	İşkender Haydar Arif Muinof
KIYMETİNİ BİLENE "MERCAN"	48	Kuanış Sultanov'dan Sultan Pekmezci
SSCB'NE YAYIN YAPAN ABD RADYOLARI	54	İ.Sami Özulu
TÜRK DÜNYASINDAN HABERLER	60	Hakan Poyraz
AZERBAYÇAN EDEBİYATINDAN BİR HİKAYE (SADAKAT)	62	Tamara Beliyeva'dan Derviş İlyasoğlu

YIL 4 SAYI 13 1991 7500 TL

T Ü R K İ S T A N

3 AYLIK İLMİ EKONOMİK KÜLTÜREL DERGİ

Sahibi ve Genel Yönetmen

TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI VAKFI ADINA

Dr.A.Ahat Andıcan

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Erol Kaymak

Grafik-Dizayn

Erol Kaymak

Fotoğraflar

Türkistan Yayın Merkezi

Manas Film-Fotoğraf Arşivi

Yazı Kurulu

Prof.Dr. A. Bican ERCİLASUN

Doç.Dr. A.Ahat ANDİCAN

Prof.Dr. Abdülkadir DONUK

Dr. Baymirza HAYİT

Eşref Bengi ÖZBİLEN

H.Emel AŞA

Prof.Dr. Mehmet SARAY

Doç.Dr. Orhan KAVUNCU

Doç.Dr. Timur KOCAOĞLU

Serap İLARSLAN

Doç.Dr. Yavuz AKPINAR

Doç.Dr. Osman F. Sertkaya

Gönderilen yazılar iade edilmez. Yazılar yazı kurulunun onayı ile yayınlanır.

Kapak Komp. Erol Kaymak

DERGİ ADRESİ

Yönetim Yeri

TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI VAKFI

Türkistan Yayın Merkezi

Cerrahpaşa Cad. No: 37/1 Tel: 589 01 81

Aksaray-İSTANBUL

Haberleşme Adresi

PK: 13 Cerrahpaşa-İSTANBUL

YURT DIŞI TEMSİLCİLİKLERİ

USA

NEW JERSEY : Abdullah Kwaja
P.O.Box 158, BOONTON.
N.J. 07005

NEWYORK

: ENVER OLGUN
33 Brighton 8th PL.
BROOKLYN N.Y. 11235

WASHINGTON: CEVDET SEYHAN

370 Williams Ct.
DUMFRIES, VA 22026

ALMANYA

: ÇAĞATAY KOÇAR
Kölner Platz 2-800
MÜNCHEN

A. CELİL VEFALI

Elisabeth Str. 26
8000 MÜNCHEN 40

S.ARABİSTAN: A. Hakim Karı

P.O.Box 567 MEDİNE

PAKİSTAN

: YASİR GERÇİK
P.O.Box 1120
PESHAVER

YURTDIŞI ABONELERİ İÇİN

TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI VAKFI
Vakıflar Bankası, Aksaray Şubesi
Hesap No: 01-10-0081

YURT İÇİ ABONELERİ İÇİN

Posta Çeki Hesap No:

TÜRKİSTAN YAYIN MERKEZİ 341029

Banka Hesap No:

TÜRKİSTAN YAYIN MERKEZİ

40043 Vakıflar Bankası-Aksaray-İSTANBUL

ABONE BEDELİ

TÜRKİYE: 30.000 TL,

ALMANYA: 40 Mark,

USA: 30 Dolar,

ARABİSTAN: 100 Riyal.

BASILDIĞI YER:

İLAN TARİFESİ

Tam Sayfa Renkli (Dış kapak) 4.000.000.- TL

Tam Sayfa Renkli (İç sayfa) 3.000.000.- TL

Sürekli ilanlarda % 25 iskonto yapılır.

Değerli Okuyucular

Sıcak yaz ayları Sovyetlerde yoğun değişikliklere sahne oldu. Darbe ve arkasından yaşanan parçalanma süreci özellikle Türk Cumhuriyetlerin de etkiledi. Böylece Türkiye ile bu Cumhuriyetler arasındaki ilişkilerde büyük önem kazandı. Bu sayımızda Osmanlıdan günümüze Türkiye Türk dünyası ilişkilerini irdeleyen bir yazımız var.

Sovyetlerde yaşanan ekolojik faciannın en belirgin örneği "ARAL GÖLÜ" olayıdır. Dergimizin daha önceki sayılarında bu konuyla ilgili yazılar vermiştik. Bu sayımızda bu konuya yönelik çeşitli uzmanlarca yazılmış yazılar ve Aral Gölü Kurtarma Komitesi Başkanı Pirmat Şirmuhammedov ile yapılmış bir röportajı okuyacaksınız.

Özbekistan'daki Birlik Halk Hareketinin başkanı Abdurrahim Polatoğlu Türkiye'ye bizim davetlimiz olarak geldi ve çeşitli temaslarda bulundu. Özbekistanın gelecekteki siyasal yapılanmasında çok etkin olacağı düşünülen bu hareket ve liderinin düşünceleri Genel yayını yönetmemiz Erol Kaymak tarafından değerlendirildi.

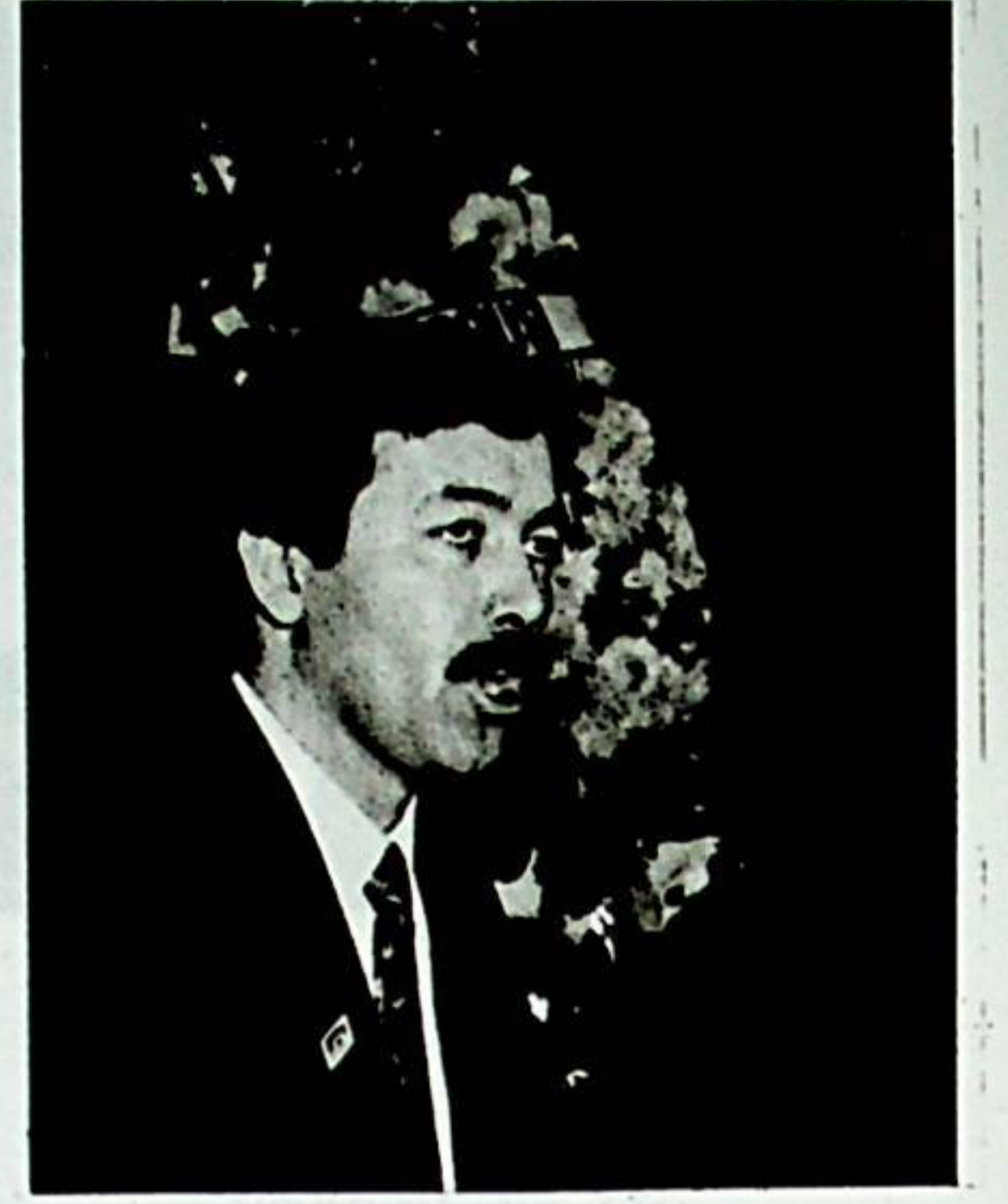
Dergimiz Türkistan her yönüyle kaliteli olma çabasını sürdürüyor. Gelecek sayıda görüşmek dileğiyle

Doç.Dr.A.Ahat Andican

OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE-TÜRK DÜNYASI İLİŞKİLERİ VE GELECEĞE YÖNELİK DÜŞÜNCELER

Doç.Dr.Ahat Andican

2000'li yıllara girerken Avrupa'yı Doğu Blokunu ve Ortadoğuyu etkileyen Dünya dengelerini temellerinden sarsan olaylar gelişti ve bazıları halen devam ediyor. Doğal olarak bu değişimler Yugoslavya'dan Çin seddine kadar uzanan geniş coğrafyaya yayılmış ve değişik sistemler içersinde yaşayan Türk Dünyasını da yoğun bir biçimde etkilemiştir. Türk Dünyasının dış dinamikleriyle birlikte iç dinamikleri de beklenmedik oranlarda değişime uğramıştır. Türkiye dışında yeni ve bağımsız Türk devletlerinin ortaya çıkması ihtimali belirlemiştir. Bütün bunlar 20. yüzyıl başlarında tartışılan "Türk Birliği", "Panislavizm" gibi kavramlara ilave olarak "Türk Ortak Pazarı", "Türk Bloku" gibi yeni kavramların gündeme gelmesine sebep olmuştur.

21. Yüzyılda bizi nasıl bir Türk Dünyası bekliyor? Bu sorunun cevabını doğru olarak verebilmek için 1900'lerden günümüze devam eden olayları

kısaca değerlendirmemiz gerekmektedir.

Bu yüzyılın başlarında bir milletler mozayığı yani "Supranasyon" olan Osmanlı devleti son günlerini yaşamaktaydı. Yönetimi elinde bulunduran Türk varlığı, Osmanlı'nın yükseldiği yıllarda birlikte gelişen Doğu Türklüğüyle sürtüşmelere girmiş, Doğu Türklüğünün gerilediği yıllarda ise kendisine karşı Batı dünyasından gelen tehditlerle uğraştığı için Türk dünyasının bu iki kesimi arasında kalıcı bir diyalog kurulamamıştı.

Özellikle 1800'lerin ortalarında başlatılan Panlavizm uygulamaları Ruslaştırma ve ortodokslarıya yönelik zorlamalar Çarlık Rusyası içinde kalan Türklerde varlığını koruyabilmenin tek yolunun "Milli değerlere dönmek" olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Meşhur Kırım Türk'ü İsmail Gaspralı'nın çıkardığı haftalık gazete "Tercüman" bu düşüncelerin sözcülüğünü yapmıştır. O

Özellikle 1800'lerin ortalarında başlatılan Pan-slavizm uygulamaları Ruslaştırma ve Ortodokslarıya yönelik zorlamalar Çarlık Rusya'sı içinde kalan Türklerde varlığını koruyabilmenin tek yolunun millî değerlere dönmek olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır.

güne kadar kendilerini Rusya Müslümanları olarak tanımlayan bu insanlar yeni usulde mektepler açarak, Gaspıralının "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" sloganıyla belirginleşen "Ceditçilik" akımını başlatmışlardır. Henüz hiçkimse-nin Osmanlıcağa alternatif düşünmeyi aklına getirmedeği bir dönemde 1904 yılında Yusuf Akçura isimli bir Kazan Türkü "Üç Tarz-ı Siyaset" eserini yazmıştır. Bu eserde Akçura "Osmanlılık"ın artık tarihi misyonunu tamamladığını belirtmiş ve siyasi sahada ilk defa olarak Türkçülüğü gündeme getirmiştir. Bazı batılı yazarların "Marksistler için Komünist Manifesto ne ise Türkçüler için de Üç tarz-ı Siyaset" olur demelerinin sebebi de budur.

20.Yüzyıl başlarında da tıpkı günümüzde olduğu gibi Dünyayı etkileyen güç dengelerinde büyük gelişmeler olmaktadır. Avusturya Macaristan imparatorluğu parçalanmakta. Dünyayı yönlendiren İngiliz gücünü erozyana uğratan Rus-Slav ve Alman yapılanmalarıyla birlikte daha Batı da ABD ve Uzak doğuda Japonya gibi güç merkezleri ortaya çıkmaktadır. Bu arada kendisi bir ağırlık merkezi olan Osmanlı parçalanmaktadır. İşte bu dönem Osmanlının varlığını sürdürme, kendisini parçalayan Avrupa gücüne karşı yeni bir kimlik kazanma savaşının sürdüğü dönemdir. Sonuç olarak Osmanlının kendi varlığının özüne yani Türk milletine ve Türk dünyasına dönüş çabalarının yoğunlaştığını görüyoruz. Türk Dünyasıyla Osmanlı arasında

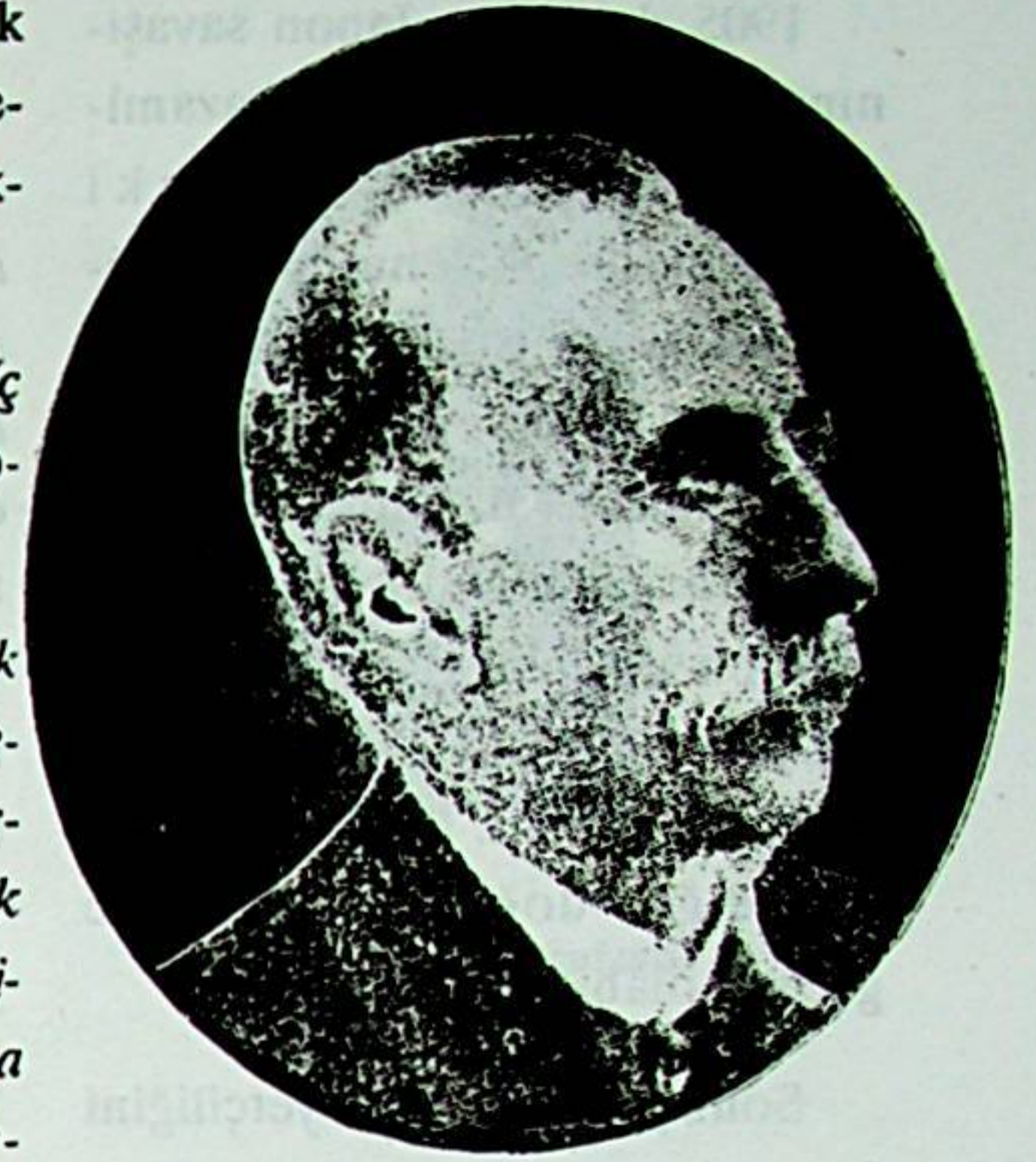
Osmanlının tarihi boyunca ilk defa bu kadar yoğun bir etkileşim işte bu dönemde yaşanacaktır.

Tekrar Yusuf Akçuranın "Üç Tarz-ı Siyaset" eserine dönüyorum. Şöyle diyor Akçura:

"Binaenaleyh zannımca artık bir Osmanlı milleti meydana getirmeye çalışmak beyhude bir yorgunluktur.....Lakin asıl büyük fayda dilleri, milliyetleri ve ekseriyetinin dinleri bile bir olan, Asya Kıtasının büyük bir kısmıyla Av-rupanın doğu kesimine yayılmış bulunan Türklerin birleşmesine ve böylece diğer büyük milliyetler arasında muhafaza-i vücud edebilecek büyük bir siyasi milliyet teşkil etmelerine hizmet edilmelidir. İşbu büyük heyette Türk cemiyetlerinin en kavisi ve en terakki etmiş olduğu için Devlet-i Osmaniye en mühim rolü oynayacaktır."

1904'lerde ileri sürülen bu görüşler Osmanlı aydınları arasında gerçekten büyük oranda etkili olmuş,Devlet içersinde yenileşme savaşı veren Genç Türkler'in programı ancak 1909 larda "Türkleştirme" işlemini ön plana çıkaracak şekle dönüşmüştür. Burada genç Türk liderlerinden Dr.Nazım Bey'in bir cümlesini aktarmak istiyorum. Gücü giderek azalan Osmanlı da aydınların çözüm arayışına tipik bir örnektir.

"Devletimiz tümüyle Türk olmalı. Sınırlarımız içersinde başka milliyetlerin varlığı yabancı güçlerin bize müdahalesi için bir bahane olmaktadır Türk olmayan milliyetlerin Türkizasyonu gereklidir"

İsmail Gaspıralı Bey

Kendilerini Rusya müslümanları olarak tanımlayan bu insanlara yeni usulde mektepler açarak, Gaspıralı'nın Dilde, Fikirde, İşte Birlik sloganıyla belirginleşen Ceditçilik akımını başlatmışlardır.

1905 deki Rus-Japon savaşının Japonlar tarafından kazanılması da bu şekildeki düşüncelerin güçlenmesinde büyük rol oynamıştır. Böylece kendi geleneksel millî yapılanmasına dayanmasına karşın iyi organize edilebilecek doğulu bir devletin o döneme göre gelişmiş bir batılı gücü yenebileceği anlaşılmıştı. O halde bu örnek diğer doğulu devletlerde geçerli olabilirdi.

Sonuçta Türk milliyetçiliğini formüle eden Ziya Gökalp, Türkiye dışından bir aydının, Azerbeycanlı Ali Hüseyinzade'nin "Türkleşmek İslamlaşmak ve Müasırlaşmak" şeklindeki sloganı ödünç alarak "Biz Türk milletinden, İslam dininden ve Avrupa medeniyetindeniz" biçiminde bir kimlik belirlenmesiyle 1918'lerde ortaya çıkıyordu.

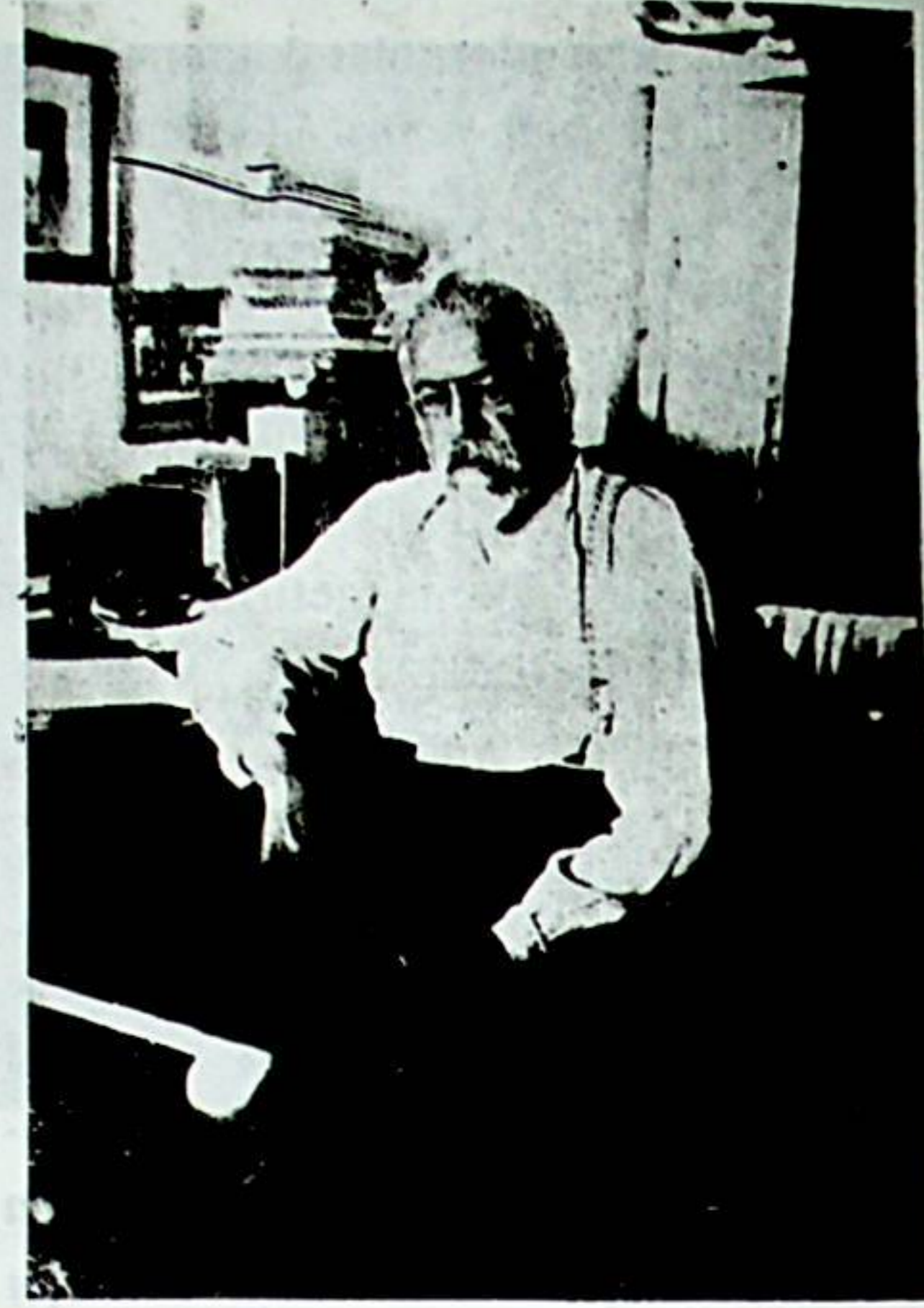
Görüldüğü gibi Rus yapılanması içersinde kalan Türk dünyasında 1850'lerden itibaren ortaya çıkan sosyopolitik nitelikteki kültür etkileşimleri Osmanlıyı çok büyük oranda etki altında bırakmış ve neredeyse daha sonra kurulacak Türkiye Cumhuriyetinin kimliğini oluşturmuştur. Sözü ettiğimiz fikir akımları Çarlık Rusyası bünyesindeki Türkler için de çok etkili pratik sonuçlara yol açmıştır.

Daha 1905'li yıllarda Nijni Novograd'da yapılan Rusya Müslümanları kongresinde Azerbeycanlı Lider Mehmet Emin Resulzade "Milliyetle Din'in farklı şeyler olduğunu vurgulayarak Büyük bir islam evi içersinde Tür-

kün, Arab'ın ve Acem'in ayrı ayrı odaları olduğunu söylüyor, böylece bir anlamda siyasi bir motif olarak Panislamizm'in değil müslüman milletler arasında işbirliğinin daha tutarlı sonuçlar vereceğini belirtiyordu" Yine aynı toplantıda Türk Milliyeti açısından getirdiği yorumlar da günümüzde bile geçerliliğini koruyacak niteliktedir.

"Bugün Kazan Türkleri, Kırım Türkleri, Azerbeycan Türkleri ve Türkistan Türkleri kendilerine has bir gelişmiş edebi ve kültürel yapılanmaya sahiptirler" diyen Resulzade, Türk Dünyasını oluşturan bu komponentlerin kendi kimliklerini oluşturduklarını, ayrı coğrafyalarda yaşadıklarını ve dolayısıyla tek bir siyasi yapılanma haline gelmelerinin pratik olamayacağını belirterek her grubun ayrı bir siyasi yapılanmaya dönüşmesi gerektiğini savunmaktadır. Sonuç olarak 1918 yılı başlarında Tarih boyunca Türk Dünyasında kurulan ilk Demokratik Türk Cumhuriyeti Azerbeycanda kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyetinin şekillenmesinden 5 yıl önce ortaya çıkan bu cumhuriyetin anayasasında - "Devlet yönetiminin çoğulcu demokrasi olduğu, her insanın eşit haklara sahip olduğu, fikir ve din hürriyeti, serbest ticaret ve mülk sistemi" gibi daha sonra Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundada temel alınan esasların belirtildiği görülmüktedir.

Daha iki yıl geçmeden Ruslar tarafından yok edilecek olan bu cumhuriyetin çok kısıtlı imkanlarına rağmen Anadolu'da başlayan Milli mücadeleye maddi ve

Yusuf Akçura

Henüz kimsenin Osmanlıcılığa alternatif düşünmeyi aklına getirmediği bir dönemde 1904 yılında Yusuf Akçura isimli bir Kazan Türk'ü "Üç Tarz-ı Siyaset" eserini yazmıştır. Bu eserinde Akçura Osmanlıcık'ın artık tarihî misyonunu tamamladığını belirtmiş ve siyasi sahada ilk defa Türkçülüğü gündeme getirmiştir.

manevi destek vermesi Türk Dünyası Birliği inancında tipik bir örneğidir.

Yine 1920'lerde Türkistanda kurulan Buhara Cumhuriyeti de benzer bir yol izlemek istemiş fakat, kısa bir süre içerisinde yoğun baskılar sonucu o da parçalandığı için başarılı olamamıştır.

Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra Dış Türk Dünyası ile ilişkilerin başlangıçta eskisi gibi devam ettiğini en azından kültür etkileşimi düzeyinde ilişkinin sürdürüldüğünü görüyoruz. Türkiye Cumhuriyetinin fikri temellerine harç koyan Yusuf Akçura, Sadri Maksudî, Ayaz İshakî, Mehmet Emin Resulzade, Zeki Velidî gibi dış Türk liderleri devrin marifet Bakanı Hamdullah Suphi tarafından Türkiye'ye getirilerek bir kısmı yeni kurulan üniversitelerde, eğitim ve kültür kuruluşlarında görevlendirilmiştir.

Atatürk 1923 yılında "ne islam birliği ne de Turancılık bizim doktrinimiz olamaz" ve 1924'de "Efendiler yeryüzünde 300 milyonu aşkın müslüman vardır, fakat maalesef bunların büyük bir kısmı şunun veya bunun esaret zincirleri kırabilecek imkan vermemiştir. Çünkü eğitimlerinin temeli millî değildir" diyerek gelecekte uygulanacak eğitim ve kültür politikalarının işaretlerini vermekteydi.

1930'larda genç Türkiye Cumhuriyeti bünyesinde yoğun bir Türkleştirme ve millî homojenizasyon uygulanırken Türk dünyasıyla ilişkiler açısından bir gerileme dönemi başlamıştır. So-

nuç olarak daha önce sözü edilen dış Türk liderlerinin büyük bir kısmının faaliyetlerine son verilmiş, yaptıkları yayınlar durdurmuş, ikinci dünya savaşının yaklaştığı dönemlerde ise bunların geri kalanları yurt dışına çıkmaya zorlanmışlardır. Herşeye rağmen içeride milleleştirme hareketinde görev alan ve eğitim kurumlarında çalışan bu insanların Türkçülüğün Türkiye ile sınırlı olmadığı fikrine inanan kadrolar yetiştirebilecek zamanları olmuştur.

Bu dönemde Türkiye'nin Dış Türk Dünyasıyla ilgisi Hatay gibi hemen kendi sınırında olan bir diğer deyişle kendi doğal uzantılarıyla sınırlı kalmıştır. Bütün bunlara rağmen Cumhuriyet bünyesinde Türk Milliyetçiliği politikasının izlenmesi ve cumhuriyete Türkiye, Cumhuriyeti ismi verilmiş olması gibi iç mesele gibi görünen olaylar bile aynı dönemde Sovyetler Birliği, Çin, İran gibi yapılanmalar içerisinde varlığını sürdürme mücadelesi veren Türk Dünyası için büyük bir ümit ışığı olmuştur denebilir. Türkiye açısından ise 1940'lara kadar sürdürülen milli ve eğitim politikaları yeni yetişen nesillerin "Milli Kimlik" arayışlarını asgaride tutacak bir çizgi takibetmiştir.

2.Dünya Savaşının ilk yıllarında Türkiye'nin Türk Dünyasına yönelik bazı siyasi faaliyetleri başlattığı görülmektedir. 18 haziran 1941 Almanların Rusya'ya saldırmasından dört gün önce Alman-Türk Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. Alman üstünlüğünün devam ettiği

Mehmet Emin Resulzade

Mehmet Emin Resulzade milliyetle din'in farklı şeyler olduğunu vurgulayarak, büyük bir İslâm evi içerisinde Türk'ün, Arab'ın, Acem'in ayrı ayrı odaları olduğunu söylüyor, böylece bir anlamda siyasî bir motif olarak Panislavizm'in değil müslüman milletlerarasında işbirliğinin daha tutarlı sonuçlar vereceğini belirtiyordu.

1941 ve 42 yıllarında Dış Türk dünyasına yönelik çalışmalar yapan liderlerin faaliyetlerine izin verilmiş, basında Alman yanlısı bir tutum sergilenmiştir. 9.7.1942 tarihli Şükrü Saracoğlu Hükümetinin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in programının ilk cümleleri çok ilginçtir.

"Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türk olarak kalacağız. Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar bir vicdan ve kültür meselesidir.

Harbin Almanlar aleyhine dönmesiyle birlikte hükümet politikası hızla değiştiriliyor, Milli Türk kültürü yaratma çabalarının yerini Yunan ve Latin Kültürü temeline oturtulacak bir kültür anlayışı alıyordu. 1944 yılı mayısında *"Almanların galip gelmesi halinde Türk hükümetini devirmek ve Turancı bir yaklaşımla Türkiye'yi Asya'daki Türklerle birleştirerek yeni bir devlet Kurmak"* gibi hayali bir suçlamayla başta Zeki Velidi Togan olmak üzere Türkiyede mülteci olarak yaşayan 235 Azerbeycan, Kırım ve Türkistan Türkü'nün bulunabilen 195 tanesi Sovyetlere teslim edildi.

Türkiye'deki 23 kişinin tutuklanması veya 200 kişinin öldürülecekleri bile bile teslim edilmeleri olayları bana göre aslında Türk Dünyasının ve Türklüğün mahkum edilmesi demektir. Bu iki olayda somutlaşan anlayış yalnızca Türkiye ile Türk Dünyası arasındaki ilişkileri dondurmakla kalmamış, Türkiyede etkileri neredeyse 40 yıl devam edecek bir yapılanma-

ya neden olmuştur.

Türkiye dışında yaşayan Türklerin 1500'lerden sonrasının tarih kitaplarından çıkarılması, öğrencilere Isparta-Atina savaşları, Avrupadaki 30 yıl savaşları Hammurabi kanunları öğretilirken Türkistanda, Kafkasyada yaşayan Türklerin tanıtılmaması, bir diğer deyişle Türkiye'nin Dünya tarihinde ve bugününde büyük etkinliği olan Büyük bir Türk Dünyasının önemli bir parçası lideri olduğu fikrinin verilmemesi yeni yetişen nesillerde bir kimlik bunalımı oluşmasının ana sebeplerinden birisi olmuştur. Devletin Dış Türklerle, yani Türk Dünyasıyla ilgilenilmesini suç sayan anlayışı devlet kurumlarına ve politik yapısına iyice sinmiştir.

Böylece bizim Kıbrıs diye bir problemimiz yoktur diyebilen bakanlara televizyonda Japon yapımı ipek yolunu izledikten sonra *"Adamlara bak yahu Türkçe konuşuyorlar"* diyen Üniversite Öğretim Üyelerine ve hepsinden önemlisi *"Türküm"* demeyi ırkçılık ve gericilik zanneden öğrencilere ve gençlere sabib olunmuştur.

Özetle söylemek gerekirse Atatürk'ün *"Yurtta Sulh, Cihanda Sulh"* sözünün arkasına sığınarak, aslında bu yönde hiç bir uygulaması olmadığı halde *"Pantürkizm"* suçlamasından korkmak ve Dış Türk Dünyasıyla ilişkilerini kesmek Türkiye'ye çok pahalı bir bedele malolunmuştur.

Dünyanın hiçbir ülkesinde o milletin milliyeti tartışma konu-

Ayaz İshakî

Türkiye Cumhuriyeti'nin fikri temellerine harç koyan Ayaz İshakî, Yusuf Akçura, Sadri Maksudi, Mehmet Emin Resulzade, Zeki Velidi gibi dış Türk liderleri devrin Maarif Bakanı Hamdullah Suphi tarafından Türkiye'ye getirilerek bir kısmı yeni kurulan üniversitelerde, eğitim ve kültür kuruluşlarında görevlendirilmiştir.

su olmaz. İsmi "*Türklerin yurdu*" demek olan Türkiyede ise daha önce sözünü ettiğimiz yanlış uygulamalar sonucu önce komünist sonra Türk, önce ırkçı veya dinci sonra Türk insanlar yetiştirilmiştir.

Burada elimde bir kitap var. 25.4.1920 tarihte kurulan Muvakkat icra encümeninden itibaren Türkiye cumhuriyeti hükümet programların da Kültür konusu incelenmiş. Sonuncusu da dahil olmak üzere kurulan 49 hükümetin kültür ve eğitim programında Dış Türk Dünyasına yönelik hedefleri araştırdım Kooperatifçilik eğitiminden tutunda, AET'ye kadar bir çok konuya değinilen bu programlarda Dış Türk dünyasıyla ilgili tek bir cümle var. Okuyalım.

"Başka ülkelerde yaşayan Türklerin ana dillerini ve kültürlerini yaşatmalarına ve geliştirmelerine, o ülkelerle dostça kültür ilişkileri kurularak katkıda bulunulacaktır"

İşte Ziya Gökalp'in 70 yıl önce söyledikleri "*Günümüzün karmaşık dünyasında Milletleşme Sürecinde en önemli şey Kültür Birliğidir. Türk olmak için yalnız Türk kanı taşımak yetmiyor. Türk kültürü ve Türklük için çalışmak lazımdır...İnsanda vatan duygusu ve millet sevgisi yoksa o insan milletini ve devletini yabancı sistemlerinde düşüncelerin kölesi yapmak için rahatça çalışabilir"* Bu sözlerin doğruluğunu göstermek için fazla değil 10 yıl geriye, 80 öncesine gitmek yeterlidir.

1980 li yıllarla birlikte Sovyet

sisteminde başlayan çöküntü Batı dünyasının ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerin dikkatlerini Türk Dünyasına yöneltmiştir. Bir dezenteegrasyon süreci içerisinde olmasına karşın askeri açıdan hala bir süper güç olan bu Türk-müslüman nüfusun yalnızca bir şiyasi potansiyel değil aynı zamanda büyük bir pazar olduğu da ortadadır. Batının bu yaklaşımı Türkiyede de yansımaların buldu. Doğu Blokundaki çözümlerle birlikte güçlenen milliyetçilik akımlarının da etkisiyle AET'nin kapısında bocalayan Türkiye için ırkdaşlık ögesine dayalı avantajlar oluşabileceği düşüncesiyle, son yıllarda giderek yoğunlaşan ve daha çok ekonomik temele oturtulmağa çalışan bir temas başladı.

Türk Dünyası-Türkiye ilişkilerinde gelecek ne olabilir? Bu soruya cevap verebilmek için gerçekçi bir analiz yapmakta yarar vardır. Bulgaristan, Yunanistan ve Irak'daki Türk nüfusu azınlık olmaları nedeniyle büyük ölçüde Türkiye'ye bağımlı bir gelişme gösterebilirler. Buna karşın Sovyet Bloku da, Afganistan'da, Çin'de ve İran'da yaşayan Türk nüfus için Türkiye kendi gelişme süreçleri içerisinde yer alacak bir çok faktörden birisi olabilir. Bir diğer deyişle, Türkiye bir çoklarının sandığı gibi, Türk dünyasının her bölgesine etkili olabilecek merkez bir konuma sahip değildir.

Yalnızca duygusal bir ırkdaşlık ögesine dayandırılarak bir Türk dünyası dayanışmasının gerçekleştirilemeyeceği ortadadır. Ortak kültür temellerine sa-

hib olmakla birlikte yüzlerce yıl devam eden ayrı coğrafyalar ve ayrı sistemler içerisinde yaşamının tabii sonucu olarak Türk topluluklarının yapısında büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır. Şi-veler büyük ölçüde farklılaşmıştır. Tek bir dine bağlı gibi görünen Türk dünyasında tarih boyunca çeşitli zıtlıkların temelini oluşturmuş mezhep farklılıkları ve komünist sistemin etkisiyle ortaya çıkan yorum farklılıkları söz konusudur. Sonuç olarak Azerbeycan dışındaki diğer Türk cumhuriyetleriyle olan ilişkilerde Türkiye ciddi bir çaba göstermek zorundadır.

Özellikle ekonomik açıdan bu bölgelere girebilmesi için diğer dünya güçlerine karşı ciddi bir mücadele vermek zorundadır.

Türkiye bu çabayı niçin göstermeli? Birçoklarının düşündüğü gibi uzun yıllar sömürülmüş ve geri bırakılmış bu cumhuriyetlere yardım elini uzatmak Türkiyenin bir borcu olduğu için mi bu ilişki için çaba göstermelidir? Bana sorarsanız "*Hayır*" diyeceğim. Bugüne kadar bu cumhuriyetlere yönelik bir politika oluşturma çabası içerisinde bulunmayan Türkiye bu tavrını sürdürse bile Sovyetleri etkileyen iç ve dış dinamiklerin etkisiyle bu cumhuriyetler tabii gelişme çizgilerini sürdüreceklerdir.

Sovyet sisteminin parçalanması halinde bu cumhuriyetlerin kendi başlarına ağırlık merkezleri haline dönüşecekleri kesindir. Sistemin varlığını

sürdürmesi halinde ise bunun tek şartı merkezin siyasi ve ekonomik gücü perifer cumhuriyetlerle paylaşması olacaktır. Ağustos ayındaki darbeden sonra oluşan yani siyasi ortam cumhuriyetleri gevşek ekonomik ve askerî bağlarla bir arada tutan, buna karşın dış Dünya'yı açılma konusunda serbest bırakan bir statüko doğurmuştur. Bu durumda da Türk cumhuriyetlerinin sistem içersinde, dolayısıyla siyasi dengelerde ağırlık merkezi haline dönüşecekleri muhakkak gibidir. Her iki durumda da bölgesel dengeler ve Sovyet sistemi ile ilişkiler açısından bu cumhuriyetlerin Türkiye'ye nasıl baktıkları, Türkiye açısından büyük önem taşıyacaktır.

Söz konusu hesapları çok önceden yapan ABD, İngiltere gibi ülkeler üniversitelerinde bölgedeki Türk cumhuriyetlerinin şivelerini, sosyal yapılarını araştıran ve öğreten merkezler kurmuşlar, bu bölgelere yönelik çalışmaları organize edecek nitelikli insan gücünü oluşturmuşlardır. Glasnostla birlikte ortaya çıkan Halk hareketleri liderlerini ülkelere davet ederek diyaloglarını başlatmışlar ve geleceğin ptansiyel liderlerini gerekli yatırımları yapmışlardır. Yalnız geçen yıl içersinde Amerika ve İngilterede Türkistan cumhuriyetlerini konu alan ve devlet tarafından desteklenmiş 50'ye yakın bilimsel kitap yayınlanmıştır. Benzer çalışmalar Japonlar, Fransızlar ve İngilizler için de söz konusudur. Bu çalışmaların sadece merak nedeniyle veya iyilik olsun diye yapılmadığı

ortadadır. Bugünkü sınırlarıyla Türkiye'nin yaklaşık 8 katı bir alana sahibolan Türkistan cumhuriyetlerinin doğal zenginliklerinden ve 70 milyona ulaşan nüfus pazarından yararlanabilme çabalarıdır bunlar Şu anda Türkistanda bulunan 600 bin Koreli aracılığıyla Uzak doğu, 100 bin kadar Alman aracılığıyla Almanya ve biraz önce belirttiğimiz çabalarıyla ABD ve İngiltere bölgeye yönelik yatırımları çoktan başlatmışlardır. Devlet tarafından desteklenmeyen bazı Türk firmalarının çalışmaları ise sadece temas düzeyinde kalmıştır. Devlet ciddi bir politikaya yönelmedikçe de bu şekilde kalacaktır.

Bana göre Türkiye, Türk Dünyası açısından ve kendi geleceği açısından bir yol ayırımına gelmiştir. Ya 21.yüzyılda dinamik bir güç olarak ortaya çıkacağı kesin olan Türk Dünyasının ağırlıklı bir komponent olacak ya da şimdiye kadar olduğu gibi, çevresi kendisini sıkıştıran yapılarla çevrili bölgesel bir devlet olarak kalacaktır.

Sovyet yapılanması dışına çıkarlarsa bu cumhuriyetler için tek çıkar yol kısmen siyasi ve daha büyük oranda ekonomik bir birlik haline dönüşmektedir. Şu ana kadar ki belirtiler de bunu doğrulamaktadır. Ortak bir sistemden çıkmış olmaları bunu kolaylaştıracaktır. Böylesi bir yapılanmaya entegre olabilen ve daha gelişmiş sosyo ekonomik yapısını reaksiyona yol açmayacak şekilde kabul ettirebilen bir Türkiye eskiden olduğu gibi Mısaki milli sınırları içersinde kal-

masına rağmen bir "Dünya Devleti" olma şansını yakalayacaktır.

Bu ise Türkiye'nin sadece bölge sorunlarını etkileyen sıradan bir devlet olmaktan çıkıp genel dünya problemlerinde ağırlık koyabilen AET kapısında bugün git yarın gel şeklinde bekletilmeyen Kıbrıs gibi bölgesel konularda önerdiği çözümleri kabul ettirebilen, Batı Trakya Türkleri, Bulgaristan Türkleri gibi meselelerde sadece şikayetçi bir devlet olmak durumunda kalmayan, kendi rejimini yıkmak için savaşan PKK gerillalarına yataklı ettiğini bildiği halde böyle bir şey yokmuş gibi söz konusu devletle ilişkilerini sürdürmek zorunda kalmayan, Su meselesi söz konusu olduğunda bir diktatörün "Menzili İstanbul'a ulaşan füzelerimiz var" şeklinde konuşmamaacağı bir Devlet olmak demektir. Ancak böyle bir durumda nüfusunun büyük bir kısmı Türk olmasına rağmen rejiminize her gün küfreden ve halkınızı iktidara karşı ayaklanmaya davet edebilen komşularınız olmaz. Ve yine ancak bu durumda Moskovanın zayıflamasına paralel olarak Batı dünyasının ve İran'ın desteğiyle güçleneceği kesin olan Ermenistan faktörü sizin için problem olmaktan çıkabilir. Neredeyse Avrupanın yarısı büyüklüğündeki Türk Dünyasına yayılan çıkarlar söz konusu olduğunda Burnundan kıl aldırılmayan" Avrupa ülkelerinin Türk işçileri, vize gibi konularda canlarının istediği gibi davranmaları nasıl mümkün olacaktır? Ve son olarak ancak böyle bir Türkiye içindeki azınlıkların dış destekle

kendisini parçalayacağından korkmayan bir ülke olabilir.

Bir Dünya devleti olabilme için İngiltere, İngiliz olmayan milletlerden bir topluluk yarattı, Fransa Fransızca konuşan Arap ülkelerinden "Mağrip Milletler grubu" yaratabilmek için yoğun çabalar gösterdi. Böylesi şansı olmayan Almanya, Romanya, Macaristan ve Çekoslovakya'dan oluşacak bir güç oluşturmağa çalışıyor. Dünya gayri safi hasılasının neredeyse % 9'unu oluşturacak dev ber ekonmik potansiyele ulaşan Japonyanın en büyük sıkıntısı bu ekonomik gücü siyasal bir arenaya yayamaktır. Ekonomik açıdan Dünya devleti haline dönüşebilen Japonya siyasî manada bu şansa sahip olamamaktadır. Tek tek alındıklarında Türkiyenin çok üstünde bir girdiye sahip olan Avrupa devletlerinin ekonomik askeri ve dolayısıyla siyasal alanda bir birlik oluşturma gayesinin temelinde, ancak böyle yaptıkları takdirde Dünya gayrisafi millî hasılasının %22-23'ünü manipüle edebilen büyük bir Dünya devleti potansiyelini yakalamak içindir. Görüldüğü gibi 21. Yüzyılın çözümü tek başına güçlenmenin ötesinde, etkili bir sistemin yönlendirici parçası olmaktan geçmektedir.

Türk Dünyasına böylesi bir entegrasyon çabası Türkiyenin iç dinamiklerini de olumlu yönde etkileyecektir. Konumuzun başlangıcında belirttiğim gibi Türkiye Cumhuriyetinin yeni kimliğini kazanmasında Dış Türk dünyası nasıl etkili olmuş, kesilen diyalog ise nasıl bir kim-

lik bunalımına yol açmışsa yeniden başlatılacak akılcı temellere oturtulmuş bir diyalog günümüzde toplumumuzu milli kimlik açısından tehdit eden bir çok faktörü dengeleyecek ve etkisiz hale getirecektir.

Hatırlayacaksınız, Azerbeycan olayları yönetimin başlangıçtaki negatif tutumuna rağmen Dünya görüşü farklı da olsa insanlarımız nasıl bir araya getirmişti. Günümüzde artık aşırı uçlar bir tarafa bırakılırsa Türk milletinin büyük bir kısmının Türk Dünyasına yönelmenin Türkiye için gerekli olduğuna inandığı ve desteklediği rahatça söylenebilir. AET ye katılım konusunda bu kadar net tavır koyamayan Millet'in bu konuda tavrını belirgin olarak ortaya koyabilmesi basitçe kendi milli kimliğine yönelmeden başka bir şey değildir.

Türkiye bütün bunlar için ne yapmalı sorusunun cevabı maalesef basitçe oralara heyetler göndermeli, karşılıklı ziyaretler yapılmalı, anlaşmalar imzalanmalı demek değildir.

İlk ve en önemli şart yalnızca bölgedeki Türk cumhuriyetlerini değil Bütün Sovyet Blokunu kendi gözleriyle ve çok ciddi bir şekilde inceleyecek, araştırarak bir kurumlaşmaya gitmek zorundadır. Şimdiye kadar olduğu gibi bilgi Batı kaynaklarından alınır sa bunun bir yararı ancak onlar yararlandıktan sonra ve onların istediği biçimde olacaktır. Türk cumhuriyetleriyle beyin alışverişi temeline dayalı diyalog süratle kurulmalı, öğrenci, bilim adamı,

araştırmacı trasferleri için ciddi kaynak ayrılmalıdır. Ekonomik diyaloglar için kâr amaçlı yaklaşımı esas alan özel sektör subvansiyone edilip, Sovyetlerdeki siyasi istikrarsızlıktan korkmadan yatırım yapmaları devlet tarafından garanti edilmelidir. Aksi takdirde bunu yapan Uzak Doğu ve Avrupa ekonomisi Türkiyenin girişine fırsat tanımaz. Bu ülkelerle temasta bizim dilimiz ortak dil, bizim alfabemiz ortak alfabe olsun gibi reaksiyon doğrucu teklifler götürmek yerine yoğun bir kültür transferi için, telekomunikasyon ve basın imkanları için kaynak ayrılmalıdır.

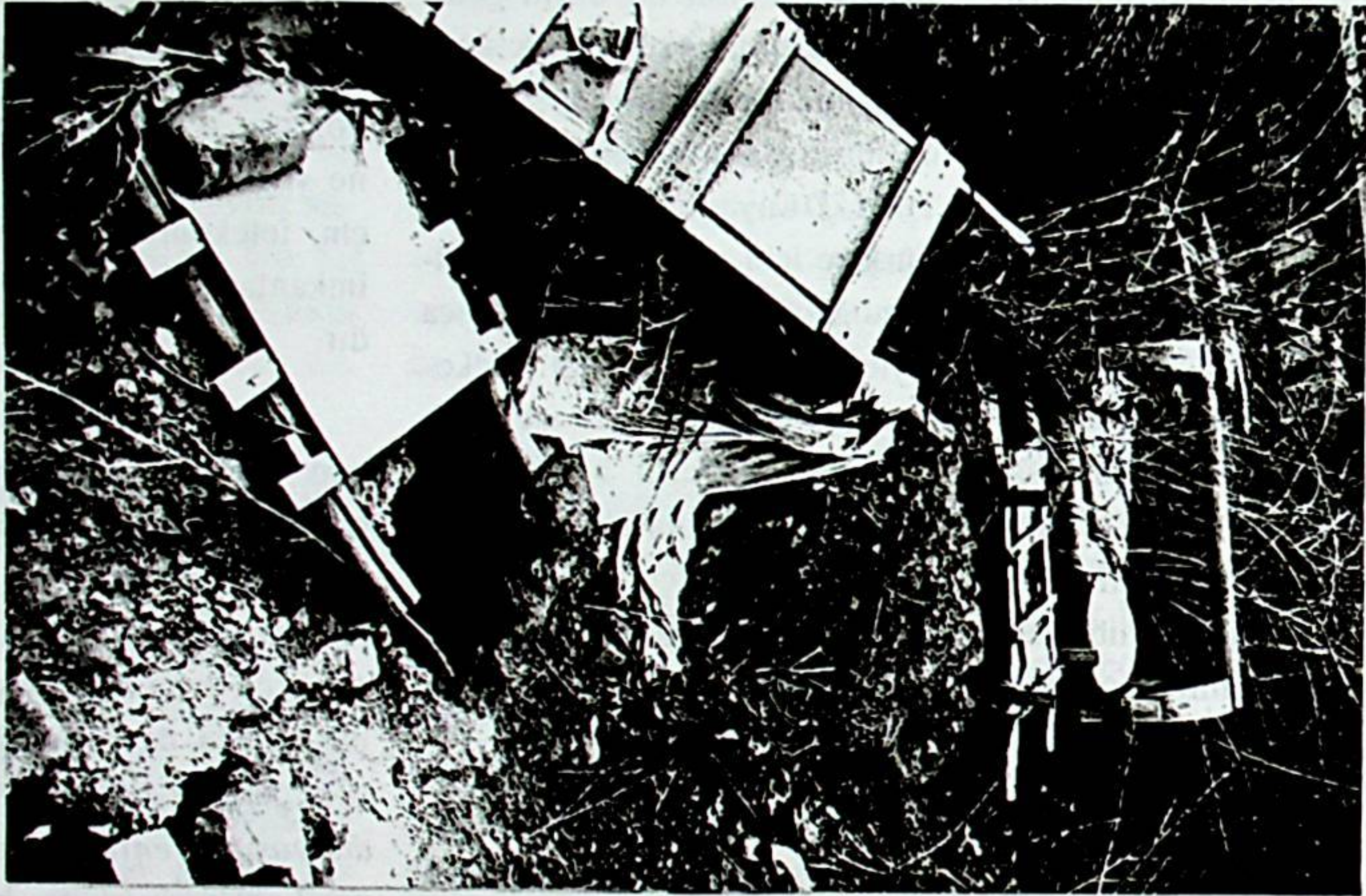
Gelecekte meyveleri toplanmak isteniyorsa bugün yukarıda başlıklar halinde sözünü ettiğimiz uygulamalar hızla gerçekleştirilmek zorundadır. Aksi takdirde daha önce başka bir konuşmamda da belirttiğim gibi - "Tek başına dindaşlık ögesi islam dünyasıyla entegrasyonumuzu nasıl sağlayamadıysa, kültür, teknoloji, beyin gücü ve finans kaynaklarıyla desteklenmeyen bir ırkdaşlık faktörü bizi Türk dünyasının tabii ve ayrıcalıklı üyesi yapmaya yetmeyecektir."

Bu gerçeğin farkına bugün varmamız bizi geçmişte İsrail ve Cezayir meselelerinde Arap dünyası için düştüğümüz hataların benzerlerini Türk Dünyası için yapmamızı engelleyecek, aradan 20-30 yıl geçtikten sonra özür dileyip Türk Dünyasına sanki yabancı bir devletmişiz gibi girebilme çabaları göstermemizi önleyecektir.

ARAL'I KURTARMAK MÜMKÜNDÜR¹

Özbekistan Fenler Akademisi
Mirzaali Muhammedcanov

Aral'ı korumak için esasen dışardan su getirmek gerek fikrine katılmak mümkün değildir. Eğer böyle bir fikir ileri sürülse ve galip gelse, tâ başka bir havzadan su getirilinceye kadar -ki bunun için en azından 20-25 yıl gerek Aral tamamen ölür gider. Denizi bugünkü vaziyetinde muhafaza etmenin tek şartı kendi bölgemizde 30-35 km³ su tedarik ederek 1991-1993 yıllarından itibaren bu suyun denize verilmesini temin etmekten ibarettir. Bu iş için bundan başka da yol yoktur.

Günümüzde Aral muamması yalnız Kazakistan ve Orta Asya halklarını değil, bütün insanlığı endişeye salmaktadır. Bu sebeble, denizi kurtarma çabaları doğ-

rultusunda Sovyet İttifak'ı ve cumhuriyetleri makyasında bir çok kararlar kabul edilmiş, gerekli çare ve tedbirler belirlenmiştir. Pek çok meclisler,

encümenler toplanmış, ilmî toplantılar yapılmıştır. Hatta bu konuda, yabancı ülkeler, onların ilim adamları, mütehassısları ve büyük ekoloji teşkilatlarının

¹ Bu yazı Özbekistan Edebiyatı ve San'atı haftalık gazetesinin 22 Şubat 1991 tarihli sayısından Türkçe'ye aktarılmıştır. Türkçe'ye aktarımda Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi'nde ortak olarak kullanılan birçok kelime aynen bırakılmıştır. Bu tür kelimelerin birçoğu bugün Türkiye Türkçesi için biraz eski sayılmasına rağmen Özbekistan'da günlük kullanımdadır.

temsilcileri dahi bizlere yardıma gelmektedirler. Bu cümleden olarak, 1990 yılının Nisan ayında Kazakistan'ın Aral şehrinde, Temmuz ayında Amerika'nın Bloomington şehrinde, Ekim'de ise Nukus'da bu muammaya ithaf edilen milletlerarası simpozumlar düzenlenmiştir. Bu arada deniz hemen hemen kuruyup gitmektedir. Buna rağmen, onu iyileştirmek ve ortaya çıkan ekolojik inkirazını durdurmak doğrultusunda, ilim adamları, mütehasıslar ve teknisyenler arasında tek bir fikir, ortak bir görüş yoktur. Neticede hükümet müesseseleri dahi çaresiz kalmaktadırlar. Üstüne üstlük, Sovyet İttifakı, Kazakistan ve Orta Asya cumhuriyetleri su idaresi teşkilatları ve onların mes'ul rehber mütehasısları Aral'ın üçte ikisini kuruttukları yetmezmiş gibi, "denizi bütün olarak korumak mümkün olmuyor" şeklindeki bahanelerle, onu sonuna kadar yok etme siyasetini gütmektedir.

Pekala, şu anda Aral ne durumdadır?

1911-1962 yıllarında denizin derinliği ortasında 53 m, suyunun umumi miktarı 164 km³ olup 66 bin km² sahaya sahip ve her litre suyunda 10-11 gram tuz var idi. Bu tarihler arasında denize Amu Derya ve Sır Derya'dan yılda 56 bin m³ civarında su dolmakta idi. Neticede Aral etrafındaki vilayetlerde çiftçilik, hayvancılık, medeniyet oldukça ilerlemiştir. Aral ve onun iki büyük nehri mühim bir ilgi vasıtası olmuş, balıkçılık gelişmiştir. Bundan başka Aral, Orta Asya cumhuriyetleri ve Kazakistan'ın güney tarafının iklimini yumuşatıp, kuzeyden gelen soğukları keşişte bir kalkan vazifesi yapmıştır.

1990 yılına gelince, denizin derinliği 38,7 metreye düşmüş, suyunun miktarı hemen üç misli azalmış, tuz miktarı ise iki mislini aşmış 24 grama ulaşmıştır. Son zamanlarda nehir suları doğrudan doğruya ona yetişmediğinden dolayı Aral'ın iklimi değişmiştir: kışın 1,5-2,5 dereceye kadar soğuk, yazın 2,5 dereceye kadar sıcak olmaya başlamıştır. Bitkilerin büyüme devresi 10-15 güne inmiş, 2,5 milyon hektarlık alan tuz kaplanıp, çöle dönüşmüştür. Hayvanlar ve balıklar kırılıp gitmiştir. Hesap-kitaplara bakarsak, bugün Aral'da 10-11 milyar ton tuz vardır. Onun kuruyan kısmından her yıl 90-100 milyon ton tuzlu kum rüzgarla kaldırılıp etrafa yayılmakta, civardaki araziye tuzla kaplayıp işe yaramaz hale getirmektedir. Bu kum-tuzların bir kısmı bütün Orta Asya'ya düşmekte, hatta Pamir dağlarına kadar taşınıp dağılmaktadır.

Aral'ın kuruyup gitmesi yüzünden civar vilayetlerdeki ekolojik dengeler dahi toptan bozulmuş, ağır telefata görüp ictimai-iktisadi inkirâza yüz tutmuştur. Taze ve temiz su azlığı ve haddinden fazla tuzlu suyun kullanımından dolayı halk arasında çeşitli ağır hastalıklar ortaya çıkmaya başlamış, bebek ölümleri artmış, insan nesli tehlikeye girmiştir. Biz ise bunlara bakıp yeterli derecede hülâsâ çıkarmıyoruz; aksine evvelki hataları tekrarlamaya devam ediyoruz.

Eğer önümüzdeki 1991-1992 yıllarından başlayarak Aral'a yeterli miktarda su bırakılmasa, durumu düzeltmek mümkün olmaz, deniz 15-20 yıl içinde tamamıyla kurur, büyük tabiat âmili hususiyetini bütünüyle kaybeder. Bu ise, şu an bu böl-

Aral muamması bugün öyle mühim ve acil durumdadır ki, bu mesele SSSR Ali Kengeşi meclisinde ayrıca görüşülmesi ve denizi muhafaza etmek hususunda bütün tedbir ve çareler belirlenerek derhal uygulamaya konulması lazımdır.

gede yaşayan 3,7 milyonluk ahalii göçüp gidişe mecbur eder veya emsalsiz bir faciaya uğramalarına sebep olur. Bunun ötesinde, eğer Aral kurusa, denizde toplanan tuzun esasî kısmı bütün Orta Asya ve kuzey Kazakistan'a yayılıp 31 milyon ahalinin hayatını dahi tehlikeye sokar. Bundan dolayı Aral'ı muhafaza etmek hepimiz için hem bir mecburiyet, borç hem de bir farzdır. Bu konuda geçen yıl Nukus'da yapılan milletlerarası simpozyumda ve başka toplantılarda kat'î fikirler bildirilmiştir.

Aral Denizi'nin yüzeyinden her yıl 30-35 km³ su buharlaşarak yok olmaktadır. Demek ki, Aral'ı bugünkü vaziyetinde muhafaza etmek için ona her yıl bu miktarda su koymak şarttır.

Bir kısım rehber ve mütehasırlar Aral'ı yeniden eski haline getirmek için Sibiryâ nehirleri ve Hazar Denizi'nin sularının bir kısmını getirerek ona katmak gerek şeklindeki bir gayeyi bir nice yıldan beri kat'î bir surette ileri sürmekteler. Bu mesele hakkında Nukus'da geçen simpozyumun katılanları konuyu her yönüyle muhakeme ederek verdikleri kendi kararlarında şöyle demektedirler: "*Bugün havzalararası suları taksim ediş layihaları ilmî yönden ispatlanmamıştır ve Aral Denizi havzasını suyla te'min ve takviye etmek hususundaki her türlü seçenek üzerinde esasî tetkikatlar yapılması lazımdır.*"

Bunun gibi RSFSR (Rusya Federal Cumhuriyeti) mütehasısları ve Âlî Kengeşi¹ "*Orta Asyaya [bu şekilde] su veriş maksada uygun değildir*" demek-

tedirler. Bize göre de, Aral'ın ve umumen Kazakistan ve Orta Asya cumhuriyetlerinin gelecekteki mukadderatları ve ilerlemeleri için bölge dışından su getirme meselesi Sovyet İttifakı'nın esasî yöneliş desturlarında yer alsaydı aynı maksat hasıl olur.

Bununla birlikte, Aral'ı korumak için esasen dışardan su getirmek gerek fikrine katılmak mümkün değildir. Eğer böyle bir fikir ileri sürülse ve galip gelse, tâ başka bir havzadan su getirilinceye kadar -ki bunun için en azından 20-25 yıl gerek Aral tamamen ölür gider. Denizi bugünkü vaziyetinde muhafaza etmenin tek şartı kendi bölgemizde 30-35 km³ su tedarik ederek 1991-1993 yıllarından itibaren bu suyun denize verilmesini temin etmekten ibarettir. Bu iş için bundan başka da yol yoktur.

Peki, bu hedefe ulaşmak için neler yapmak gerekir?

Birinci olarak: Orta Asya ve Kazakistan cumhuriyetlerindeki su ve köy hocalıkları² sahasında yürütülen siyaseti toptan değiştirmek bugünün en şiddetli taleplerinden biridir. İttifak hükümetinin 19 Ocak 1988 tarihli ve "*Memlekette Su Kaynaklarından Faydalanmayı İyileştiriş İçin Birinci Sıradaki Çareler Hakkında*" adlı kararında bizim bölgemizde umumi su sarfiyatının yüzde 15-20'ye düşürülmesi belirtiliyor. Fakat bu karar bugün yerine getirilmiyor. Halbuki bu kararı mükemmelen îfâ etmek için bizim bütün imkanlarımız yeterlidir. Mesela, bugün sulanan her hektar alanda 12,5 bin m³ su

sarf edilmektedir. Bu çok fazladır. Eğer ekinleri sulama işi modern ilmî esaslarda yapılsa, su sarfiyatını yüzde 30-40'a kadar azaltmak mümkündür. Bugüne kadar koza (pamuk) ve başka ekinler nihayî derecede uzun arklarla veya hep birden bir yola bastırarak sulanmaktadır. Sulanan araziler hep bir çeşit değildir. Hacimleri ya küçük veya hadsiz ölçülerde büyüktür. Küçük sulama arkları ve inşaatları, kanal ve kuyular genellikle talebe cevap vermemektedir. Bütün bunları yeniden kurmak lazımdır.

Pamukçuluk sahasında yapılan tetkikatların sonuçlarına göre, hektarından 3000-4000 kg³ hasılât almak için eğer yerüstü suları 2-2,5 metreye kadar derinlikde ise, su sarfiyatı 2,5-3 bin m³, eğer daha derinlerde yerleşmiş ise, (boz topraklarda) 5 bin m³ dolaylarında olur. Eğer sulama sırasında faydasızca yokolan su yüzde otuzu teşkil etse ve yine bu kadar su yerin tuzunu yıkamaya sarfedilse, bir hektar pamuk alanına giden su sarfı cumhuriyet genelinde ortalama 6-7 bin m³'ü aşmaz. Lakin, su sarfını birdenbire bu miktara düşürmek kolay bir iş değildir. Bunun için su ve köy idaresinde pek çok işi uygulamaya koymak ve pek çok para harcamak lazımdır. Lakin, bugünden başlayarak her bir cumhuriyet, vilayet, tümen⁴ ve hocalık⁵ lara umumi su sarfiyatı için kat'î bir limit belirleyerek ve bunu her yıl en azından yüzde 15-20 azaltarak 15 km³ suyu Aral'a göndermek imkanını yaratmak lazımdır. Bu maksatla, suyu gereksizce israf

1 Yüce Meclis.

2 Kırsal idarî bölge.

3 30-40 tsentner; 1 sentner=100 kg.

4 İlden küçük idarî birim.

5 Köy ve ziraat idaresi.

etmemek için hocalıkların rehberleri, mütehassısları, bütün kabala iş yapanlar ve kiracı çiftlerin mesuliyetlerini artırma ve bu işi teşvik etme yollarını belirlemek, sulama usullerini top-tan değiştirmek gerektir.

İkinci olarak: Köy hocalıklarının işlerini ilmî esaslarda yürütmek için yalnız pamuk ekimi hakimiyetine tamamen bir son vermek zaruridir. Buna göre, pamukla iştilgal edilen hocalıklarda işbu ekin alanlarını en azından yüzde 20'ye indirmek, yani tedricen yüzde 50'ye kadar düşürmek maksada muvafıktır. Bunun için her türlü imkan ve zaruret vardır. Mesela, cumhuriyetimizde 700-750 bin hektar pek fazla verimli olmayan ve pek fazla işe yaramayan arazilere çigit (pamuk tohumu) ekilir. Buralar esasen şağal-taşlı (çakıllık), tepelik-kır, kum, kuvvetli oranda tuz içeren, bataklıklaşmış arazilerdir. Bu yerlerde pamuk üreticiliği 5-20 tsentneri (500-2000 kg) aşmamakta, buraların dahil olduğu hocalık idareleri yalnızca zarar görmekte veya yeterli fayda almamaktadırlar. İşte böyle yerlerde pamuğun yanında daha çok fayda veren başka ürünler ekilse ve ayrıca bunun 200-250 bin hektarına suyu az talebeden kayısı, üzüm, nar gibi meyve ağaçları dikilse, en azından 3-4 km³ su tasarruf edilir.

Bugün Aral Denizi bölgesindeki beş cumhuriyetin hepsi 7,3 milyon hektar alan üzerinde bulunup bunun 5,7 milyon hektar sulanan arazisinde tarım yapılmaktadır. Bu arada, şunu da ayrıca kaydetmek mümkündür ki, son 25-30 yıl boyunca bütün bu cumhuriyetlerde, husûsen Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan'da ekincilik işleri yoğun

bir esasta değil, fakat belki de sulanabilir araziye haddinden fazla genişletmek yoluyla yürütülmüştür. Bu vaziyet, Amuderya ve Sırderya sularını her tarafından keserek neticede Aral'ı kurutmaya kadar gelip çatmıştır. Çok miktarda hidro-enerji [santral] inşaatları, sulama kanalları ve kollektör-arklarının hayret verici bir şekilde ve uygunsuz bir biçimde kurulmuş olması, düşüncesizce ekin alanlarına sahip olunması ve su kaynaklarından yanlış bir şekilde faydanılması neticesinde tahminen 2 milyon hektar arazinin ıslah edilme (melioration) durumu büyük ölçüde kötüleşmiştir. Şimdi bunları yeniden iyileştirmek için bir nice yıllar ve büyük meblağlar gerekmektedir. Bu duruma ve su menbalarının azlığına bakılmaksızın yine ilave yerler açılması düşünülmektedir. Mesela, Özbekistan'da gelecekte 150 bin hektar sulu araziye daha sahip olunması planlanmaktadır.

Nukus simpozyumuna katılanlar bu meseleyi etraflıca tetkik edip, sulanan arazi sahasını genişletmenin kesinlikle mümkün olmadığını tenkid etmişlerdir. Zira, gelecekte tasarruf edilen her damla suyun yeni yer açmak için değil, fakat Aral'ı muhafaza etmek için sarfedilmesi gereklidir. Yeni yerler açılması işine ise, mevcut arazinin ıslahî vaziyetini ciddi olarak iyileştirerek Aral'ı yeniden eski haline getirdikten ve ilave su kaynaklarını tedarik ettikten sonra girişmek mümkündür.

Üçüncü olarak: Aral bölgesinde 300-350 bin hektar araziye şali (pirinç) ekilmektedir. Bunun 160 bin hektarı Özbekistan sınırları içinde bulunmaktadır. Şalinin esasî kısmı

Karakalpakistan muhtar cumhuriyeti, Kızıl Ordu ve Harezmi vilayetlerindeki ihtisaslaştırılmış devlet hocalıklarında yetiştirilmektedir. Bu ekin çok fazla miktarda su ister, hektarına 50-55 bin m³ su sarfedilir. Amuderya ve Sırderya eteklerinde Mayıs ayından Eylül'e kadar yüzbinlerce hektar arazide el büyüklüğündeki şali sapları parlayarak tavlınıp durur. Bu arada hesapsız miktarlarda su buharlaşarak boş yere yokolup gitmektedir. Bunun yanında şaliden alınan hasılat da pek fazla olmayıp, 30-38 tsentner (3000-3800 kg) dolayındadır. Bu nedenle, hocalıklar bu mahsulatı yetiştirmekten ekseri durumlarda fayda görmemektedirler.

Ekoloji mütehassıslarının fikrine göre, Aralönü vilayetleri ve tümenliklerinde şalicilik geliştirilerek hata edilmiştir. Bu gibi yerlerde bu uygulamaya bir son verilip onun yerine köy hocalığı ekinlerinden az su sarfiyatı ve daha faydalı olan türlerin revaçlandırılması lazımdır. Bizim fikrimizce, Aral bölgesinde şali ekiminin en azından 200-230 bin hektar araziye düşürülmesi, kalan 100-150 bin hektar yere ise şali sadece toprağın melioratif yapısını iyileştirmek, yani çorak toprakları zararlı tuzlardan kurtarmak için ve vilt¹ hastalığına karşı ekilmesi gerekir. Böyle bir durumda şalinin umumi miktarının 700-750 bin tona düşeceği doğrudur, fakat bu azalan miktarın yeri güney ve güney-doğu Asya ülkelerinden alınacak mahsulatla doldurulabilir. Bu memleketlerde bizim halkımızın hoş gördüğü "mayın" ve "basmati" adlı şali cinsleri çok miktarda ekilir ve dışarıya ihrac edilir. Kısaca, şalicilik için ihtisaslaştırılmış ho-

1 Muhtemelen İngilizce 'wild' sözünden rusçaya geçmiş bir tür pamuk bitkisi hastalığı.

çalıkları kapatmak, bu hocalıkları iktisadî durumunu artırma ve en mühimi 10 km³'e kadar suyu tasarruf ederek bunu Aral'a akıtma imkanını yaratır.

Dördüncü olarak: Aral havzasında pek çok su ambarları (havuzları) kurulmuştur. Bunlarda 55 km³'den fazla su toplanır ki, bundan her yıl 5 km³ su buharlaşarak havaya karışır. Yine, bu sıra sıra su ambarları kışlak (köy) hocalığına zarar getirmekte, yani yeraltı sularını yüzeye çıkarıp bu bölgede tuzlanmaya ve bataklıklaşmaya sebep olmaktadır. Su ambarlarından çıkan suyun harareti, nehirlerden kendi halinde akıp gelen suya göre 5,7 derece daha aşağı olup bunların etkisindeki arazilerde bir çok faydalı canlılar yokolup, biyolojik hareket gitgide eski gücünü yitirmekte, bitkilerin büyüme devresi kısalmakta, çevresel (etraf-muhit) denge ciddi ve süratli bir şekilde bozulmaktadır. Buna benzer şekilde, her çeşit [kimyevî] maddeler açısından zengin, bulanık (çamurlu) suların su ambarlarında çöküp kalmasından dolayı toprak verimliliği yıldan yıla azalıp gitmektedir. Bu vaziyet bu şekilde devam ederse, su ambarlarının çoğu (bulunduğu yere göre) 40-50 yılda çamur ile dolar ve bu devir zarfında toprağından mahrum kalan araziler de işe yaramaz hale gelir. Buna Murğab nehrinde kurulan ve 30-35 yıl içinde bulanık (çamurlu) su ile dolarak bugün verimsiz bir hale gelmiş olan su ambarları apaçık bir misaldir. Nukus konferansında bu su ambarları hususunda şöyle bir hülasa çıkarılmıştır: *'vadilerde ve aşağı (çukur) kazalarda (rayon) kurulan su ambarlarından faydalanma meselesi yeniden gözden geçirilsin.'*

Bizim fikrimizce toprağın melioratif yapısının kötüleşmesine ve çevresel dengenin (etraf-muhit uyuşmasının) bozulmasına sebep olan bu gibi su ambarlarını kapatmak, hem de buralarda toplanmış suyu çıkarıp atmak gerektir. Kalan su ambarlarının en gereklilerinden ise, gelecekte sel taşkını sularını kullanacakları vakte kadar muhafaza etmek için faydalanmak doğru olur. Öte yandan, su ambarlarını kurmak için çok fazla meblağ ve güç sarfedilmiştir. Bunların herbirinin takdirinin ehliyetli mühendisler ve tecrübeli ziraatçilerin iştirakiyle tarafsızca muhakeme edilerek halledilmesi lazımdır.

Gereksiz ve zarar getirmekte olan su ambarlarına bir son vermenin karşılığında yılda 3 km³ suyu tasarruf ederek Aral'a yöneltmek mümkün olur.

Beşinci olarak: Aral boyu civarında çok miktarda su vardır. İşte bu civardaki Deryalık ve Azerniy kollektörlerinin sularını da gelecek seneden başlayarak Aral'a göndermeyi te'min etmek için bütün gerekli çareleri kollamak zaruridir. Aynı zamanda Sırderya'nın taşkın sularının Arnasay-Aydar çukurluğuna akışına meydan vermemek gerektir. Bu çare ve tedbirler dahi Aral'a ilave 5-7 km³ su temin eder.

Görülüyor ki, yukarıda zikredilen çareler uygulamaya konulsa, doğrudan Aral Denizi'ne 2-3 yıl içinde en azından 30-35 km³ suyu her yıl gönderme imkanı vardır. Demek oluyor ki, bugün Aral'ı yeniden eski haline getirmek hususunda ilim adamları ve mühendislerin fikri açıktır ve nasıl su te'min ve tasarruf edilmesi hakkında çeşitli yollar da mevcuttur. Bu alemşümül işin

takdiri Orta Asya ve Kazakistan cumhuriyetleri ile İttifak hükümetlerine, su ve kışlak (köy, taşra) hocalığı teşkilatlarının rehberlerine bağlıdır.

Aral muamması bugün öyle mühim ve acil durumdadır ki, bu mesele SSSR Âli Kengeşi meclisinde ayrıca görüşülmesi ve denizi muhafaza etmek hususunda bütün tedbir ve çareler belirlenerek derhal uygulamaya konulması lazımdır.

Haftalık gazetemizin işbu sayısı neşre hazırlandığı sırada SSSR Tabiatı Muhafaza Kılış Devlet Komitesi'nden "Aral" müsabakası sonuçlarına dair bir haber gelmiştir. Bu haber şöyledir:

SSSR Tabiatı Muhafaza Kılış Devlet Komitesi Özbekistan Fenler Akademisi aslı üyesi, "Biyoloji" İlmî Çalışma Birliğinin Bölüm Rehberi, Özbekistan'da hizmet gösteren fen ve teknik erbabı Mirzaali MUHAMMEDCANOV'a Aral Denizi'ni muhafaza ve yeniden eski haline döndürme, Aral boyundaki ekoloji, tıbbî-biyoloji, çevre temizliği ve içtimâî-iktisadî vaziyeti sağlamlaştırma fikrini yaratış hususunda Umumi ittifak müsabakasına iştirak ettiği için minnettarlık bildirir.

Şunu bildirmek isteriz ki, Özbekistan Fenler Akademisi aslı üyesi M. MUHAMMEDCANOV'un da dahil olduğu müellifler grubu tarafından takdim edilen teklif layihası müsabaka hey'eti tarafından en iyi yedi layihadan biri görülerek itibar edilmiştir. Bu hoş haberi Özbekistan Fenler Akademisi "Biyoloji" camiasına duyurmanızı rica ederim.

N.VORONTSOV
SSSR Tabiatı Muhafaza
Kılış Devlet Komitesi Reisi

Dr.Abdurrahim Pulatov

Özbekistan “Birlik Halk Hareketi” Başkanı Abdurrahim Pulatov ve Ahat Andican ile SSCB İçinde Türk Halkları Üzerine Konuşmalar

Erol Kaymak

Geçtiğimiz yıl özellikle, Sovyetler Birliği içinde en yoğun Türk nüfusunu barındıran Özbekistan Cumhuriyeti'nde en güçlü muhalefet grubunu teşkil eden “Özbekistan Birlik Halk Hareketi”nin kuruluşunu takibeden günlerde duymaya başlamıştık Abdurrahim Pulatov adını.

Abdurrahim Pulatov adı, hem Türk yurtlarının durumları, hem demokratik bir muhalefet örgütünün reisi, hem de genel olarak Sovyetler Birliği'nin milliyetler politikası açısından önemli. Çünkü, Özbekistan'ın diğer Türk cumhuriyetleri içinde Türk baskın unsurunun yer alması yanında, Hareket'e kitle bazında katılımın niteliği ki-tabandan örgütlenerek gelişmiştir genel Birlik politikası açısından Özbekistan'ın merkeze karşı güçlü bir muhalif ulusal odak olması gerçekte “Birlik Halk Hareketi”nin önemini ortaya çıkarıyordu.

Pulatov, uzun engellemeler sonucunda “Birlik Halk Hareketi”nin ve Türkistan'ın geçmişten bu güne süregelen yüzyıllık yalnızlığını anlatmak, problemlerine çözüm yolları aramak için ancak, SSCB tarihine “Birlik Sözleşmesi” olarak geçecek olan seçimlerden sonra gelebilmişti Türkiye'ye. Aynı günlerde Gorbaçov yaptığı televizyon konuşmasında, Yoldaşlar diyordu. Artık yolun sonuna gelmiş buluyoruz. Türkçe'de bunun anlamı, “Bu iş buraya kadar” demektir. Pek tabii Birlik cumhuriyetlerinde özellikle, Rus usulü seçimin nasıl yap-

ıldığı tartışmasını bir yana bırakılırsa, baskın milliyetler sorununu en azından şimdilik olmak kaydıyla askıya alan Moskova yönetimi için dünya gündemine ideolojik tartışmayı getirmenin bir zararı yok, hatta “artık sosyalizmin öldüğünü, bu ölüyü gömmek için elbirliğiyle tabutu omuzlamak gerektiğine ilişkin çağrı”nın faydası bile vardı.

Pulatov'la 9 Ağustos'ta görüşmemizin ardından tam da on gün sonra (19 Ağustos 1991) dünya kamuoyu, Moskova'da yeni bir darbe haberiyle sarsıldı.

SSCB'nin, tarihi sosyalist sistemi tasfiyesiyle noktalanacak, üç günlük cunta konseyi iktidarının yıkılmasına karşı çıkışın, bir çok mahfelin iddia ettiği gibi burjuva demokrasisine geçme yolunda bir zafer olduğu fikrine katılmak zor görünüyor. Bu kanaat belki Rus halkı için inandırıcı olabilir ama, SSCB'deki Türk halkları açısından bir şey değiştirdiğini söylemek mümkün görünmüyor. Bu yönden ele alındığında gelişmelere salt SSCB'nin bir iç sorunu olarak değil, genel dünyanın dinamiklerini belirleyen kapitalizmin istemleri ve bunun dünyadaki baş aktörü olan ABD'nin iktisadi gelişme çizgisinde uzun alçalışa geçtiği krizin doğal bir uzantısı olarak bakmak gerekiyor.

Bu durum doğal olarak, en azından şimdilik kaydıyla- şu andaki gelişmeler gözönüne alındığında günümüze kadar biline gelen Moskova-Was-

hington eksenine yerine, bir Berlin-Tokyo hattı oluşması yolundaki ihtimaller karşısında dağılabilecek SSCB, bunu bir yandan hızlandırırken, öte yandan ABD'nin dünya üzerindeki hegemonyasına da büyük darbe indireceğidir.

Dünya politik yapısı içindeki bu karmaşık ilişkilerle birlikte, Türk halklarının mevcut ve gelecekteki durumları gözönüne alındığında, gerek Sovyetlerdeki toplumsal ve politik gelişmeler, gerekse Pulatov'la konuşmamızda Pulatov'un sözünü ettiği ve acil olarak çözümlenmesi gereken sorunlar, tüm olay ve olgular arasında "mazi-hal ve istikbal" açısından da "Sarmal" bir tarih tez'ini de gündeme getirmesi bizim bir başka gerçeğimizdi. Bu nedenle, soru dizgemizi, dar bir bölgenin ulusal sorunlarını tartışmak yerine, genele matuf olarak seçme zorunluluğu duyduk. Ancak, Pulatov'un olaylara ve gelişmelere ilişkin görüşleri tartışılabileceğini belirtmek gerekir. Fakat, bizim sorularımız ve yorumlarımızın sübjektif olduğuna dair öne sürülebilecek bir yargı, çağdaş tarih anlayışının, "Tarihte insan kendini gözlediği için, tarih zorunlu olarak öznel-dir ve tarih, laboratuvar biliminin tersine din ve ahlak sorunlarını işin içine katar" ön-bildirimini bizi bu tür bir suçlamadan muaf tutacağı gibi, Türk olduğumuz gerçeğini gözardı etmeksizin yaptığımız kabuller ya da reddedişler, tarihsel anlamda da fazladan bir haklılık kazandırmaktadır.

"Özbekistan Halk Hareketi" ve reis Abdurrahim Pulatov'la ko-

nuşmalarımızda yukarıda ki modern tarihin ön-bildirim imkanından yola çıktık.

Adından sık sık söz ettiren Abdurrahim Pulatov kimdi? Önemli bir muhalefet hareketinin önderi olan Özbek Türk'ü Abdurrahim Pulatov kendini şöyle tanıtiyordu.

Ben Abdurrahim Polatov, 1945'te Taşkent'te doğdum. Moskova Enerji Enstitüsü'nde okudum. 1968'de okuldan mezun olduğum da, sibernetik sahasında Fen doktoru ünvanını aldım. Okulu bitirdiğim yıl, Özbekistan Fen Bilimleri Akademisi'nde "yapay zeka" sahasında laboratuvar müdürlüğü görevini yürüttüm geçtiğimiz yıla kadar. Bu görevi sizin de bildiğiniz gibi geçtiğimiz yıl Özbekistan "Birlik Hareketi"nin reisliğine getirilmemle bırakmak zorunda kaldım. Birlik Hareketi'nin diğer önder arkadaşları Bektaş Muhammedi ve Şöhret İsmetullah-yev'dirler. İlmi sahada üç kitabım yayınlandı. Rusça ve İngilizce biliyorum. Evliyim ve iki çocuğum var.

Sovyetler Birliği içinde yer alan Türk Cumhuriyetlerinin durumları genel olarak aynı olmasına rağmen, bölgesel, iktisadî ve demografik bakımdan farklılıklar gösterdiğini biliyoruz. Bu durum doğal olarak, Özbekistan ile diğer Türk ve Birlik cumhuriyetleri arasında bir karşılaştırmayı öngörüyor. Çünkü karşılaştırmalı yöntemin uzun vadede Türk halkları için varabileceği yer, her zaman temelde ileri Türk çağlarının esasına tesir edecek katkıların eğilimince olacaktır. Eğer bu postulat temel olarak oluşturabilirse, aynı za-

Kitle ve teşkilat bazında Türk cumhuriyetlerinde katılımın yüksek olduğu söylenemez. Neticede bir blok hareketi veya Birleşik Cephe Hareketi zayıf kalıyor. Bunun birinci nedeni ekonomik olarak Moskova'ya bağımlılık, ikincisi yerli basının görevini yerine getirmeyişidir.

manda Türk halklarının geleceğini de daha iyi belirlenecektir. Bu itibarla SSCB'nin genel yapısı dışında değerlendirebileceğimiz Birlik cumhuriyetleri var mıdır, Türk cumhuriyetleri'nin Birlik içinde durumları nedir sorusuna Pulatov'un verdiği matematik rakamlara dayalı cevaplar gözönüne alındığında oldukça vahim.

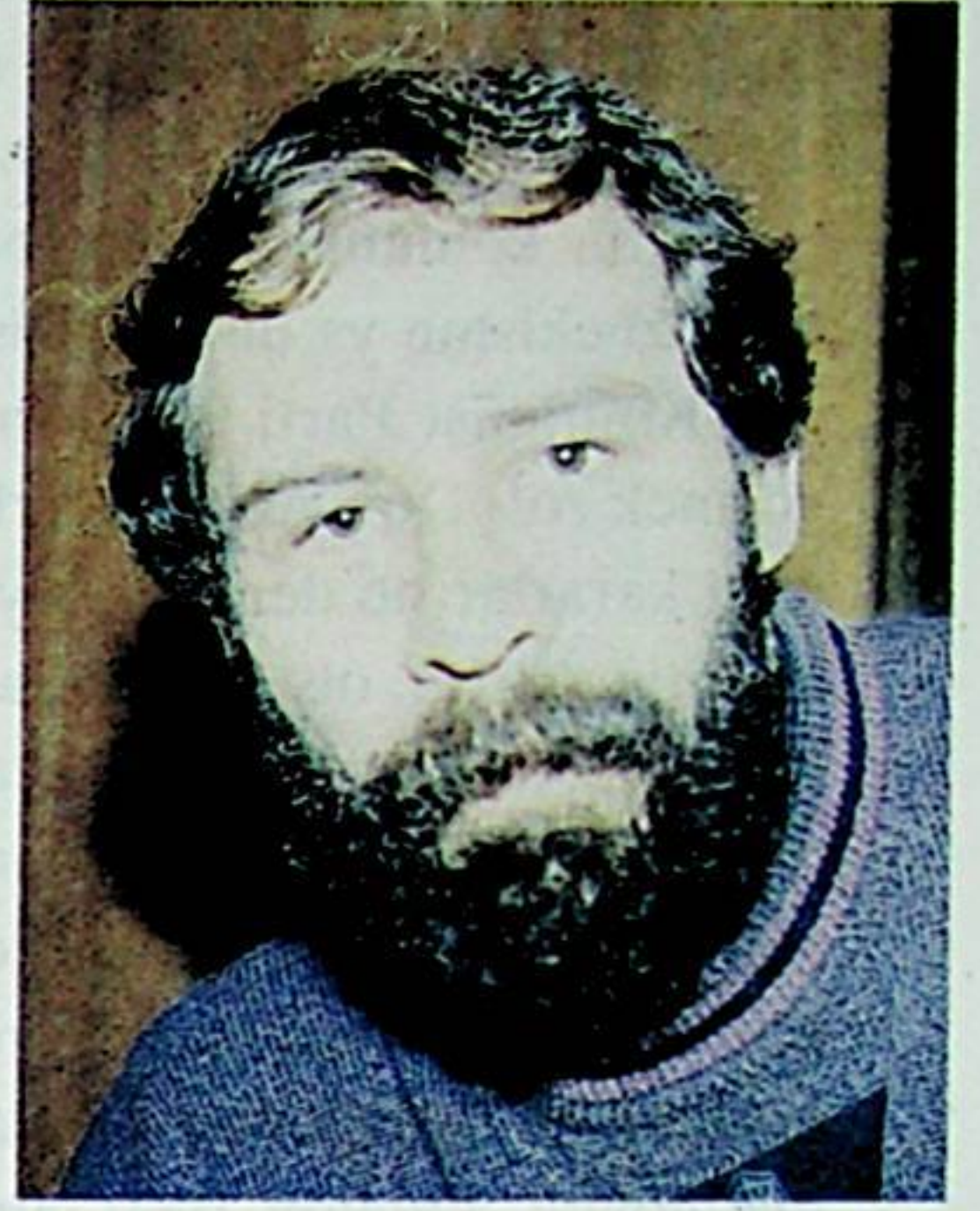
Vaziyet umumi olarak SSCB'de çok kötü dedikten sonra Türk Cumhuriyetlerini genel yapıdan ayrı tutuyor Pulatov. Çünkü durumun kötülüğü Türk cumhuriyetlerinde daha da ağırlaşıyor. SSCB'de, GSMH takriben 3900 Rubledir fakat, bu Türkler söz konusu olunca tamamiyle 3/1 oranına düşüyor. 1 Dolar'ın 40 ila 60 Dolar üzerinden işlem gördüğü SSCB'de Türklere düşen payı da gözönüne getirdiğimizde herhalde vaziyet daha iyi anlaşılır. Bu durum sadece reel gelir bazında olmadığı, hayatın tüm sahasına yayıldığını yine rakamlara dayanarak söyleyebilirim. Mesela SSCB'de kişi başına yıllık et tüketimi Rusya'da 63 kg, Türk bölgelerinde 29 kg'dır. Bu durum yerleşim birimlerinde kentleşme oranında da kendini gösterir. Rus bölgelerinde kentleşme %60 iken, Türkistan cumhuriyetlerinde ancak %40'a ulaşabiliyor. Bir başka örnek, Eğitim görme ve eğitim seviyesi açısından pek farklı değil. Eğitim, orta öğretimde eşit olduğu halde, yüksek eğitim, Türk cumhuriyetlerinde %10 düzeyinde cereyan etmektedir.

SSCB'nin genel yapısı gözönüne alındığında son derece homojen sosyal dokuları

barındırması, ulusal hareketler yönünden değerlendirmekte açık ve gerçek güçlükler taşımaktadır. Ama buna rağmen ulusal muhalefet hareketlerinin de Birlikte ciddi bir problem yarattığı da bir gerçek. "Birlik Halk Hareketi" kurulduğu günden beri bu anlamda hayli çaba sarfetti ve bir takım siyasi mevziler de elde etmiş durumda. Bu güne kadar ki çabalar "ortak bir platform" ya da "Birleşik cephe" yaratabildi mi? Yaratamadıysa nedenleri nelerdi?

Tabii ilk önce şunu belirtmek gerekir ki, hem kitle, hemde teşkilat bazında Türk cumhuriyetlerinde siyasi faaliyetlere katılım eğiliminin yüksek olduğu söylenemez. Bunun neticesinde bir blok hareketi veya bir "Birleşik Cephe" hareketi zayıf kalıyor. Elbette bunun nedenleri var. İlki iktisadi bakımdan Moskova'ya bağımlılık. İkincisi, demokratik hayatın önemli materyallerinden biri olan basının merkeze bağımlı oluşu ve yapması gereken görevi yerine getirmeyişi. Siyasal uyanışı bırakalım hızlandırmayı, daha da geciktiriyor. Üçüncüsü, merkez Moskova, yeniden yapılanmayı her bölgede değişik ölçeklerde uyguluyor. Meselâ, yeniden yapılanmanın getirdiği değişiklikler Batı'da daha hızlı uygulanırken, bu durum merkezi besleyen, hammadde akışını sağlayan prifer cumhuriyetlerde daha geç, daha yavaş oluyor.

Bu hızlilik veya yavaşlık bir acaba sorusunu da beraberinde getiriyor. Acaba şu: Bir Çekoslovakya, Polonya veya Macaristan Komünist Parti önderi merkeze bağlı bir komünist ol-

Olay ve olgular arasında "mazi, hâl ve istikbâl" açısından da "sarmal" bir tarih tezinin gündeme gelmesi bizim bir başka gerçeğimizi de aydınlatmış oluyor. Bu nedenle, sorularımız ve yorumlarımızdaki subjektif olduğuna dair öne sürülebilecek bir yargı, çağdaş tarih anlayışının ön bildirim imkânı, bizi bu tür suçlamalardan muaf tutacağı gibi Türk olduğumuz gerçeğine de tarihsel anlamda fazladan haklılık kazandıracaktır.

madan önce, bir Leh, Çek veya Hun ulusal bilincine, hatta ulusal devlet bilincine sahip, ondan sonra da komünist. Fakat bunu bir Özbekistan ya da Kırgızistan v.b. Komünist Parti aparatında görmek zor. Dolayısıyla, merkezdeki kararlar ne denli iyi niyetle alınmış olursa olsun, bu kararları uygulamada yetersiz kalan diyemiyorum, yerine getirmekte ağır davranan yönetim kadrosunun insanında aramak gerekir diye düşünüyorum sayın Pulatov dediğimde, Pulatov 1969 yılında Avrupa'da yayınlanmış bir kitaptan örnek vererek, "Evet" diyor. "Daha 1969'da Avrupa'da komünizmin çökeceğini ama, Özbekistan'da devam edeceğini işaret ediliyordu diyor.

Sayın Ahat Andican'a yöneliyorum aynı soruyu. Andican, perifer yönetimin merkeze bu denli bağımlılığın nedeni olarak, Türkistan cumhuriyetlerinden merkezi yönetime hiç bir surette katılımın olmadığını, 70 yıl boyunca bağımlı kaldığını belirtiyor. Oysa diye devam ediyor Andican, daha Çarlık idaresi zamanından itibaren, şöyle yahut böyle yerel yönetimlerden daha üst kademelere kadar Ermeniler, Gürcüler yönetimde yer aldılar. Bolşevik iktidarı döneminde de bu durum devam etti. Şimdi ise, uzun yılların yönetici deneyimine dayanan bu milletler, iktidar erk'ini yeniden yapılanma döneminde maharetle kullanabiliyorlar. Fakat bunu Türkistan Türk yöneticileri için söylemek mümkün değil.

Dolayısıyla yeniden yapılanmada yerli komünist aydın bu dönüşümün gerçekleşmesinde erk'ten yararlanması daha kolay

görülüyor. Diğer taraftan örneğin, bir Beria'nın, Stalin'in Gürcü oldukları ve bunların yönetimde kesintisiz olarak söz sahibi oldukları hatırlanırsa, Batı'daki uygulamaların pratiğe aktarılmasındaki başarıları da kavranmış olur.

Ne var ki, bu bize sistemin bir paradoxunu daha veriyor ki-o da, Beria, Stalin çizgisinde devam eden SSCB tarih sürecinde, sistemin temel dinomasi olması gereken yerli aydınları sisteme almayıştı. Ve sosyalist sistemin en azından milliyetler sorunu yüzünden çöküşe gidişinin önemli nedenlerinde birini oluşturdu.

Fakat, diyor Pulatov yukarıda belirtilen olgular gözönüne alındıktan sonra ancak "Birlik Hareketi"nin mahiyeti ve etkinliği üzerine konuşulabilir.

Bütün bunlara rağmen bana sorarsanız Orta Asya'da en etkili ve en güçlü örgüt "Birlik Halk Hareketi" olduğunu söyleyebilirim. Eğer örgütlenmenin gücü kitle ve katılımı değerlendirilirse, diğer cumhuriyetlerdeki örgütlenmelerinde tepeden kurulduğu gözönüne alınır, - "Birlik Hareketi" en geniş katılımı ve en önemlisi de tepeden değil, tabandan halkın istekleri doğrultusunda meydana çıkmış bir harekettir.

Böylesi güçlü bir muhalif grubunun oluşması yanında Yeniden yapılanma aşamasında özellikle Özbekistan'ın gelişmeler ayak uyduramadığı görülüyor. Hatta bırakalım Moskova'nın "uygula" kararlarını uygulamasını, herkesin bildiği gibi 19 Ağustos Bolşevik

Özbekistan'ın mevcut gelişmeler karşısında yetersiz kalmasının veya ayak uyduramamasının en önemli nedeni, yerli yönetici kadroların diğer liberal yöneticilere nazaran daha totaliter, daha bağımlı, daha rijidite olmasından ileri geliyor.

cunta hareketini ilk destekleyenlerden biri de Özbekistan Komünist Partisi olmuştu bunun nedenini, Pulatov, Özbekistan'ın diğer cumhuriyet yöneticilerinin daha liberal olması yanında, Özbekistan'a daha katı ve rijidit yöneticilerin iş başında bulunmasına bağlıyor. Yani diyor, bu sizin Türkiye Türkçesinde "Kraldan çok kralcı" dediğiniz insan tipi. Bu tipler gerçekten totaliter taraftarı adamlar ama, bunun ardında da yatan gerçeği ise sayın Andican şöyle belirtiyor: "Özbekistan yanında diğer Türk cumhuriyetlerinde oluşan muhalefet hareketlerinin ulaşabilecekleri en yüksek muhalefet noktasında dahi o gruplar, Orta Asya'yı şekillendirmekten uzaktadırlar. Bunun nedeni gayet açık çünkü, Türk cumhuriyetleri içinde nüfus bakımından en kalabalık ve Türk unsuru bakımından en yoğun (ki, Özbekistan'da Türk yoğunluğu %90'dır) Özbekistan Cumhuriyetidir. Dolayısı ile Özbekistan Orta Asya" yapılanmasında gerçek bir anahtar olabilir. Diğer Türk bölgelerini harekete geçirebilir.

Fakat her şeye rağmen başta sorumlumuzda da belirttiğimiz gibi diğer Türk cumhuriyetlerinde de varlıklarını devam ettiren muhalefet grupları yanında, Baltık Cumhuriyetlerinde faaliyet gösteren guruplara kadar uzanan "ortak cephe" çabaları da kayda değer çalışmalar olduğunu belirtmek gerekiyor.

Bu yolda atılan adımların ilkinin bir yıldan beri Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde faaliyet gösteren gruplar arasında demokratik bir güç platformu o-

luşturma çabaları meydana getiriyor. SSCB'de toplanan değişik konferanslarda sürekli olarak bu vurgulandığını biliyoruz. Bu gelişmeler hakkında Pulatov şöyle diyordu:

10-11 Mayıs 1991'de Tacikistan'ın başkenti, Pişenbe, 26-27 Mayıs 1991'de Bişbek'te yapılan iki basamaklı toplantıda bu durum açık biçimde dile getirildi. Bu kongrelerin pratik sonucu olarak "Orta Asya ve Kazakistan Demokratik Halk Kongreleri" oldu. Sonuçta genel esaslar belirlenerek, SSCB'deki bölge cumhuriyetleri üzerindeki her türlü anti-demokratik baskı ve total rejimin barışçı yollarla zayıflatılarak, tamamen yok edilip, müstakil Orta Asya demokratik Türk Devletleri kurma kararına varıldı.

Saniyorum Orta Asya'da bu tür toplantı ve kongrelerin ardından Türk dünyasının ve Türk Halklarının sorunlarını daha bütüncül düzeyde ele alan "I.Türk Halkları Kongresi" takip etti ve Özbekistan'da bu kongreye katıldı. Bu kongrede alınan kararlardan, bölgesel kongre kararlarını ayırdedici ya da daha ileri kararlar alındı mı, alındıysa bunlar nelerdir?

Bölge bazındaki toplantılarda varabildiğimiz en uç karar biraz önce belirttiğim gibi, müstakil demokratik devletlerin kurulmasıydı. Oysa "I.Türk Halkları Assamblesi"ne (1991-Nisan-Moskova) bütün Türk cumhuriyetleri istisnasız katılmışlar, kurulması öngörülen müstakil Türk Devletleri Birliği için yön tesbitinde bulunulmuştu. Ve bu yön, Kongre'nin umumi programında da

SSCB'nin, tarihî sosyalist sistemi tasviyesiyle noktalanacak, üç günlük cunta konseyi iktidarının yıkılmasına karşı çıkışın, birçok mahvelin iddia ettiği gibi, burjuva demokrasisine geçme yolunda demokrasinin zaferi olduğu fikrine katılmak zor görünüyor. Bu kanaat belki Rus halkı için geçerli olabilir ama, SSCB Türk Halkları açısından bir şey değiştirdiğini söylemek zor.

bildirildiği gibi medeni Türk Birliği fikrinde odaklaşmıştır.

Kuşkusuz Türk halklarının bu mücadele süreci, tarihe yön veren ve yön duygusu bulunan umumi olarak Türk milleti için bir zorunluluk olduğunu kabul ediyorum. Hatta bu en olumsuz şartlarda olsa bile. Ancak, silahlarımızın dost ya da hasımlarımızla eşit olmadığı bir dünyada yaşadığımızı gözardı etmeksizin, belirleyici unsurun her zaman olduğu gibi güçlüler olduğu gerçeğinden yola çıkarsak, yeni dünya yapılanmasında söz konusu edilen "güç"ü her zaman hesaba katmak zorundayız. Bu durumda kapitalist dünya konjüktüründeki Türk cumhuriyetlerinin yeri ne olacak?

Türk Cumhuriyetlerinde SSCB tam anlamıyla iktisadi bir yıkım yarattı. İktisadi yıkım ise, manevi yıkımı getirdi. Bu günkü durumu iktisadi sonuçlar belirledi. Bundan sonra ki süreçte ise belirleyici olacak olan yine iktisadi işbirliği olacaktır. Biz diyoruz ki Sovyetlerde gerçek manâda demokrasi olursa, bu işbirliği de başlamış olacak. Ve bizim Türk Birliğimiz şöven bir birlik değil, dünya medeniyetine katkıda bulunacak bir birlik olacaktır.

Andican'ın bu durum karşısında üç esası önerme üzerinde duruyor. Bunlardan birincisi, çok merkezli dünya yapılanmasına yönelen güçlüler arasında Moskova'ya verilen rol, bunun doğal bir parçasını teşkil ediyor. Avrupa ve ABD bunu kabul etmiş durumda. Fakat dünya ekonomisini yöneten güçlerin çıkar-

ları her şeye rağmen Birliğin devam etmesinden, parçalanmasından yana. İkincisi, Baltık Cumhuriyetlerinin serbest bırakılması kaydıyla yine Birlik'in devamı, Üçüncüsü, şu anda güçsüz durumda bulunan Türk cumhuriyetleri kısa vadede merkezde güçlenmeye çalışacaktır. Ancak, paylaşım gelişmişliğe göre olacağından, Türk cumhuriyetleri kendi reel güçlerini belki 2010'lu yıllarda ortaya koyarak gerçek anlamda bağımsız olabileceklerdir.

Pulatov'a yine mevzi bazda son sorumu yöneltiyorum. "Birlik Halk Hareketi"nin bundan sonrası için politik stajetajisi ne olacak?

Önce diyor çok partili, demokratik sistemle yönetilecek müstakil bir cumhuriyet devleti kurmak. Diğerleri ise bu sistemin tabii unsurları olan özel mülkiyeti tanıyan, liberal ekonomi, laik bir toplum, gelirin adil dağıtıldığı sosyal hukuk devleti ve milli, dini inançların serbest olarak dile getirilebildiği hür bir ortamın sağlanması.

Sonuç olarak bütün pozitif ve negatif unsurlarla, SSCB Türk Halkları bu yeni dönemin iç ve dış siyasal kaosu içinde, 1917 Ekim Devriminin aynı değil ama benzeri koşulları içinde bir süreci tehlikeleriyle, avantajlarıyla birlikte yaşıyor. Pulatov'un da belirttiği gibi bu ortamı Türk halklarının lehine çevirmek tarihten kazandığı deneyimlerle, günün şartlarını birleştirerek ileri Türk çağlarına gidecek yolu açmak, tamamen Türklerin kabiliyetlerine bağlı görünüyor.

Bölge bazındaki toplantılarda varabildiğimiz en uç karar, müstakil demokratik devletlerin kurulmasıydı. Diğer taraftan I.Türk Halkları Assamblesi'nde alınan karar daha bütüncüldü. Kurulması öngörülen müstakil Türk Devletleri Birliği için yön tesbit edilmiştir.

Türkiye'deki Muhacir Kırgız Türkleri

M.Ruzubay Akören

Öz kültürlerine halen sınıksız bağlı olan Pamirli Muhacir Kırgız Türkleri günlük hayatları, giyimleri, adetleri ve şiveleriyle Er Manas Destan'ındaki tabloları hatırlatıyorlar. Diğer bölgelere göre dünyaya kapalı olan Pamir'de, yabancı kültür ve akımlardan fazla etkilenmeyen Kırgız Türkleri, öz kültürlerini aynen muhafaza etmişler ve bunu Türkiye'ye geldikten sonra da devam ettiriyorlar.

Çok köklü bir tarih, medeniyet, kültür birikimine ve güçlü bir devletçilik anlayışına sahip o-

lan Türk Milleti, büyük fetihlerle dünyanın çeşitli yerlerine dağılmışlar, büyük devletler

kurarak milli değerlerini asırlarca hakim kılmışlardır. Ne yazık ki, daha sonraları çeşitli iç ve dış

Şu anda öz yurtları Pamir'in iklimine uygun olarak seçtikleri Van'ın Erciş ilçesinde ikamet etmekte olan Kırgız Türkleri 300 hane ve 2000 kişiden ibaret mütevazî bir muhacir grubu olarak, Türk âleminin küçük fakat renkli bir kültür parçasını oluşturuyorlar.

Biz Türkler için askerlik varlığımızın yaratılış hikmeti gibidir. Dün Afganistan'da, bugün Türkiye'de asker olmak varlığımızın ifadesinden başka nedir ki?

sebeplerle bu düzen bozulmuş, Türkler eski gücünü kaybetmiş, neticede milyonlarca Türk evladı, öz yurtlarında "esir" durumuna düşmüşlerdir. Yaşadıkları yerlerde çeşitli zulüm, baskı ve asimile hareketleriyle karşı karşıya kalan bu Türk evlatları, Türklüğün tek müstakil devleti olan Türkiyemize göç ve iltica etmişler ve halende etmektedirler. İşte şimdi bahsini edeceğimiz Kırgız Türkleri de, bu muhacir Türk gurubundan birisidir.

Daha önceleri, "Güney Türikistan"ın Pamir bölgesinde yaşamakta olan bu Kırgız gurubu,

Hacı Rahmankul yönetiminde müstakil bir Hanlık olarak, Afganistan'a bağlı bulunuyordu. 1978 yılında Sovyetler'in Afganistan'ı bilfiil işgaliyle sonuçlanan hareketinden sonra, kısa bir dönem işgalci Rus kuvvetleriyle mücadeleler yapılmış, ancak erzak, mühimmat ve teknik yetersizliklerden dolayı bu hareket sekteye uğramıştır. Bilahere en yakın dost ve komşuları olan Pakistan'a iltica eden Pamirli Kırgız Türkleri, burada sıcak bir ilgiyle karşılanmış, gerek devlet ve gerekse halk olarak Pakistanlılardan saygı ve ikram görmüşlerdir. Ancak iklimin sıcaklığı,

derin kültür farklılığı ve Türkiye'ye olan ilgileri sebebiyle Pakistan'da fazla kalamamışlar, çeşitli girişimlerden sonra 1982 yılında bizzat devrin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in direktifiyle Türkiye'ye gelip yerleşmişlerdir. Şu anda öz yurtları Pamir'in iklimine uygun olarak seçtikleri Van'ın Erciş ilçesinde ikamet etmekte olan Kırgız Türkleri 300 hane ve 2000 kişiden ibaret mütevazî bir muhacir gurubu olarak, Türk âleminin küçük, fakat renkli bir kültür parçasını oluşturuyor...

Erciş'teki muhacir Kırgızlar, bilhassa tabii yapısı ve özellikle-

Kırgız Boyu fasih Türkçe konuşan, şair ruhlu, edebi yönü kuvvetli kişilerdir. Bunu Pamirli muhacir Kırgızlarda da görüyoruz. Bu iki unsurun her Kırgızın hayatında önemli bir yeri var: Komuz ve Ir... Komuz yanık sesli bir çeşit musiki aleti. Ir ise kafiyeli ahenkli uzun şiirler.. Her Ir'ın mutlaka bir hikayesi var.

riyle meşhur, "Dünyanın tavanı" olarak bilinen Türkistan'ın Pamir bölgesinde olmalarıyla, geleneksel Hanlık idareleliyle, saf Kırgız Türk lehçeleriyle, bozulmamış öz kültür ve adetleriyle pek çok Avrupalı bilim adamı, yazar ve seyyahlarının dikkatini çekmiştir. Bunlardan birisi olan Türk asıllı Amerikalı Sosyal Antropolog M.Nazif Şahrani, Pamirli Kırgızları defalarca ziyaret etmiş, araştırmalar yapmış ve konuyu doktora tezi olarak Amerikan Üniversitesine sunmuş, tez başarılı bulunarak kabul edilmiştir...

Pamir'de Hayat:

Bizzat ziyaret ederek görüştüğümüz Kırgız Türkleri, "Pamir'deki hayat" konusunda şunları söylediler: "Pamir dünyanın en güzel tabii ve şifalı yeridir. Çünkü Pamir teknoloji atıklarından, sanayi dumanından ve sunilikten iz olmayan bir yerdir. Kısaca orada her şey tabiidir ve insanlar tabiatla içiçedir"...

Pamirdeki Kırgız Türklerinin en mühim ögesi şüphesizki, Pamir Hanı Hacı Rahmenkul Han... Hanlarına çok bağlı olan, sevgi ve hürmette kusur etmeyen Kırgızlara Rahmankul'un büyük hizmetleri olmuş: Pamir'de fakir-fukaranın geçimi dahi Han'ın üzerindeymiş. Pakistan ve Tür-

kiye'de tebaasını en iyi şekilde temsil etmiş Rahmankul...Geçen sene vefat eden Rahmankul, dünyaca tanınmış bir Türk hanıydı. Ünü Paris'e kadar yayılmış olan bu koca Türk büyüğü, ne yazık ki Türkiye'de pek bilinmiyor...

Dünyanın en soğuk yerlerinden birisi olan Pamir'de Kiyizü dedikleri koni şeklindeki çadırlarda ve Tam denen klasik evlerde oturan Kırgızlar, buna rağmen çok sağlıklı bir yapıya sahipler. Bunun sebebini, Pamir'deki "şifalı ot ve sularla" açıklıyor...

Pamir'de ufak çaplı ticaret yapan, Rus çetelerine kök söktüren, "Kımız içip, kuzu yiyen" Kırgızların geçimlerinin temeli, geniş çapta yapılan hayvancılığa dayanmaktaydı. Çin devriminden önce Şarki Türkistan (Kaşgar)'la yapılan ticaret, daha sonraları Afganistan ve Pakistan'a kaymıştır...

Kırgız Boyu fasih Türkçe konuşan, şair ruhlu, edebi yönü kuvvetli kişilerdir. Bunu Pamirli muhacir Kırgızlarda da görüyoruz. Şu iki unsurun her Kırgızın hayatında önemli bir yeri var: Komuz ve Ir... Komuz yanık sesli bir çeşit musiki aleti. Ir ise kafiyeli ahenkli uzun şiirler.. her ır'ın mutlaka bir hikayesi var: Böylece hayatın her cephesi ir-

ların konusuna girebiliyor. Yanık sesi, mahzunlu edasıyla Manas söyleyenlerde var. Bunların en ünlüsü olan Busurman kul adındaki Manasıçıyı dinlerken, bir Türk evladı olarak gözyaşlarına hakim olamadım!...

Kırgızların düğünü ve bayramlarında bir başka oluyor. Düğünlerin vazgeçilmez başlıca unsurları olarak Ir'ları, Ulak dedikleri atla oynanan oyunu, çeşitli müsabakaları ve Ölöng denen bir nevi düğün türküsünü görüyoruz. Ölöng'ün ilk dörtlüğü şöyle başlıyor: Menbir ölöng aytayın o birdaytayın, Cıgilğanda söyüğön o pirdaytayın, her kaysının başını o cakaytayın, Ata menen enneni o makaytayın!... Düğün ve bayramlarda hiç bir fedakarlıktan kaçınılmıyor. Düğünlerde ayrıca Tavak, Küyöcoldoş, köşögö, Aşaldı... gibi pek çok geleneksel motifler mevcut...

Öz kültürlerine halende sınıksız bağlı olan Pamirli Muhacir Kırgızlar, günlük yaşamları, giyimleri adetleri ve şiveleriyle Er Manas Destan'ındaki tabloları hatırlatıyorlar. Diğer bölgelere göre dünyaya kapalı olan Pamir'de, yabancı kültür ve akımlardan fazla etkilenmeyen Pamirli Kırgız Türkleri, öz kültürlerini aynen muhafaza etmişler ve bunu, Türkiye'ye geldikten sonrada devam ettirmişlerdir.

Ve İşgal!

Van-Erciş'teki muhacir Kırgızların anayurtları olan bölge, coğrafi literatürlerde "*Küçük Pamir*" olarak geçer. Çin-Pakistan-Afganistan Sovyetler Birliği dörtgeni içinde yer alan bölge, stratejik öneme haiz bir yerdir. Bu gerçeği farkedenden Ruslar, Pamir'i alabilmek için defalarca saldırmış, ancak her defasında püskürtülmüştür. Bu hareketlerin birinde, kendileri için bir engel ve düşman olarak gördükleri Kırgızların hanı, Çaparkul ve oğlu Rahmankul'u zehirlemişlerdir...

Ancak, 1978 yılında daha önceleri siyasi ve iktisadi bakımdan uydu haline getirdikleri Afganistan'ı işgal ederken, bunu büyük bir fırsat olarak değerlendirmişler, geniş çaplı bir hareketle, sınırlı imkanlara sahip Kırgızları gafil avlamış ve Pamir'i işgal ederek yağmalamışlardır. Çeşitli imkansızlıklara rağmen sonuna kadar direnen Kırgızlar, neticede çaresiz kalmışlar ve Pakistan'a toplu olarak "*Siyasi Muhacir*" statüsüyle iltica etmişlerdir...

Pakistan yönetimi, Kırgızları ve Rahmankul'u büyük bir tezahüratla karşılamış, elinden gelen desteği sağlamıştır. Ancak Pamir'e nazaran çok sıcak bir iklim sahip olan ve ayrı bir kültürün coğrafyası olan Pakistan'a ısınamamışlardır. Bunu Muhacir Kırgızlar şöyle ifade ediyorlar: "**Pakistan bize büyük ilgi gösterdi, büyük yardımlarda**

yaptı. Bunun için minnetdarız. Ama Pakistan'da kalmamız halinde öz kültürümüzü öz dilimizi unutabilirdik. Kültür olarak erişecektik. Bunun için Türkiye'ye geldik. Zaten Türkiye her zaman bizim kalbimizdeydi. Biz, gerçi Pamir'de (Türkistan'da) doğup büyüdük. Ama, bütün Türk Eli bizim öz vatanımızdır"...

Türkiye'ye Geliş

Kırgızlar Türkiye'ye gelmeden öncede çok sevdiklerini ve özlemini duyduklarını söylüyorlar. Şimdi yöre halkıyla içiçe yaşamlarını sürdüren Kırgızlar, yine Pamir'deki gibi hayvancılıkla, ufak-tefek ticaretle uğraşıyorlar. Pakistan'ın Gilgit şehrinde Türkiye Kızılay'ının tahsis ettiği, Pakistana ait uçaklarla önce Adana'ya getirilen sonra Van'ın Karagüdüz Köyüne, son olarak da Van-Erciş'te kendilerine devlet tarafından yaptırılan iki katlı konutlarda ikamet etmekte olan Kırgızlar, muhacirliğin verdiği ızdırabı tamamen silip atmamışlar: Devletin kendilerine her zaman destek olduğunu, büyük yardımlar yaptığını belirtiyorlar "*Bunun için devlete ne kadar minnet etsek azdır*" diyorlar. Ancak duruma bakılırsa devletin yaptığı yardım, genellikle "*Şimdilik idare et*" tarzında olmuş: Muhacir Kırgızlar daha kalıcı hizmetlerin verilmesi halinde kendilerine yeterli olabileceklerini ifade ediyorlar. Ancak son zamanlarda Köy koruculuğu, kilim-halı kursları ve bazı devlet kademelerinin-

deki istihdamlar, Kırgızları çok rahatlatmışa benziyor. Ama, tabii bundan sadece belli bir kesim yararlanabiliyor. Geriye kalan geniş nüfusun ekseriyetinin doğrudürüst bir işi ve geliri yok...

Bu arada kendisiyle görüştüğümüz Erciş Kaymakamı Selahattin Aparı, Kırgızlara devletin sunduğu imkanları, bizzat rakamla vererek açıklıyor. Buna göre, milyonlarca Liralık yardım yapılmış Kırgızlara...

Ercişte, Kırgız Türklerinin kaldığı köye, devlet tarafından **Ulupamir köyü** ismi verilmiş. Köyün bir camii, ilkokulu, sağlıkocağı, halı-kilim atölyesi bulunuyor. Ayrıca kendi imkanlarıyla halı dokuyanlar, deri işleriyle uğraşanların sayısı da bir hayli fazla... Nüfusun büyük ekseriyetini orta yaş insanlar oluşturuyor. Geleneksel "*Aksakallara saygı*", dua almak, erken evlilik, mihmandarlık ilk göze çarpan unsurlar...

Küçük Pamir'den gelip, Erciş'teki Ulupamir'e yerleşen muhacir Kırgız Türkleri hakkında o kadar çok şey yazılabilirki... Hepsini bir makalede özetlemek mümkün değil. Biz, Pamir'den gelip Türkiyemize yerleşen, Türk aleminin bir parçasına kısaca dikkat çekmeye çalıştık. Hepsi ayrı ayrı incelenmesi gereken kültür birikimlerini araştırıp ortaya çıkarmak, Türk Kültürü için mühim bir eksikliğin telafisi olacaktır.

Türkistan'da Aral Gölü Gerçeği

Dr.Salih Aynural

Aral faciasının en çarpıcı örneği, ekolojik problemler sonucu oluşan terk edilmiş bir cüzzamlı köy. Sanki yeryüzünün lanetlileri gibiler.

Çevrede, sarılık, kansızlık, boğaz kanseri vs. hastalıklarda çok büyük artışlar meydana gelmiştir. Bu bölgelerde annelerin %70'inde kansızlık görülmektedir. Hamile kadınların üçte biri erken doğum yapmaktadır. Hatta bazı annelerin sütleri zehirlenmiş, çocuklarını emziremez hale gelmişlerdir. Ayrıca psikolojik depresyon sonucu intihar eden genç kız ve kadınların sayısı da gün geçtikçe artmaktadır.

Türkistan'ın halihazır bir çok problemleri vardır. Fakat en büyük problemlerinden birisi, Aral Gölünün kurumaya yüz tutmuş olması ve bunun Türkistan halkına tesiridir.

Kuzeydoğudan güneybatıya doğru uzanan Aral, Türkistan cumhuriyetlerinden Kazakistan ve Özbekistan arasında yer alır. 1960'larda dünyanın 4. büyük

lükteki gölü olan Aral, aşağıda açıklayacağımız sebeplerle küçülerek altıncı sıraya düşmüştür.

Yapısı itibariyle bir göl olan Aral, gördüğü fonksiyonlar açısından Türkistan halkı tarafından "deniz" olarak adlandırılmaktadır.

- Aral Gölünün Kuruma Sebepleri

Göller ve denizler kendilerini besleyen kaynaklardan yoksun

kaldıkları sürece kurumaya mahkumdurlar. Aral Gölünün en büyük kaynağı, Amuderya (Ceyhun) ve Sırderya (Seyhun) nehirleridir. Çok miktarda su taşıma kapasitesine sahip bu iki nehir, sularının büyük bir kısmını Aral Gölüne boşaltmaktaydılar, tâki 1960'larda Sovyet merkezi planlamacıların "pamuk üretim" politikalarında yeni uygulamalar getirmelerine kadar...!

Yeni planlamanın hedefi Özbekistan ve çevresinde yılda üretilen 2-2.5 milyon ton pamuğu 6-6.5 milyon tona çıkarmaktır. Hedef pamuk üretimini arttırmaktır ama, üretimi arttırırken ortaya çıkacak olumsuz gelişmeler ve onların zararları hesap edilmemiştir. Kısacası fayda-zarar analizi yapılmamıştır. Merkezi planlamacılara göre önemli olan plan hedeflerini gerçekleştirmekti.

Üretimi arttırmak için öncelikle yeni tarım alanları açıldı. Diğer tarım ürünlerinin ekiminde kısıtlamalara gidilerek yerlerine pamuk ekildi. Son araştırmalara göre bu bölgelerde tarım alanlarının %52'si pamuk ekimi için kullanılmaktadır¹. Tarımsal alanların su ihtiyacını karşılamak için yeni kanallar açıldı. Gerektiğinde sulama için kullanılmak amacıyla su anbarları tesis edildi. Pek tabii ki bu sular Aral'a akan Amu ve Sirderya nehirlerinden temin edilmeye başlandı. Bugün Amuyadan ihtiyaç duyulan toplam alebinin %84'ü, Sirderyadan %82'si tarım alanlarını sulama kullanılmaktadır².

Bu nehirlerin sularının bir kısmı açılan kanallarda ve kurulan su anbarlarında toprağa sızarak ve buharlaşarak yok olmaktadır. Kanallarda ve su anbarlarındaki suyun, batılı kaynaklara göre %40'ı, Sovyet kaynaklarına göre ise %20'si tarım alanlarına ulaşmadan kaybolmaktadır³. Ni-

tekim Karakurum Kanalı'nın büyük bir kısmı kumluk ve çorak topraklardan geçtiği için sularının ekseriyatı kumlara sızarak zâyi olmaktadır. Yine aynı şekilde karşı ve Amu-Buhara kanalları kumluk sahalardan geçmekte ve sularının büyük bir kısmı toprağa sızarak yok olmaktadır⁴.

Bu sulama kanallarının uygun olmadığını daha Çarlık döneminde bazı uzmanlar dile getirmişlerdi. Çar Peter (I) devrinde bir kanal açılarak Amuderyanın bir miktar suyu Hazar Denizine akıtılmak istenmiş, bunun etüd çalışmaları yapılmıştı. Bunun için Amerikadan dahi mütehassıslar getirilmişti. Dr.Daviz başkanlığındaki Amerikan heyeti bu kanalın uygun olmadığını, toprağın okyanusun suyunu dahi emecek nitelikte olduğunu belirtmişti⁵. Ancak bolşevik dönemde bu niteliklere gereken önem verilmeden çok sayıda kanallar açılmıştır.

Kanallardaki ve su anbarlarındaki suların toprağa sızmasıyla, yer altı sularında artışlar kaydedilmiştir. Özbekistan Birlik Halk Hareketinin Lideri Abdurrahim Polat'ın ifadesine göre, daha önce 4-5 metre derinlikte su çıkan bölgelerde, şimdi bir iki metrede su çıkmaktadır. Bu yeraltı sularından yeterince istifade edilmediğinden bu sular, yarar yerine zarar vermektedir. Yeraltı suları o kadar artmıştır ki ekilen ürünlerin kökleri su ile temas etmekte, neticede ürünlerin büyük

bir kısmı çürümektedir.

Kısacası sulama optimal bir şekilde yapılmamakta, suların bir kısmı heba olmaktadır. Bunun neticesinde, kaynaklarından yoksun kalan Aral gün geçtikçe kurumaktadır. Aral Gölünün derinliği her yıl ortalama 0.7 metre azalmaktadır⁶. Azalma bu şekilde devam edecek olursa 10-15 sene içerisinde Aral Gölü diye bir şey ortada kalmıyacaktır⁷.

Daha önce Karaözak bir sahil kasabası iken şu anda yüzlerce kilometre Araldan uzaklaşmış durumdadır. Yine aynı şekilde Aralın berrak sularıyla çevrili olan Muynak Adası Araldan 60 km uzakta kalmıştır⁸.

-Kuruyan Aralın Sosyo-Ekonomik Yansıması

Aralın suyu çkildikçe geride kum, tuz ve çeşitli mineraller kalmaktadır. Bu kumlar ve mineraller rüzgârların ve fırtınaların etkisiyle binlerce kilometrelik alana yayılmaktadır. Çeşitli tahminlere göre her yıl yaklaşık 75 milyon ton kum, toprak ve çeşitli minareller etrafa savrulmaktadır⁹. Neticede birçok münbit alanlar verimsizleşmeye başlamıştır. Bu ise büyük bir ekonomik kayıp demektir.

Ayrıca, Aralın tuzluluk oranı gittikçe artmaktadır. Daha önce %10 olan tuzluluk oranı %44'lere yükselmiştir¹⁰. Bunun sonucunda, yöre halkı için önemli bir geçim kaynağı olan balık nesli tükenmeye başlamıştır. Uzman-

1 Raskin Paul, Dimitry Stavisky ve Zhongping Zhu, Strategies for the aral Sea Region: A systems Approach. Conference Paper from "The Raal Crisis: Causes, Consequences and Ways Of Solutions" September 1990.

2 Raskin, age.

3 Micklin Philip, Water Management in Soviet Central Asia: Problems and Prospects. Conference paper from "IV World Congress for Soviet and East European Studies" July 90.

4 Mavlov İkrâm, "Aral Takdiri Kolumuzda" Aral Komitesine sunulan makale.

5 Pirmet Şirmuhammed, "Aral-Melamet Taşları" Aral Komitesine sunulan makale.

6 Pirmet Şirmuhammed, age.

7 Mirza Karım, "Keçirilmez Hal" Aral Komitesine sunulan makale.

8 Asia Week.

9 "Kazakh Programme to save Aral Sea and Siberian river diversion" BBC Summary of World Broadcasts Weekly Econmic Report. July 1990.

10 Ruzi Nazar, "Reflections On The Raal Sea Tragedy In The National Literature Of Turkistans", Türkistan Dergisi sayı:6.

lara göre bir kaç yıl önce mevcut olan 24 çeşit balık türünden yirmisi yok olmuş durumdadır¹. Her yıl yaklaşık 45 milyon ton balık avlanırken, artık avlanan balıklar yöre halkına dahi yetmemektedir. Taşımacılık ve balıkçılıkta kullanılan gemiler su yetersizliğinden kullanılamaz hale gelmiştir. Geçimlerini balıkçılıkla temin eden binlerce kişi işsizler kervanına katılmış, yerlerinden yurtlarından göç etmek zorunda kalmışlardır. Nitekim balıkçılıkla geçinen Muynak Adası nüfusunun hemen hemen yarısını teşkil eden 34000 kişi başka yerlere göç etmişlerdir².

Ekolojik denge bozulmuş, hava sıcaklıklarında anormal değişiklikler başgöstermiştir. Yazları aşırı sıcak, kışları aşırı soğuk hale gelmiştir. Aralın hava sıcaklığını düzenleyici rolü oldukça azalmıştır. Hava sıcaklığındaki anormal değişiklikler pek çok şeyi etkilemektedir. Bir zamanlar kuş cenneti olan ve kuşların civıltularıyla renkli bir görünüm arzeden Aral'ın çevresi, şimdi oldukça sessizleşmiştir.

Uzmanlara göre Aral'ın kurumasıyla ortaya çıkan menfi etkilerden etkilenen alan 3.5 milyon km² dir³. Etkilenen nüfus miktarı ise 35 milyondur⁴. İspanyanın 1990 senesinde nüfusunun 39.300.000, Hindistanın yüzölçümünün 3.300.000 km² olduğunu göz önüne alırsak, Aral Gölü meselesinin ehemmiyetini daha iyi kavramış oluruz.

Aralın kötü kaderi sadece ku-

rumaya yüz tutmuş olması değildir. Aynı zamanda pamuk üretim politikasının bir sonucu olarak zehirlenmeye başlamasıdır. Planlanan pamuk üretimini gerçekleştirmek için, insanlar ve tabiat nazarı dikkate alınmamış topraklar aşırı derecede gübrelenmiş ve ilaçlanmıştır. Nitekim, Moskova ve çevresinde hektar başına 30 kg gübre kullanırken Türkistan cumhuriyetlerinden Özbekistanda bu rakam 300 kg'ın üzerindedir⁵. Neticede toprakta oluşacak zehirli kimyasal madde miktarı, Moskova ve çevresine nazaran on katdan daha fazladır⁶. Geçen yıl Moskova'dan getirilen 12 bin ton çeşitli mahsulün, içindeki nitrat miktarının fazlalığı nedeniyle satışına izin verilmediği göz önüne alınacak olunursa Türkistandaki vehamet derecesi daha iyi anlaşılır.

Toprakların verimini artırmak için aşırı dozda kullanılan ilaç ve kimyasal madde artıklarının, çeşitli yollarla nehirlerle dolayısıyla Aral'a akması nehirlerin ve Aralın zehirlenmesine neden olmuştur. Yapılan araştırmalara göre Sırderya onsekiz yıl önce zehirlenmiştir.

Aral'ın ve bu nehirlerin çevresinde yaşayan insanlar kanserojen etkisi olan zehirli kimyasal maddelerin karıştığı bu suları kullanmak zorunda kaldıklarından, çevrede hastalık ve ölüm oranlarında çok büyük artışlar kaydedilmektedir⁷. Nitekim, Sovyetler Birliği genelinde her yıl ortalama bin çocuktan 24'ü, Özbekistanda 46'sı Karakalpa-

kistan'da 72'si Aralın yakınındaki Bozatcav kasabasında 118'i bir yaşına basmadan ölmektedir⁸. Karakalpak Otonom Bölgesinde çocuk ölüm oranı dünyada en yüksek seviyededir ve her yıl bu oran artmaktadır⁹.

Çevrede, sarılık, kansızlık boğaz kanseri vs. hastalıklarda çok büyük artışlar meydana gelmiştir. Bu bölgelerde annelerin %70'inde kansızlık görülmektedir¹⁰. Hamile kadınların üçte biri erken doğum yapmaktadır. Hatta bazı annelerin sütleri zehirlenmiş, çocuklarını emziremez hale gelmişlerdir. Son yıllarda psikolojik rahatsızlığı görülen çocukların sayısında üç kat artış kaydedilmiştir¹¹. Ayrıca psikolojik depresyon sonucu intihar eden genç kız ve kadınların sayısı da gün geçtikçe artmaktadır.

Christian Tyler, bu durumu çernobil afetinden daha büyük bir felaket olarak değerlendirmektedir¹².

Bu vahim gelişmeler bize, biran önce tedbir alınması gerektiğini göstermektedir. Özellikle pamuk ekim alanlarının azaltılması, toprağın ıslahı, kullanılan gübre ve kimyasal maddelerin dozajlarında indirimler ve acilen Aral'a yeterli miktarda su temini meselelerinin halledilmesi şarttır.

Bir milletin geleceği halkının sağlığı ile doğrudan ilişkilidir. Sağlıksız topluma sahip bir ülkenin kalkınma şansı yoktur. Atamız boşuna söylememiş "Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur" diye.

1 Lester R. Brown, "The Aral Sea: Going Going", World watch, January, February 1991.

2 Asia Week.

3 Raskin, age.

4 Philip P. Micklin, quoted in William Ellis' "The Aral: A Soviet Sea Dying" National Geographic.

5 Mediyar Sâlâ, "Şimalden Keliyatgen Afet" Aral Komitesine sunulan makale.

6 Ruzi, Nazar, age.

7 Pavel Voshchanov and Alexander Bushev, Komsomolskaya Pravda.

8 Meoliyar Salâ; age.

9 V.M. Kotylakov, "The Aral Sea Basin" Environment.

10 "Damage to Climate and Ecology of Aral Sea Region Planned" BBC Summary of World Broadcasts April 1989.

11 V.M. Kotylakov, age.

12 Cristion Tyler, "Worse Than Chernobyf" International Finacial Times.

Aral Denizi Gitti, Gidiyor...

Lester R Brown
Terc. İbrahim Yüksel

Deniz çekilirken geriye bitki yetişmesine imkân vermeyen tuzla kaplı geniş bir düzlük bırakmaktadır. Her sene kumları süpüren gözü kör edici fırtınalar 90 ve 140 milyon ton arasındaki tuzu çok geniş bir bölge üzerine saçar. Aral'ın susuz yatağından kaldırılan bu tuz, kuzey batıda tâ Belorusya ve güney doğuda tâ Afganistan'ın Amu Derya'yı besleyen buzullarına kadar taşınır.

Bugünden başlamak üzere yirmi yıl içinde Aral denizi ancak eski haritalarda görülebilecektir. Bu felaketin çevreye ve insanlığa sebep olduğu hergün yükselen

maliyeti ise acil tedbirleri gerektirmektedir, fakat acaba Sovyetler çabuk hareket edebilecekler mi?

Aral denizi'nin ortaya çıkmış

tabanı havadan bakıldığında aynı yüzeyi gibi görünür. Hiç bir canlı bitki veya hayvan görünür vaziyette değildir. Bataklık durumundaki denizin geri kalan

kısımlarında bile, ki normal olarak hayatla dolu bir çeşit nemli topraklardan oluşur, sadece tesadüfen pelikan benzeri bir kuş veya bir yaban ördeği görünür.

Yerden birkaç yüz feet (yaklaşık yüz metre) yukarıda çadır bezinden kanatlı, tek motorlu bir uçaktan bakıldığında ölmekte olan bir ekosistemin¹. aşikar vaziyette olduğu görülür. Bir zamanlar sahil boyunca uzanan balıkçı köyleri terk edilmiş durumdadır ve geri çekilen sularından millerce uzakta yatar. Bunlar, Amerika'nın Batısı'ndaki hayalet maden kasabaları gibi, yok olmakta olan bir ekosistem ve iktisadi hayat imajını güçlendirir.

Aral Denizi gözlerimizin önünde kelimenin tam manasıyla buharlaşarak uçup gitmektedir. Bir zamanlar kuzey Afganistan dağlarından ve Kırgızistan'dan buz gibi akıntıları Sovyet Orta Asyasındaki bu engin jeolojik çöküntüye taşıyan Amu Derya ve Sir Derya nehirlerinden gelen su günümüzde bölgedeki ekili toprakları sulamaktadır. Bunun bir neticesi olarak Amu Derya daha Aral Denizi'ne ulaşmadan yok olmakta, Sir Derya ise denize ulaştığında artık incecik bir akıntı haline gelmiş bulunmaktadır. Hemen hemen kurumuş durumdaki kaynaklarıyla beraber bu yarı kuru bölgenin acımasız güneşi altında Aral büzülüp gitmektedir. Sovyet Bilimler Akademisi Coğrafya Enstitüsü Müdür V.M. Kottakov *Environmenti* (Çevre) dergisinin Ocak/Şubat sayısında Aral'ın çekilmesinin detaylarını veriyor. Kottakov, denizin son 30 yıl i-

çinde 40 feetden (yaklaşık 12m) daha fazla alçaldığını, bunun Aral çevresinin %40 ve hacminin %66 oranında azalması demek olduğunu söylüyor. Bazı sahil kasabaları halen sudan otuz mil uzaklaşmış bulunuyor.

Bölgenin başlıca balık üretim merkezi Muynak bugün sudan çıkmış bir balık gibi kendisinin can damarı olan denizden mahrum vaziyette ülkenin iç kısımlarında kalmıştır

Eğer son günlerdeki bu eğilim aynen devam ederse, deniz bir veya iki on yıl zarfında büyük ölçüde kaybolarak, bir coğrafya hatırası gibi sadece eski haritalarda yaşayacaktır.

Denizin ölmesi 1960'da başladı. Bu yıl aynı zamanda Moskova'daki planlamacıların gerçekte bir çöl olan toprakları Sovyetler Birliği'nin pamuk kuşağı haline getirmek hırsıyla hazırladıkları Aral Denizi Projesi'ni resmen başlattıkları yıl idi. Bu plan uyarınca Amu Derya ve Sir Derya'nın sularını çöl tabanına baştanbaşa yaymak için geniş kanallar açıldı. Bir on yıldan daha az bir zamanda sulanabilir arazi 17 milyon dönüme ki Kaliforniya'nın sahip olduğunun iki katından daha fazladır çıkarılarak iki misli artırıldı. Bugün bu arazinin yarısı pamuk üretir. Diğer yarısı ise pirinç, mısır, çeşitli meyve ve sebzeler ve çitlik hayvanları yemi yetiştirir.

Moskova'nın hesabına göre bu proje ilk yıllarda başarılı idi. Her yıl üstüste pamuk üretim kotası ve diğer ürün kotaları yeterince karşılandı hatta bazen

Prof. Dr. Lester R. Brown

Bölgenin başlıca balık üretim merkezi Muynak bugün sudan çıkmış bir balık gibi kendisinin can damarı olan denizden mahrum vaziyette ülkenin iç kısımlarında kalmıştır.

¹ Canlı varlıkların çevreleriyle karşılıklı etkileşmesinden oluşan sistem.

kotalar aşıldı Amerika için Kaliforniya'nın hâiz olduğu önem kadar Aral denizi havzası da Sovyetler Birliği'nin en başta gelen taze ürün sağlayan bölgesi haline geldi. Bu arada, Aral Denizi havzasını paylaşan ve Amu Derya ile Sır Derya'nın su havzasında güneye doğru uzanan beş Cumhuriyet denizin sahilleri boyunca uzanan Kazakistan ve Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın gelirleri sebatla arttı. Fakat, çölde çiçek açtıran ve gelirleri yükselten bu sulama sistemi ilk defa olarak alçalan su seviyesinde ve tutulan balık miktarının azalmasında hissedilen bir felaket zinciri olaylarını da harekete geçirdi. Günümüzde çevresel problemler bölgenin ekonomisini ki Sahra Afrika dışında hiç bir yerde görülmeyen orandaki bir nüfus büyümesi hadisesi ile içiçe vaziyettedir büyük ölçüde etkilemektedir.

Sudan Çıkmış Balık

Bugün bölgenin başlıca balık üretim merkezi Muynak sudan çıkmış bir balık gibi kendisinin candamarı olan denizden mahrum vaziyette ülkenin iç kısımlarında bırakılmıştır. 1950'lerin sonlarında Aral yılda 100 milyon pound (45.000 ton) pazarlanabilir balık temin ediyordu ve bu üretimin çoğunluğunda Muynak başı çekmişti Altmış bin insan bölgedeki balık tutulması, işinde, işlenmesinde ve buna bağlı faaliyetlerde çalışmıştı. Bununla birlikte, 1980'lerin başlarından itibaren artan tuzluluk oranı denizde bulunan 24 cins ticari balık cinsinden 20'sini öldürdü. Böylelikle, balık cinsleri yok olurken balık endüstrisini de beraberinde götürdü. Denizin çekilmesinin

ilk yıllarında limandan açık sulara doğru deniz yatağı boyunca uzanan bir kanal kazılmış ise de, kaybolmakta olan balık nesilleri bu çabanın beyhudeliğini vurgulamıştı.

Bu arada yerel siyasi huzursuzluklarla karşılaşmak istemeyen Moskova'daki yetkililer balık işleme fabrikalarını Baltık devletlerinden getirilen balık ile yürütmeye karar verdiler. Halbuki, soğuk hava donanımlı vagonlarla yaklaşık 2000 mil yolculuk edecek olan balık seyahatini en yakın demiryolu başlangıcından itibaren 60 millik bir tur sonunda bitirir. Bundan dolayı, bu düzenlemenin Başkan Mikhail Gorbaçev'in reformlarının vadedtiği market ekonomiye geçiş sürecinde ne kadar yaşayabileceği şüphelidir.

Uçakla Muynak'a doğru ortalama rotanızda uçarsanız, bir zamanlar limana gitmekte olan ve bugün belki de bölgenin ekonomik çöküşünün en canlı örneği olan bir gemi mezarlığı halindeki balıkçı teknelerine şahit olursunuz. Burası adeta bir zamanlar denizin zengin ürün depolarını hasatlayan tekneler için en son dinlenme merkezidir. Ayrıca, sahil kasabaları arasındaki ulaşımı sağlamış olan yük ve yolcu gemilerinin harab olmuş paslı artıkları oraya buraya dağılmış vaziyettedir.

Tuz Yağmuru mu?

Yabancılar ancak son bir kaç yıl içinde Aral Denizi havzasına girme ve onun ölümünü ölçen bilgilere sahip olma şansını elde etmişlerdir. Bölgeyi ilk ziyaret edenler arasında Kalamazoo'daki Western Michigan Üniversitesi'nde coğrafya profesörü olan

SSCB çevre raporuna göre Türkmenistan'da kullanılan toplam zararlı böcek öldürücü ilaçlar bütün ülke ortalamasından 20-25 kat daha fazla endişe verici durumdadır. Fazla miktarda böcek öldürücü ilaç kullanılan bölgelerde 6 yaşına kadar ki toplam bebeklerin hastalık oranı düşük böcek öldürücü ilaçlar kullanılan bölgelerdekinden 4.6 kere daha yüksektir.

Philip Micklin de vardır. Onun bulguları bir 1988 yılı Science dergisi makalesinde yayınlanmış ve batıda ilk defa olarak bu gelişen çevre felaketinin bir çok boyutlarını meydana çıkarmıştır. Burada yayınlanan bir uydu fotoğrafı belki de anlatımı kadar katı ve süssüz olmuştur. Bu fotoğrafta gözüken Aral Denizi'nin hemen hemen uçte biri büyüklüğünde, denizin doğu sahili boyunca uzanan uzun beyaz bir buluttu. Bu, oluşmakta olan bir tuz fırtınası idi.

Deniz çekilirken geriye bitki yetişmesine imkan vermeyen tuzla kaplı geniş bir düzlük bırakmaktadır. Her sene kumları süpüren gözü kör edici fırtınalar 90 ve 140 milyon ton arasındaki tuzu çok geniş bir bölge üzerine saçar. Aral'ın susuz yatağından kaldırılan bu tuz, kuzey batıda tâ Belorusya ve güney doğuda tâ Afganistan'ın Amu Derya'yı besleyen buzullarına kadar taşınır.

Toz veya sağınak şeklindeki tuz serpintileri Aral'dan millerce uzaklıktaki toprakların bile kimyasal yapısını değiştirerek verimlilik düzeyini etkilemektedir. Bu civarda yılda ortalama olarak yarım ton kadar tuz/kum karışımı deniz yatağından taşınarak ekili topraklar üzerine düşmektedir. Sovyetler bu sahada dünya çevre hastalıkları literatürüne yeni bir fenomen ilave eden müphem bir fark ve üstünlüğe sahip olmuşlardır: tuz yağmuru.

Çoraklaşmış Toprak

Nehir suyunun çevrilmesiyle yapılan sulamanın muhtemel risklerinden biri, aşağılara doğru süzülen suyun azar azar su tabakasını yükseltecek olmasıdır. Eğer su seviyesi toprak yüzeyinin

bir kaç feet yakınına kadar yükselirse, derin köklü bitkiler suyla dolmuş bu topraklarda uygun bir şekilde gelişemez. Eğer su, yüzeye bir ayak (30 cm) veya daha az yaklaşırsa, yeraltındaki su arkasında bir tuz tabakası bırakarak toprak yoluyla buharlaşmaya başlar. Bazı durumlarda tuz bitkiler için zehirli olacak seviyeye kadar birikir; bu, evvelâ hasılatı azaltır ve neticede toprağın çoraklaşmasına sebep olur.

Eğer tabii kanalizasyon sistemi devam eder veya sulama sistemleri içerisine karıştırılırsa, bu zayıflaştırılan denize su dolumu hadisesi ve tuzlanma işleminin önüne geçilebilir. Maalesef, Aral Denizi havzasında, diğer bir çok yerde olduğu gibi, bu hadise mevcut değildir. Mezopotomya medeniyetlerinin çökmesine katkıda bulunan ve Kaliforniya'nın sulanan arazilerini de harabeden aynı felaket bugün bir başka kurban daha istemektedir.

Aral Denizi havzasından alınan veriler bölgenin belki de dünyanın en aşırı tuzlanma hadiselerinden birine uğramakta olduğunu göstermektedir. Sovyet Bilimler Akademisi Coğrafya Enstitüsü müdür yardımcısı Nikita Glazovsky vasat dereceden aşırıya kadar miktarlarda tuzdan etkilenmiş arazinin payının Tacikistan'da yüzde 35'den, Türkmenistan'da ise yüzde 80'den başlayarak yukarıya doğru değiştiğini tahmin ediyor. Buna mukabil Dünya Kaynakları Enstitüsü başkan yardımcısı Muhammed el-Aşri Kaliforniya'daki sulanabilir arazinin yüzde 25'inin de aynı kategori içerisine düştüğünü söylüyor.

Yıllık pamuk hasılatlarını bir

gösterge olarak alırsak, Aral bölgesindeki toprakların verimliliğinin 1979'da zayıfladığını görürüz. Bu tarihten bu güne kadar, son yıllarda hasılatı yükseltmek için yapılan bütün yoğun çabalara rağmen verimlilik yaklaşık yüzde 15 düşmüştür. Bir an önce bu durumu tersine çevirecek hareketlere girişilmedikçe, arazi neticede tamamiyle kısırlaşana ve terkdilene kadar hasılatlar düşmeye devam edecektir. Aral Denizi havzasında yaşayan 32 milyon insan için çevresel dengenin bozulmasının her türlü zararlı etkisi ise son derece aşikardır.

Aral Denizi felaketinin bir diğer boyutu ise daha büyük ölçülerde görülmektedir. Deniz çekilirken Orta Asya'nın iklimi üzerinde de etkili olmaktadır. Bu bir zamanların oldukça yoğun miktardaki su birikintisi, kışın aşırı soğuk ve yazın aşırı sıcaklığı ılımlılaştıran bir termal düzenleyici olarak işlemiştir. Bugün bu durum değişiyor denebilir. Profesör Philip Micklin'in de işaret ettiği gibi, *'yazlar daha sıcak, kışlar daha soğuk olmakta, ilkbahar daha uzun soğuk kalmakta ve sonbahar daha erken soğumaktadır. yetiştirme sezonu kısalmış, havadaki nem oranı azalmış ve daha büyük aşırılıklara doğru kapsamlı bir eğilim ortaya çıkmıştır.'*

Aral Denizi'nin 70 mil kadar güneyinde bir kasaba olan Kongrad'daki bir hava istasyonundan alınan bilgiler gösteriyor ki, buradaki ortalama Mayıs ayı sıcaklığı 1960-1980 arasında 1935'den 1960'a kadar olandan 5 fahrenheit daha yüksek olmuştur. Ayrıca, aynı dönemde Ekim ayındaki ortalama sıcaklık yak-

laşık olarak 2 fahrenheit derece daha soğuktur. Kuzey Amu Derya bölgesinin büyüme sezonundaki on günlük bir azalma ise pamuktan daha erken yetişen bir ürün olan pirinçe geçişe sebebiyet vermiştir.

Sağlıksız Yan Tesirler

Pamuk çok fazla istekleri olan bir efendi gibidir. O yalnız pek çok ticarî üründen daha fazla su içen bir bitki olmakla kalmayıp, aynı zamanda pamuk kurtlarının ve zararlı böceklerin imhasında kullanılan ağır kimyevî ilaçların uygulanmasını da gerektirir. Sovyet düşüncesinde bu durum çoğu zaman "eğer azı iyi ise, çoğu daha iyidir" şeklinde teorileşmiştir. Yani pek çok suya karşılık pek çok kimyevî ilaç. Ayrıca, pamuk bitkisi alışıl gelmiş olarak her Sonbahar'da harmanlamayı daha kolaylaştırmak için yapraklardan kurtulmayı sağlayan defoliant sistemi ile ilaçlanır.

Aral Denizi havzasının sâkinleri artık Kral Pamuk için bu haraçları ödemeye başlıyorlar. Bu havza dışarıya doğru hiç bir boşaltma kanalına sahip olmayan kapalı bir sistem olduğu için, böcek ve yabancı ot öldürücü ilaçlar etkili alanlar üzerine serpilmekte, aşağılara doğru süzülen bu ilaçlar ise yeraltı su stoklarında tehlikeli ölçülerde birikmektedir. İçme sularının çoğu kuyulardan alındığından, bölgenin insanları bir kısmı kanser yapıcı özelliği ile tanınan sulandırılmış kimyasal maddelerin oluşturduğu bir çeşit kokteyl içmektedirler. buna bağlı olarak, yerel tıbbi edebiyatının doğuştan bozukluklar, artan karaciğer ve böbrek hastalıkları, yükselen bebek ö-

lümleri ve çok yükseklere fırlamış olan kanser oranı hikayeleri ile dolu olması pek de sürpriz değildir. Mesela, Özbekistan içinde etnik olarak tanımlanmış bir küçük muhtar Cumhuriyet olan Aral Denizi'nin güney sahilleri boyunca uzanan Karakalpakistan'da yemek borusu ile ilgili kanser vak'aları ülkenin diğer kısımlarına nisbetle yedi defa daha yüksektir.

Bir Sovyet araştırmacı, E. Paronina Karakalpakistan'daki sağlık şartları üzerindeki çalışmaları sonunda ulaştığı kasvet veren bulgularını *Soviet Industry* dergisinde yayınlamıştır. O özetle "bütün bu (sağlık sorunları) pamuğa bağımlılığın bir neticesi olarak ödenen ölçsüz bir karşılık" demektir.

Bir hükümet yayınının olan *The USSR Environmental Report* a (SSCB Çevre Raporu) göre Türkmenistan'da kullanılan toplam zararlı böcek öldürücü ilaçlar bütün ülke ortalamasından 20-25 kat daha fazla endişe verici durumdadır. "Fazla miktarda böcek öldürücü ilaç kullanılan bölgelerde altı yaşına kadarki toplam bebeklerin hastalıklılık oranı düşük böcek öldürücü ilaçlar kullanılan bölgelerdekenden 4.6 kere daha yüksektir."

Sovyet Bilimler Akademisi'ne göre cumhuriyetlerdeki bebek ölümü oranları 1970 ve 1985 yılları arasında artış göstermiştir. Karakalpakistan'ın aynı zamanda kanalizasyon işleyiş vasıtaları açısından bir çok eksikliklerle bezdirilmiş, yetersiz anne ve çocuk bakımı hizmetlerine sahip ve içme suyunda yükselen miktarlarda böcek ve yabancı ot öldürücü ilaç artıkları görülen bir

bölgesi olan Bozataus (?) civarında her 1000 bebekten 110'u bir yaşlarını doldurmadan ölmektedir. Bu oran Afrika'da 109, Hindistan'da 95 ve Çin'de 37'dir. Asya'daki bu cumhuriyetler Sovyetler Birliği'nin bir parçası olmasına rağmen hayatî istatistikleri bakımlarından bu fakir Üçüncü Dünya ülkeleri ile yarış halindedirler.

Bir Hakikat Ölçüsü

Glastnost politikasının bu konu ile alakalı en göze çarpan meyvelerinden biri Amu Derya sahillerindeki Karakalpakistan'ın başkenti Nukus'ta toplanan konferans olmuştur. "Aral Krizi: Sebepleri, Önemi ve Çözüm Yolları" adı verilen toplantı, 100 Sovyet bilim adamı ve yerel politikacıları ile Sovyet Bilimler Akademisi tarafından yurtdışından davet edilen bir düzineden fazla bilim adamını bir araya getirmiştir. Konferansa katılan pek çok yabancı bilim adamı için denizin ölüp gitmesine mani olma yolunda takip edilecek stratejinin başlıca birleşme noktaları aydınlanmıştır. Bunlar: "çiftçilere su kullanımını ücretli yapmak, daha az su isteyen ve yoğun su kullanımını gerektirmeyen ürünlere yönelmek, nehir ve yeraltı sularının sulama için ortak kullanımına imkan verecek bölgesel bir toplu su idaresi planı ortaya koymak, geniş tabanlı bir aile planlaması uygulaması başlatmak." Esasen bu durum geniş kapsamlı ve bütün bölgeye dayanan, felaketten etkilenen beş cumhuriyetin temsilcileri tarafından idare edilen, önde gelen su, ziraat ve nüfus uzmanları ve diğer branşlardaki bilim adamlarıyla desteklenen ve başlanılan teşebbüsleri tamamlamak için

gerekliliği olan yetkilerle donatılmış bir otoriteyi gerektirmektedir.

Aral Denizi felaketine bağlı olarak ortaya çıkmış olan balık ve diğer cinslerin kaybolup gitmesi bir tarafta duradursun, yukarıdaki gibi bir plan hiç zaman geçirilmeksizin uygulansa geçen bir kaç on yılın çevreye verdiği zararın çoğu giderilebilir. Maalesef böyle kararlı bir hareket ihtimalleri pek umut dahilinde değildir. Su idaresinde siyaseten zor değişiklikler yapmaktan daha çok, yerel siyasî liderler kendi kurtuluş yolları olarak güneydeki Sibiryâ ırmaklarından gelen suyu Aral Denizi'ne akıtacak bir plan üzerinde durmaktadırlar.

Planın uygulanmasının imkansız olduğu ise apaçık âşikardır. Rusya Cumhuriyeti içinde akan ve kuzey kutbuna boşalan Ob ve İrtiş nehirlerinden gelen suyu Aral'a çevirmek şimdiye kadar girişilmemiş en büyük ulusal projelerden birisinin uygulanmasını gerektirecektir. On milyarlarca dolarla ölçülecek bu projenin etiket fiyatı Sovyet ekonomisinin durumuna göre çok fahiş bir ölçüdedir. Bu aynı zamanda bugün ateşli Boris Yeltsin önderliğindeki Rusların kendi sularından feragat konusunda ne kadar istekli olduklarına da bağlı olacaktır.

Buna ilaveten bu nehirlerin yataklarından saptırılması netice itibariyle Aral Denizi havzasındaki bugünkü durum ile eşleşebilecek bir seri kendine has çevresel bozuklukların ortaya çıkmasını başlatacaktır. Evvela, binlerce millik çöl boyunca taşınacak büyük miktardaki su, kanal güzergahı boyunca şüphesiz

büyük ölçülerde sızıntı ve su taşımını problemlerine sebep olacaktır. Meteorolojistler kuzey kutbuna akan nisbeten ılık suyun azalmasının aslında sıcaklığı da düşürebileceğinden, bu suretle artan buz oluşmasından ve dünyanın iklim düzeninde çalkalanmalara sebep olacak iklim değişikliklerinin meydana gelmesinden endişe duymaktadırlar.

Rusya Cumhuriyetinde yaşayanlar için daha acil bir mesele olarak nehirlerin güneye doğru akıtılması mahalli ziraati de zararlı yönde etkileyecektir. Sovyet ziraat bilimcilerinin dekanı Viktor Kovda Aral Denizi havzasına su gönderilmesinin kuzey nehir vadileri boyunca akan ılık su akıntısını azaltacağına bundan dolayı sıcaklığın düşeceğine ve büyüme sezonunun kısılacığına işaret ediyor. Bazı bölgelerde ise çiftçilik yapmak imkansız hale gelecektir.

Kuzeydeki nehirlerden su akıtılması düşüncesine karşı bir sıra başka ekolojik ve politik faktörler de mevcuttur. Bu faktörlerin en inandırıcı olanı, kuzeydeki yatağından saptırılmış bir nehir suyu akıntısının bugün ARal bölgesinin ekilebilir alanlarının verimliliğini zayıflatan denize su dolmaması ve tuzlanma hadiseleri hakkında yapılabileceği hiç bir şeyin olmaması iddiasıdır. Sulanabilir toprakların hemen altındaki su seviyesinin düşürülmesi ihtiyacı ise kendi içinde farklı bir yaklaşımı savunmaktadır.

Alçalmayı Durdurmak

Harward üniversitesinde bir mühendislik profesörü olan Peter Rogers Aral Denizi havza-

sındaki bugünkü vaziyet ile 1960'lı yılların başlarında Pakistan'daki durum arasında bazı benzerlikler tespit ediyor. Bu yıllarda indus nehri havzasındaki şiddetli su dolumu ve tuzluluk her yıl yaklaşık 50.000 dönüm Pakistan toprağını kullanım harici bırakıyordu. Rogers ve bir uluslararası bilim adamları grubunun diğer üyeleri, o yıllarda tuzlanmayı durduran ve zarar görmüş olan toprakların verimliliğini yeniden kazandıran bir su idaresi programı hazırlamışlardı.

Pakistan'daki ve belkide Aral Denizi havzasındaki başarının anahtarlarından biri sulamada nehir suyuna ilaveten yeraltı suyunun kullanılmasıdır. Fazla derin olmayan kuyular ile su pompaları ve tulumbaları bu işi kolay ve ucuza yapabilirler. Yeraltı suyunun kullanıma verilmesi su seviyesini düşürecek, su dolumu ve tuzlanma hadiselerinin azaltacak ve Aral Denizi'ni besleyen nehir suyunu serbest bırakacaktı. Yeraltı suyunun sulama için doğrudan kullanımının çok fazla tuzlu olduğu bölgelerde ise yeraltı suyu tuz muhtevası seyreltilmiş yerlerde, bugün havzanın bazı kısımlarında sulama kanallarından gelen su ile yapıldığı gibi tabii olarak nehre verilebilir.

Sulamayı daha verimli bir şekilde yapmak nehir suyunu serbest bırakmak için bir diğer çözüm yoludur. Alelacele pamuk üretimini artırmak için, binlerce mil uzunluğundaki kanallar plansızca kazılmıştır. Bunun bir neticesi olarak ölçsüz miktardaki su heba olup gitmektedir. Suyun müsrifce kullanımına hemen son vermekten başka, bugün uygulanmakta olan, kıvrımlı

bir şekilde ve aşırı ölçüde yapılan sulamadan çok daha verimli olan kanalların kullanımını ve sulama sistemlerindeki sızmaları kontrol etmek, çok büyük oranlarda suyun tasarrufuna imkan verecektir.

Bununla birlikte bu metodlarla çalışmak tasarruf için teşviki gerektirir. Şu anda Aral Denizi bölgesinin suyu aslında başıboş durumdadır ki bu onun pek çok malın özgürce ve ağır bir şekilde ianeye verildiğinde olacağı gibi aşırı ölçüde kullanılmış olması demektir. Amerika'nın Batısı'ndaki çiftçilerin su taleplerinin yakın zamanlardaki ortaya çıkışına karşı gösterdikleri tepki burada yapıcı bir rol oynayabilir. Kamu pojelelerinden gelen suyun bugün pahalı bir rayiçle satıldığı yerlerde çiftçiler verimli yatırımlara karşı hassas bir ilgi göstermektedir.

Su kullanımını paralı yapmak, daha az su isteyen ürünlere geçişi teşvik edeceği gibi, suyun daha verimli bir şekilde kullanılmasına da yol açacaktır. Eğer ekonomik reformlar planlandığı gibi gelişirse, pamuk üretim kotalarından vazgeçilinilecek ve bu da çiftçileri hangi ürünün daha verimkar olduğu konusunda bir karara varmaya sevkedecektir. Bu arada değişik ürünlerin ihtiyacı olan su miktarındaki farklılıklar dikkat çekici olabilir. Mesela, bir ton pirinç üretmek için gereken su bir ton buğday üretmek için gerekenden bir misli fazladır. Suyu ücrete bağlamak, muhtemelen suyun bütün bir kısmını kullanıp az ürün veren marjinal (kenarda kalmış) arazinin terk edilmesini de sağlayacaktır.

Nukus konferansında Sovyetlerden gelen birkaç yeni tekliften birisi Amu Derya ve Aral Denizi'ni Koruma Komitesi'ni teşekül ettirmek için bir araya gelen bir çok genç bilim adamının da dahil olduğu üçyüz üyeli bir mahalli halk/Köylü grubunun bir temsilcisi olan Y.M. Kamalov tarafından yapıldı. Amu Derya ve Sır Derya'nın sularının Aral Denizi'ne ait olduğunu vurgulayan bir giriş yapan Kamalov sulama sistemini kullanacakların su satın alacakları bir Aral su Bankı kurulması teklifinde bulundu. Suyu bir fiat tespit edilebilir ve böylece Aral Denizi'ni en azından kısmen yeniden dolduracak nehir suyunun akışı mümkün kılınmış olurdu.

Bankanın kaynakları su seviyesini düşürmek, tuzlanmayı tersine çevirmek için ihtiyaç duyulan kuyulara ve pompalara yapılacak yatırımlarda kullanılabilir. Bu para aynı zamanda çiftçilere suyu nasıl daha faydalı olarak kullanmalarını öğretmeye ve zararlı böcek öldürücü ilaçlara olan bağımlılığı azaltacak idari programların uyarlanmasına da yöneltilebilir. Çevre ve ekonomi meseleleri bakımından bu yaklaşım konusunda söylenecek çok daha fazla şeyler vardır.

Aral'ın kurtarılması meselesinde Sovyetler tamamiyle hareketsiz de değiller. Hükümet Aral Denizi Araştırma Enstitüsü kurulmasını desteklemektedir. Enstitünün gündeminin üst sıralarında bölge için detaylı bir su dengesi planına sahip olduğu zannedilmektedir. Bu görev, bölgeye su akış miktarının ölçülmesi, aşağılara doğru süzülen sulama suyu ve Aral'a ulaşan nehir suyu miktarı meselelerini de

işrerecektir. Böyle bir dengenin eksikliğinde, bölgesel güvenilebilir bir su idaresi planı tasarlamak ise oldukça zor olacaktır.

Bir diğer acil ihtiyaç 1960'dan beri genişletilen sulama sisteminin çevresel bedelinin daha iyi anlaşılması meselesidir. Tuz fırtınalarının verdiği zararın bedeli, yok olan balıkçılık, bozulan insan sağlığı ve kaybolan toprak verimliliği konularında yapılacak detaylı bir analiz, su idaresinde yapılacak detaylı bir analiz, su idaresinde yapılacak geniş kapsamlı değişiklikler için akılcı bir ekonomik ve politik destek sağlayabilir.

Görünmeyen Bir Gösterge

İlk planda bölgenin çevresel bozulmasını durduracak ve toprak verimliliğini yeniden düzenleyecek bir strateji hasıl edilmelidir. Fakat bugünkü nüfus büyümesi, elbirliğiyle yavaşlatılmaz ise, bu strateji bölgedeki hayat standartlarını yükseltmek konusunda başarıya ulaşamayacaktır. 1940'ların sonlarında Japonya'nın karşılaştığı benzer acil bir durumdan edindiği tecrübe bu konuda yapıcı bir örnektir. Kendi imparatorluklarını ve geniş tabii kaynak stoklarını kaybeden Japonlar hayat standartlarını düşürmek veyahut daha küçük ailelere bölünmek arasında bir seçim yapmaya zorlanmışlardı. Fakat onlar 1948 ve 1955 yılları arasında kendi nüfus büyüme hızlarını yarı yarıya keserek ikinciye tercih ettiler.

Sınırlı bir su kaynağıyla yarı-kuru bir ekosistem yıllık yüzde 3 veya yüzyıllık yirmi katı bir nüfus büyümesi hızına karşı koyamaz. Fakat Aral Denizi bölgesindeki ekseriyetle müslü-

man toplumların liderleri geniş ailelerin insanların kolayca vazgeçemeyecekleri revaçta bir gelenek olduğunu ileri sürüyorlar. Onlar daha küçük ailelerin ekonomik ve sosyal zorluklara maruz kalacağını da iddia ediyorlar. Bu gerçekten doğrudur, fakat şurası da bir gerçektir ki, ekosisteme bağlı olarak büyümeye olan bir ekonominin var olduğu bölgelerde ekonomik ve sosyal artışlar ki normal olarak küçük ailelere geçişi temin eder uzun süre yaşayamaz.

Bir nüfus aşırı büyümeye başladığı zaman, onun hayatî-destek sistemleri ve hayat standartları düşmeye başlar. Bu açıdan 1990'lar Aral Denizi cumhuriyetlerine kendi nüfus büyümelerini insani bir şekilde, yani daha küçük ailelere geçerek yavaşlatmak yolunda son fırsatları sunabilir. Bebek ölümleri, kanser oranları ve çeşitli diğer hastalıklarda son zamanlarda meydana gelen artış, nüfus büyümesini artıran ölüm oranları yolu ile yavaşlatmak için sahneyi zaten hazırlamış durumdadır. Hızlı bir şekilde genişleyen nüfus ve kendi halklarını tehdit eden çevresel bozukluklara karşı yeterli kaynakları tedarik etmekten mahrum olan siyasi liderler, aktif bir şekilde daha küçük aileleri teşvik edebilir veyahut artan ölüm oranlarının sorumluluğunu kabul etmek zorunda kalabilirler.

Harekete Geçmekte Tereddüt

Aral Denizi havzasında yaşayan insanların tehlikede oldukları konusunda son derece küçük

bir şüphe var olabilir. Meseleler çevresel bozulmanın çok daha ötelere gitmektedir; öyleki bugün bölgenin iktisadî geleceği bir soru teşkil etmektedir. Buna rağmen, Nukus konferansındaki yabancı delegeler yerel siyasi liderler ve resmi görevliler arasında merak uyandıran bir pasiflik müşahade etdiler. Bu basit bir şekilde hâlâ Moskova'daki merkezi bürokrasinin dikte ettirdiği planlar doğrultusunda harcadıkları ömürlerinin tesirinden kurtulamamış olmaktan ileri geliyor olabilir. Veyahut, kuzey nehirlerinden su getirme umudu, bölgenin liderleri tarafından atılacak siyaseten zor adımların ertelenmesine tesir ediyor olabilir. Sebeb ne olursa olsun, konferansa katılan delegeler tarafından yapılan tekliflere nisbeten çok az aktif bir karşılık var idi. Mesela, bölgesel bir su marketine geçilmesi doğrultusundaki teklif, normal olarak suya ne kadar fiat konulması veya market sistemine ne kadar çabuk evrelerle geçilmesi konularında bir çok sorulara yol açacaktı, fakat mesele hakkında çok az diyalog gelişti.

Bölgenin çevresel olarak devam ettirilebilir iktisadî ilerleyişini yeniden iyileştirmek, beş cumhuriyet arasındaki yakın işbirliğine bağlıdır, fakat bu mesele etnik çekişme yoluyla karışık bir hale konmuştur. Bir zamanlar Moskova tarafından uygulanan sıkı siyasi kontrol zayıflarken, baskı altında tutulan etnik düşmanlıklar bazen şiddetli bir şekilde yüzeye çıkmaya baş-

lamaktadır.

Zaman Aral Denizi'ne iltimas etmektedir. Eğer onun havzasında yaşayanlar yakın bir zamanda bölgenin geleceği için iyileştirici bir gündem meydana getirmezlerse, tabiat daha amansız bir gündem hazırlayacaktır. Problemin çözülmesinde ilk adım onun gerçekten var olduğunu kabul etmektedir. Bu, hazırda yapılmıştır. Şimdi işin asıl zor kısmı gelmektedir. Tahdit muazam ölçüdedir ve aynı zamanda yerel ekonominin yeniden kuruluşunu ve üretim anlayışında bir ihtilali gerektirmektedir.

Bir anlamda Aral Denizi havzası küçük evrendeki gezegen gibidir. O çevresel bozulmanın, hayat standartlarında daimî düşüşlere yol açarak iktisadî verim gücünü azalttığı ilk bölgelerden birisidir. Burada yaşayan insanların bu gidişatı durdurmak için çok az zamanları vardır. Onların bu konuda başarıları veya başarısızlıkları bize başka yerlerde sosyal müesseselerin greenhous (sera) etkisi, ozon yırtılması, türlerin yokolması ve bizim kendi elimizle sebep olduğumuz diğer çevre problemlerinin üstesinden gelme konusundaki kapasitesi hakkında bir fikir verebilir.

Lester R. Brown Worldwatch Enstitüsünün başkanı ve aynı adlı derginin editörüdür. Sovyet Bilimler Akademisi'nin 1990 yılı sonbaharında Aral Denizi hakkında Karakalpakistan'ın merkezi Nukus'ta düzenlediği konferansa Amerika'dan katılmıştır.

Aral Denizi'ni Kurtarma Komitesi Başkanı Pirmet Şirmuhammed ile Aral Üzerine Sohbet

Salih Aynural

Bu yıl haziran ayında Türkistan'a, bir çok şeyi yerinde gözlemek imkanına kavuştuğumuz bir seyahatimiz oldu. Adını sık sık işittiğimiz, Türkistan da yaptıkları hizmetlerden dolayı takdir ettiğimiz insanlarla yüz yüze görüşmek bahtiyarlığına eriştik.

İşte o değerli insanlardan biri de Pirmet Şirmuhammed beydi. Pirmet bey, Aral Denizini Kurtarma Komitesi Başkanı, aynı zamanda Harezim bölgesi milletvekili ve de Özbekistan Yazarlar Birliğinin üyelerinden, şimdiye kadar bir çok makaleleri ve kitapları yayınlanmış.

Şimdi sizlere Pirmet beyle yaptığımız kısa bir sohbeti aktarıyoruz.

S.Aynural :Efendim niçin Aral Denizini Kurtarma Komitesi'ni kurma ihtiyacını duyduunuz?

Biz bu komiteyi 1987 senesinde kurduk. Aslında bu komite daha önce kurulmalıydı. Ancak, şartlar buna müsait değildi. Aralın kurduğunu gözlerimizle

müşahade etmemize rağmen birşey yapamıyorduk. Yeniden yapılanma ve açıklık sayesinde böyle bir komite kurma imkânına kavuştuk. Bu komiteyi kurmamızın nedeni, Türkistan'a hayat veren Aral Denizinin her geçen gün kurumaya başlamasıydı.

S.Aynural :Bu Komiteyi kurarken hiç zorlukla karşılaştınız mı?

Elbette, bu komiteyi kurduğumuz zaman, aleyhimizde bir çok tenkidler oldu. Bize sistem düşmanı dediler, beyanatlarımızın radyo ve televizyonlarda yayınlanmasına izin verilmedi. Hatta basına dahi aksettirilmedi. "Aral Denizi meselesi bizim meselemiz siz karışmayın" diyerek hükümet dahi bize karşı çıktı. Ancak biz bunlara aldırmadan, yılmadan mücadelemize devam ettik ve etmekteyiz. Bu problemin sadece bizim değil dünya problemi olduğunu dünya kamuoyuna duyurmaktayız.

S.Aynural :Aral Denizinin

Pirmet Şirmuhammed

Şu anda Kazakistan, Tacikistan ve Türkmenistan'da Aral Denizi'ni Kurtarma Komitesi kurulmuş durumda. Ayrıca İngiltere ve Amerika'daki Türkistanlılar arasında da bu komiteyi kurduk. Amacımız bütün dünyada bu tür komiteleri teşkil etmektir.

Kuruması ne gibi problemleri beraberinde getirir, kısaca bilgi verebilir misiniz?

Şu ana kadar Aral'ın yaklaşık 120 km lik alanının kuruduğunu tesbit etmiş bulunuyoruz. Bu kuruyan alandan rüzgârların, fırtınaların etkisiyle kalkan tuzların, minarellerin yayılma alanı 10 bin km civarında. Hindistanda, Himalaya Dağlarında, Pakistanda, Afganistanda İranda, Kuzey kutbunda bu minareller bulundu. Gürcistan çay bahçelerinde bu minarellere rastlandı. Hatta Alaskadan bir kişi telefon ederek Aralın tuzuna benzer şeyin bulunduğunu söyledi.

Atlantikden gelen sıcak ve soğuk hava dalgalarını Aral Denizi yumuşatmaktadır. Eğer Aral Denizi kurursa, bu fonksiyonunu yitirecek ve Türkistanda ekolojik denge bozulacaktır. Şimdiden, hava sıcaklıklarında anormal değişiklikler olmaktadır.

Aralın kurumaya başlamasıyla hastalıklar ve ölüm oranlarında çok müthiş artışlar meydana gelmiştir. Meselâ, bin çocukda ölüm oranı Avusturyada % 0.6, İspanyada %0.8, Finlandiyada %0.9 iken bu oran bizde %12 dir. Afrikada dahi bu oran bizden oldukça düşüktür.

Salih Aynural : Aral Denizinin kurummasının, hastalık ve ölüm oranlarının artış sebeplerini izah edermisiniz?

Aral'a, Amuderya (Ceyhun) ve Sırderya (Scyhun) nehirleri sularını boşaltmaktadır. Ancak, Türkistanda uygulanan pamuk üretim politikası nedeniyle, bu

Daha önce Aral Gölü üzerinde seyr-ü sefer yapan vapurlar Aral'ın kuruması üzerine tarih öncesi bir fosil gibi kum yığınları ortasında kalmıştır.

nehirlerin sularının büyük bir kısmı pamuk tarlalarını sulamak için kullanılmaktadır. Bu ise Aral'a yetirince suyun gelmemesine yol açmaktadır. Ayrıca tarlalara dökülen ilaçların artıkları, bütün pislikler ve fabrikalardan çıkan zehirli maddeler bu nehirlere dökülmekte ve bu nehirlerin zehirlenmesine sebep olmaktadır. Seyhunun suları şu anda zehirlidir. 17 yıl önce bu nehrin sularının zehirlendiği tesbit edilmiştir. Neticede bu suların bir kısmı Aral'a dökülmekte ve Aral çevresinde yaşayan insanlar bu sonucunda çok çeşitli hastalıklar ve ölüm oranlarında büyük artışlar görülmektedir.

Salih Aynural : Devletin Pamuk Üretim Politikasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Aralın kurumasıyla toprakların verimi düştü. Topraktan çok ürün almak için hep ilaçladık.

Toprağı hiç dinlendirmedik. Pamuk ekmek için yeni alanlar açtık, pamuk üretimini arttırdık. Fakat toprağı zehirledik, bu pamuk tarlalarını sulayacağız diyerek Aral Denizini kuruttuk.

Toprağa o kadar ilaç verdik ki, toprak afyon için insana benzedi, bu topraklara ilaç verilmeden mahsul alınmaz hale geldi. Neticede: Ürettiğimiz pamuğun %92 sini Ruslara vermek zorunda kalıyoruz...

Cumhuriyetimizde 1812 adet zehirli ilaç deposu var. Bu ilaçların zararlı olduğu tesbit edildi. Ancak bu ilaçların nasıl yok edileceği halen bilinmiyor. Bu ise Özbekistan için büyük bir tehlikedir.

Salih Aynural : Türkistanın diğer cumhuriyetleriyle Aral konusunda işbirliği yapıyor musunuz?

Kazakistan ve Tacikistan

Aral denizi çevresindeki ekolojik dengeyi korumak için Aral denizinin seviyesini 30-40 m'den aşağı olmaması gerekmektedir. Bunun gerçekleşmesi için her yıl Aral'a 30-35 km³ suyun dökülmesi lazım. Pek tabii ki bu kadar suyun bulunması için birtakım plan ve programın hazırlanması şart.

cumhuriyetleriyle Aral'ı kurtarma çalışmaları için işbirliği yapıyoruz. Bunlarla birlikte program hazırlıyoruz ve beraber toplantılar tertip ediyoruz. Şu anda Kazakistan, Tacikistan ve Türkmenistan da Aral denizini Kurtarma Komitesi kurulmuş durumda. Ayrıca İngiltere ve Amerikadaki Türkistanlılar arasında da bu komiteyi kurduk. Amacımız bütün dünyada bu tür komiteleri teşkil etmektir.

S.Aynural : Aral etrafında yaşayanlarda ölüm ve hastalık oranlarının arttığını söylüyorsunuz bunun için komite olarak ne gibi önlemler aldınız?

Komite olarak çok ciddi önlemler alacak imkanımız yok. Bunu devletin düşünüp bazı imkanları seferber etmesi lazım. Ancak biz elimizdeki imkanlarla, Aral etrafından çocukları kafile kafile Taşkente getirttirerek bunların kontrolden geçirilmesini ve bu kontrollerde ciddi rahatsızlıkları ortaya çıkanları çeşitli hastanelerde tedavilerine çalışıyoruz. En büyük eksikliğimiz ilaç, özellikle şırınga bulmakta oldukça zorlanıyoruz.

S.Aynural : Efendim dünya da bir çok çevreci ve insan hak-

larını savunucu kuruluşlar var, bunlardan ne gibi yardımlar alıyorsunuz?

Maalesef dış ülkelerdeki kuruluşlardan istenilen ölçüde yardım alamıyoruz. Buradan bu kuruluşlara şunu iletmek istiyorum. Ekolojik problemler mahalli problemler olmaktan artık çıkmıştır. Bu tür problemler insanlık problemidir.

S.Aynural : Son olarak Aral Denizini kurtarmak için ne yapılmalıdır. Bu konuda bir programınız var mı?

Aral Denizi çevresindeki ekolojik dengeyi korumak için Aral denizinin seviyesinin 30-40 m'den aşağı olmaması gerekmektedir. Bunun gerçekleşmesi için her yıl Aral'a 30-35 km³ suyun dökülmesi lâzım. Pek tabii ki bu kadar suyun bulunması için bir takım plan ve programın hazırlanması şart.

Bize göre, nehirler devamlı kontrol altında tutulursa ve fazla suları Aral Denize dökülürse, ortalama yılda 10-15 km³ su imkanı Aral için doğmuş olur.

Ayrıca barajlarda tutulan suların Aral denize dökülmesi gerekmektedir. Çünkü bu sula-

rın barajlarda durmasının bir faydası yok bilakis bazı barajlarda su tutulmasının zararı dahi vardır. Mesala, Sultansancar barajının zemini tuzludur ve bu barajda tutulan su tuz tabakasını eritmekte ve eriyen tuzlar tarıma elverişli alanları verimsiz hale getirmektedir.

Seyhun ve Ceyhun nehirleri boyunca pirinç ekiminin azaltılarak, daha az suya ihtiyaç duyan ürünlerin ekilmesi gereklidir.

Ayrıca boş yere israf edilen sular tasarruf edilmelidir. Yapılan hesaplamalara göre israf edilen sular yılda en az 10 km² bulmaktadır.

Pek tabii ki bunların gerçekleşmesi için devletin yardım etmesi ve bu işin üniversitelerde bilimsel çalışmalar yapılarak çözümlenmesine yardımcı olunması gerekmektedir.

S.Aynural : Efendim sizlere bu kutsal vazifenizde başarı ve muaffakiyetler temenni ediyorum. Türkiyedeki soydaşlarımızın Aral meselesine ciddiyetle eğileceklerini ve gereken yardımı yapacaklarına şahsen ben gönülden inanıyorum.

Yine “Aral” Hakkında

Selamet Vefa

**Gözlerini kapatacaksın, insan ruhu gibi dalgalanan Aral'da
gök yüzüne doğru sıçrayan balıkları göreceksin.
Gülzira gibi güzel kızların şarkısını dinleyeceksin.
Gözlerini açtığında gördüklerinin rüya veya hayâl olmadığına
inanasın gelmeyecek.**

Ben her zaman Aral'ı düşündüğümde, bundan iki, üç yıl önce Taşkent hastanelerinin birinde, nöroloji bölümünde, beraber yattığımız Gülzira adlı Karakalpak kızını hatırlarım. Pamuk tarlasında çalışan bu kız, şiddetli soğuk algınlığı neticesinde sağ kolunu oynatamaz hale gelmişti. Kolunu masaj yaparlarken, her seferinde acı içinde kıvrır, yüzü bembeyaz kesilir, gözlerinden yaşlar akardı. Yinede dişini sıkar bu acıya katlanırdı. Çok genç ve güzel kızdı. Sevmek, sevilmek isterdi. Konuştuğunda, güldüğünde, gözlerinde ilâhi bir parıltı oluşurdu. İşte o güzel kız, derdine derman

bulamadan hastahaneden ayrılmak zorunda kalmıştı.

Daha sonra Karakalpakistan'a gittiğimde Gülziranın yüzünü hatırlayıp durdum. Çünkü, onun yüzü kansız bembeyaz idi. Ora etraf, yeni yağmış kar gibi bembeyaz, renksizlikler içinde ağaçlar dimdik duruyordu. Günün dehşetli sıcaklığında, uçsuz bucaksız tarlalarda, kadınlar ve okul çağındaki çocuklar çalışıyorlardı. Uzaklarda geviş getiren koyunlar ve develer görünüyordu. Bu manzara karşısında insanın ruhunda bir sıkıntı peyda oluyordu.

Bembeyaz tuz kaplamış bu yerlerde bir zamanlar, eski Harizm hükümrانlığında, süvari ve cengci kadınların, erkek gibi giyinip, cenge katıldıklarına, vatanlarını ve yurtlarını korumaya çalıştıklarına insanın bir türlü inanası gelmiyor. Neden süveriler tarih sahnesinden çekilmiş, Aral kurumuş, balıklar, hayvanlar kırılıp gitmiş, otlaklar kurumuş... zaman, sistem ve gözyüzü değişmiş?

Yüz yıllık gayri resmi kulluk neticesinde denizler kurudu, toprak zehirlendi, tarihini ve dinini unutan bir nesil dünyaya geldi.

Hülasa, cennet gibi vatanımız inkiraza uğradı. Açıklık ve demokrasi denilen sözler gündeme gelseydi durumumuz nice durdu bilemiyoruz. Bu açıklık sayesinde, yüzyıllardır devam eden ciaları gündeme getirebiliyoruz. Aral faciası, inanlığın ebedi kitabının matem sayfasıdır. Eğer bu günleri görmeseydik, Moskov alimleri Aral'ı kurutup yerine pamuk ekerlermiydi bilmiyorum. Şimdiki halde, faciaya sebebiyet veren şeylerin daha önceden düşünülüp hazırlandığı, pamuk üretimini artırmak için ilân edilmeyen mücadelenin çok önceden başladığını, Karakalpak ve Harizmliler'in soğuk ülkelere doğru göçe zorlanmalarından anlamak mümkündür.

Aral çevresinde yaşayan halkın vaziyetinin ağırlığını biliyoruz, ancak gerçek durum ne merkezde, böyle giderse yerli halkın sonu ne olacak? bunu bilmiyoruz. Aral'ın çevresine yabancı basın muhabirleri yaklaştırılmıyor, o çevrede askeri karargâhların nasıl ve niçin kurulduğu bilinmiyor. Basın bu konuda hiç bir açıklama yapamıyor.

Özbekistan ve Karakalpakistan radyo, televiz-

yon ve basını Aral faciası konusunda sık sık bahsetmeye başladı. Şimdi yeni doğmuş çocuklar bile bu meseleyi kavradılar. Maalesef, Moskovadakiler hala Aral'ın göz göre göre kuruyuşuna seyirci kalmakta ve hiç bir girişimde bulunmamaktadırlar. Çernobil felâketine "şatalın" in iktisadi programında önemle yer verilmesine rağmen, Aral konusunda tek bir kelime dahi bahs olunmamıştır. Sovyet hükümeti Çernobile nisbeten Aral felaketi için önemsenmeyecek bir yardım öngörmektedir. Cumhuriyet ziyâlıları basında bu meseleyi devamlı gündeme getirmekle beraber, Özbekistan hükümeti dahi gerekli ilgi ve alâkayı göstermemektedir. Maalesef, devamlı toplantılar yapmak ve Aral meselesini konuşmakla Aral'a su dolmamaktadır. Şimdiye kadar Aral meselesinin komünistler tarafından büyük bir sır gibi saklanması nedeniyle, yabancı basının Aral çevresine yaklaştırılmasından anlamak mümkündür.

1960-1989 yılları arasında Aral'a gelen su miktarında kesin bir azalış olmuştur. 1976-86 yılları arasında ise hemen hemen hiç su gelmemiş bu sebeple Aral %60 küçülmüştür. Derinliği 14 metre azalmış, tuzluluk miktarı 23 gramı geçmiştir. Yılda yüz milyon ton tuz etrafa savrulmaya başlamıştır.

Aral faciası hakkında o kadar çok konuşuldu ki insan zihninde, yine aynı şeylerden bahsedilecek imâjı yaratıldı. Üstelik şimdiye kadar işe yarıyacak herhangi bir şey yapılamadı. Hatta Aral etrafında yaşayan insanlara normal içecek su dahi temin edilemedi.

Dünyada Sovyet Cumhuriyetlerinde yaşayan kadınlardan daha bahtsız kimseler var mıdır? Önce

1917 inkilâbı, 1930'lardaki açlık, ikinci dünya savaşı ve sonrasındaki açlık, stalinin katliamları, bir çok Özbek analarını yatağa düşüren, saçlarını vakitsiz ağartan, tarihe "Özbeklerin işi" diye geçen katliam nihâyet Aral faciası... Ben bunları imkânım ölçüsünde sıraladım. Bunları yazmak kolay, fakat bu sözlerin altında milyonlarca insanın kaderi, oluk oluk dökülen kanlar, başa giden göz yaşları yatmaktadır yetmiş yıllık süre içinde kadınlarımız bin kere ölüp bin kere dirilmişler, islâmdan, tarihinden, nice nice değerlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır.

Şu günlerde, başka milletler birleşip, dünyevi meselelerini hallederlerken, biz halâ Türk kadınlarımızı yokluktan, zor şartlarda çalıştırdıkları pamuk tarlalarından kurtaramıyoruz. Onlara yeterli sosyal imkânlar hazırlayamıyoruz. Oysa komünist öğretiyeye göre, sosyalizimden komünizme geçileceği "sınıfsız, parlak bir toplumda" kadınların "hür ve refah içinde yaşamaları" gerekiyordu.

O halde niçin 21. asır eşiğinde düşmanların dahi anlaştıkları bir zamanda, Özbek Türk'ü ve Karakalpak Türk'ü kadınları bu duruma düştüler? Şairin söylediği gibi niçin kendi elleriyle "talihsiz Çocuklarını öldürdüler."

İnkilâb sedası henüz durmadan, hayatımıza yabancı medeniyetler kaynayan bir lav gibi girdi ve asırlar boyunca devam ettirdiğimiz doğulu yaşayış şekli, islâmi esaslara dayanan yaşama tarzı, örf-adetler, doğulu kadınların kadınlık borcu, mihr-akibet, insanlara saygı denilen duygularda değişim oldu, Özbek kadını peçesiz açık yüze ve erkeklerle eşit haklara sahip oldu. Geçim derdiyle, fabrikalara, kolhozlara kul gibi esir oldu. Cemiyet işi ve kırsal kesimin ağır çalışma şartları sebebiyle kadınlığını unuttu. Kadınlık zerafeti ve sağlığını kaybetti. Fakat yine de yoksulluktan kurtulamadı.

Niçin devamlı şekilde kadınların meseleleriyle uğraşıyorum onların problemlerini gündeme getiriyorum. Çünkü, önce cemiyetteki kadınların refah ve mutluluk içinde yaşamaları için gerekli ortamı yaratmadan, cemiyetin terakkisi konusunda bir söz söylemenin manası yoktur.

Kadınların meseleleri üzerine Taşkent'de yapılan bir toplantıda, bir konuşmacı "kansız ve çocuklu annelere ayrılan nafakanızı kadınlar, süt yapacak, kanı çoğaltacak yiyeceklere sarf edecekleri yerde, giyim ve kuşam için kullanmaktadırlar. Bu sebeple, buna çare olarak kadınlara yiyeceğin kendisini vereceğiz" diyerek hayıflandı. Bu toplantıyı uzun yıllar anımsadım. Karakalpakistanın zorlu hayat şartları içerisinde yaşayan, çocuğunun rızkını değersiz şeylere harcayan annenin günahı, ahmak insanlara nispeten daha da dehşetlidir.

Eskiden Türkistanımız, zenginliği ve güzel tabiatı ile bir çok yabancıları celb etmekteydi. Aral'ın kurumaya başlamasından sonra, Aralın

çevresi harap bir görünüm arzutmeye başladı. Daha önceleri balıkçılıkla geçinen profesyonel Rus balıkçıları ve diğer milletlerin vekilleri yavaş yavaş Aral'ın çevresinden göç ettiler. Deniz çekildi, balıklar kırıldı, yerli olmayan unsurlar geri gitti. Ancak Aral hasretiyle yanan bu yerlerin asıl sahibi Türkler: Karakalpak, Kazak, Kırgız ve Özbekler buraları terketmediler.

Ben yaşadığım sürece çok yerler gördüm ancak, yüzüne leke düşmüş herhangi bir yahudinin veya sarılık olmuş bir Rusun hastane kapılarında kaldığını, kızgın güneş altında pamuk topladıklarını görmedim. Fakat bizim kasaba ve köy hastahanelerinde yüzleri leke olmuş genç kızları, kuvvetsizlikten annelerinin göğsüne zorla uzanan ve kafaları gittikçe büyüyen hastalıklı çocukları her zaman görmek mümkündür. Başkent hastahanelerinde çocuk yapmayan onun ızdırabıyla kıvranan genç kadınları görünce yüreğiniz bir tuhaf olur. Güya bu genç kadınlar, yurdumuz-Aral'a sıhatini mutluluğunu hatta canını bağışlamışlardı sanki.

Kaynaklara göre, Amerika ve Japonyada doğan çocukların 1-2 si Sovyetler birliğinde 24'ü, Özbekistanda 46'tısı, Karakalpakistanda 72'si, Aral'a yakın Bozatkavda 118 tanesi bir yaşına basmadan ölmektedir. Sovyetler Birliğinde bin kadından 70'i, Özbekistanda 245'i, Karakalpakistanda 900'ü kansızlık hastalığına yakalanmaktadır. Bu güne kadar Özbekistanda 3 milyona yakın, Karakalpakistanda ise takriben 85 bin insan sarılık hastalığından şikayetler olmuşlardır.

Ben doktor değilim, hastalıkların mahiyetini çok derin bir şekilde bilemem fakat istatistiki rakamları duyduğum zaman dehşete düştüm.

Hangi günahlarımız için tanrımız bizi cezalandırıyor. Biz de insanız, bizimde Türkistan denilen vatanımız var, Türk diye milletimiz var. Yüreğimizdeki duyguları uluğ şairimiz Rauf Parfi şöyle dile getiriyor.

Yavuzlar küçlerini toplob şaylanar,
içi tola gazâb, kollarıda tığ
Zamanlar aylanur, asman aylanar,
Ana Türkistandur Türklernin tacı.
Aytingız, kandeyin yaşayamız artık,
Assalâmu aleyküm darning ağacı.
Nan sorab kelgenge caningni berding
Sendedir metanet, sendedir takat.
Kan sorab kelgenge şanıngni berding.
Yurtungni berding sen kattal hıracı
Öldürseng özüngni öldürdüng fakat,
Arsalâmu aleyküm darning ağacı.

Gözlerini kapatacağın, insan ruhu gibi dalgalanan Aral'da gök yüzüne doğru sıçrayan balıkları göreceğsin. Gülzira gibi güzel kızların şarkısını dinliyeceğsin. Gözlerini açtığında, gördüklerinin rüya veya hayâl olmadığına inanasın gelmiyecek.

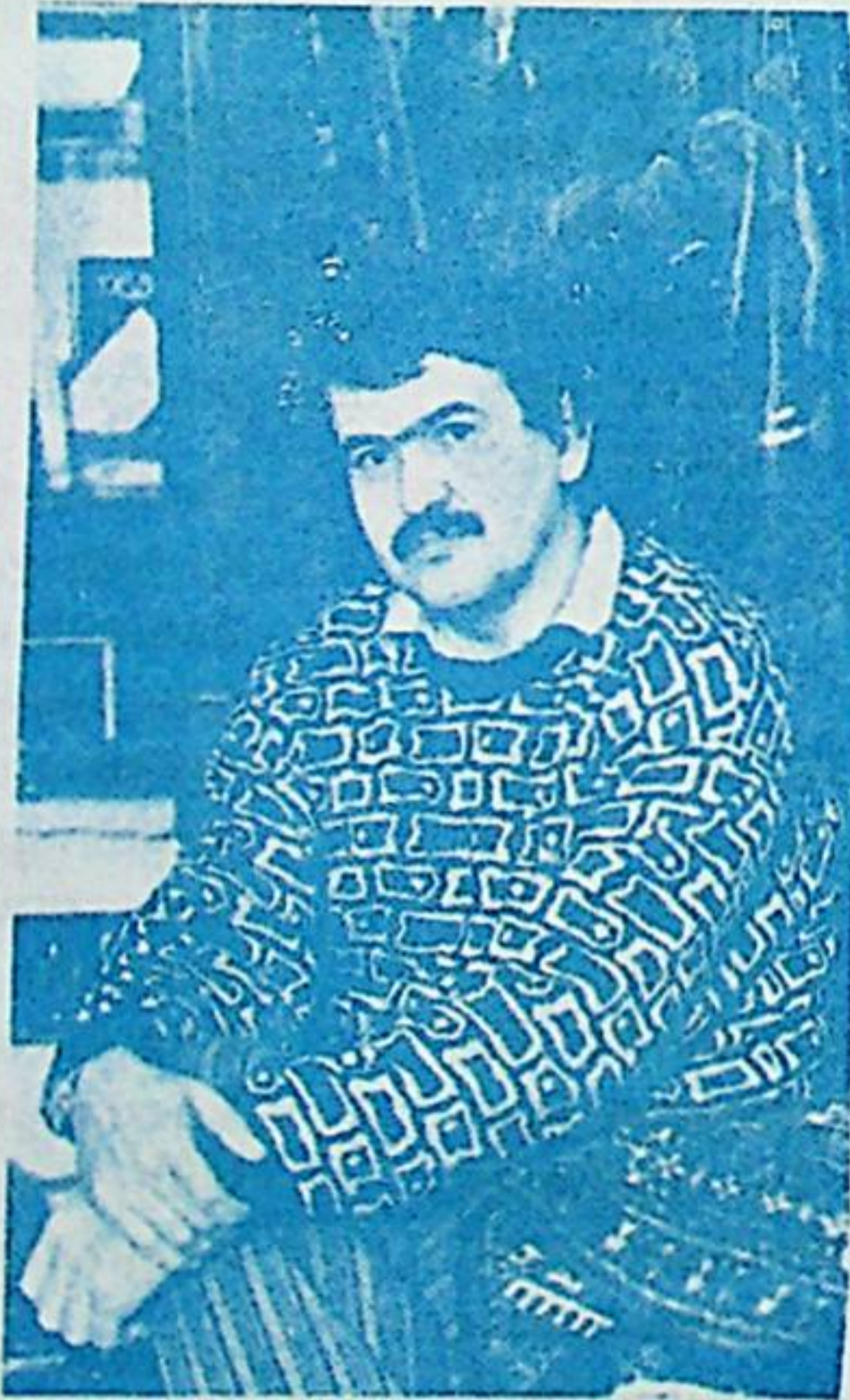

"Kendi Portresini" oluşturan tabloda "Yangın imajı" ressamın adeta sanatının varoluş sırrı gibi duruyor.

Arif Munioy

Türkistan Resim San'atından Seçmeler

Avant-garde ressam Arif Munioy'un eserlerine yansıyan pesimizmin ötesinde, post-modern anlayıştaki fırça darbelerinin arka plânında Türkistan Türklüğünün acı ve felaketlerini sembolize edilmiş gerçeği yatmaktadır.

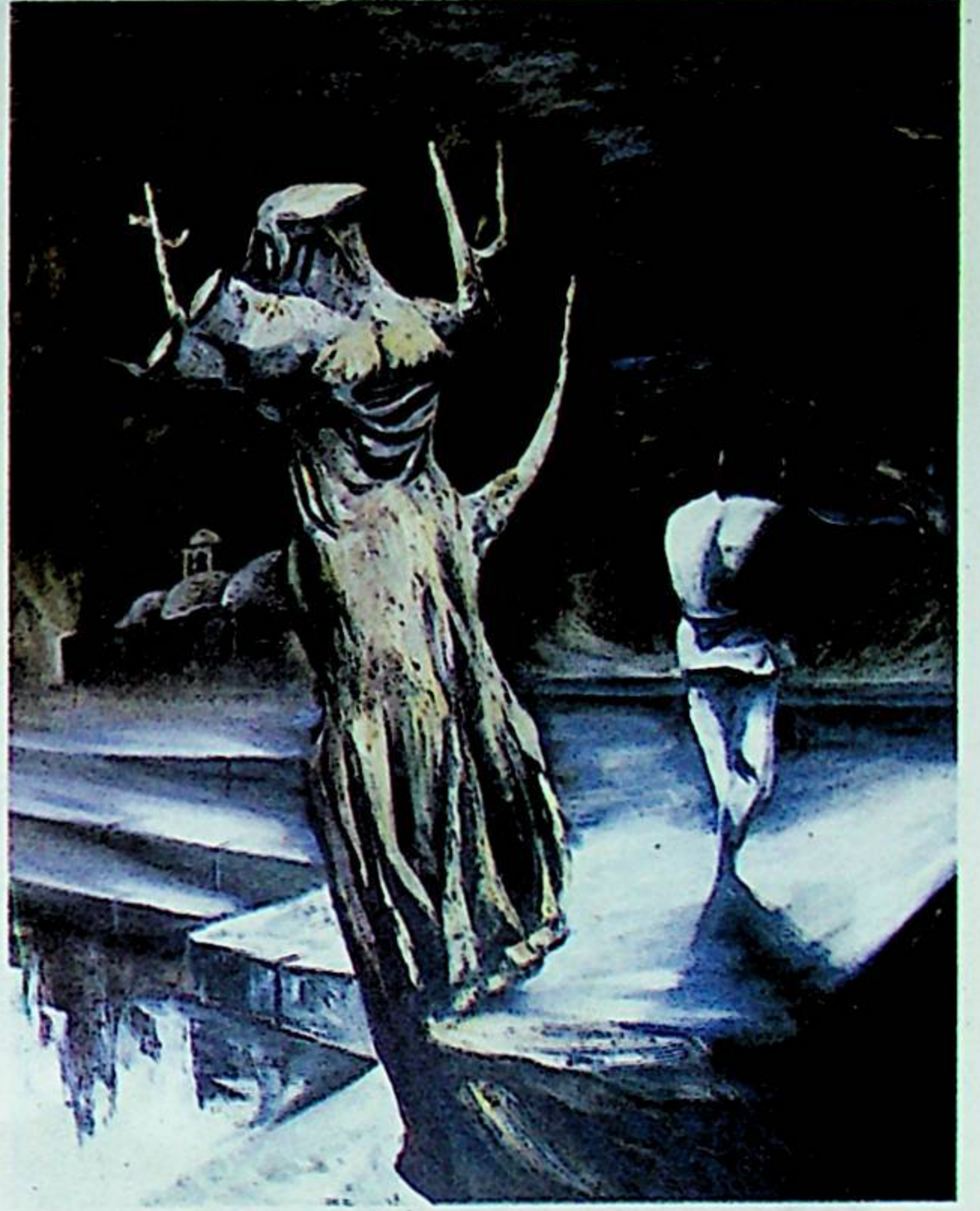

ARIF MUNIOV

1950'de Semerkand şehrinde doğdu. 1966'da Taşkent'e gelerek önce Venikov bilim yurdunda, daha sonra da yüksek sanat enstitüsünde tiyatro ve ressamlık eğitimi aldı. Daha sonra yaptığı eserlerle Türkistan'ın özbekistan cumhuriyetinde tanınmış ressamlardan biri haline geldi. Çeşitli ülkelerde sergiler açtı. Ressam daha çok Türkistan tarihi ile ilgili efsanelerle ilgili ve geçmişi yorumlayan eserleriyle tanınıyor. Kendine özgü sanat anlayışı onu Türkistan'ın önde gelen -avant garde- ressamlarından biri olmasını sağlamıştır.

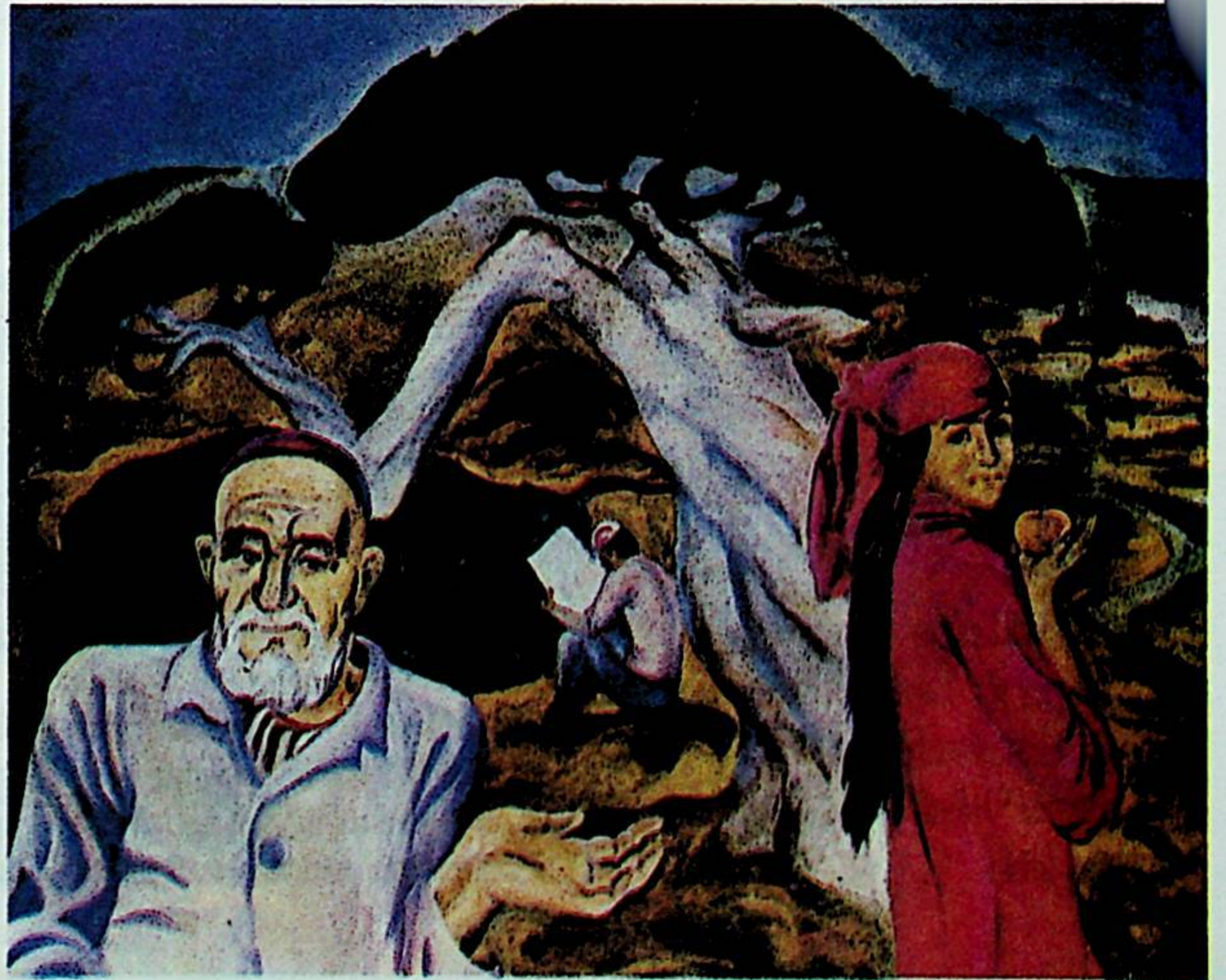

"Post-Modernizm"'de olsa ressam Muni-ov'daki pesimist ruh insana acaba 70 yıl-
lık diktatörlüğün bir sonucumu sorusunu
aklına getiriyor. İşte "Ölen Ağaç" adlı
tablosu.

"Buhara-Benim Derdim" serisi çalışma-
larından biri olan "At'ın Düşüşü" adını
taşıyan tabloda geçmiş altın yılların öz-
lemiyle, mevcut zamanın yalnızlığındaki
çelişkiyi farketmemek mümkün mü?

Ressam Muniyev'da yo-
ğun biçimde yer alan
"pesimist" ifadenin yan-
ında, zaman zaman bu
çemberi kırıp dışına çık-
tığıda olur. İşte bu çıkış-
lardan birinde meydana
gelen "Bulak" adlı ça-
lışması. Felaket simgesi
haline gelen yangın, yal-
nızlık ve ölümün yerini
burada yeşil ve yeşilin
tonlarıyla capcanlı bir
hayat almış.

Türkistan Resim San'atından Seçmeler

İsfendiyar Haydar

İSFENDİYAR HAYDAR

Sanatçı İsfendiyar Haydar'ın eserlerinde zengin kültür kenti "Semerkant"ın apayrı bir yeri var. Tuvalindeki her renk ve şekilde, biraz efsanevi biraz gizemli ama tam anlamıyla "Doğu"lu bir sanatçının duyularına sahip.

1948'de Semerkand'da doğdu. 8 yıllık tahsilini aynı şehirde tamamladıktan sonra 1966-70 yılları arasında Taşkent Ressamlar yurdunda eğitim gördü. 1970'de Taşkent Devlet Yüksek Sanat Okuluna girdi. 1976'da Renk-Tasvir bölümünden mezun oldu. 1970 yılından itibaren eserlerini çeşitli milletlerarası eserlerini çeşitli militle-

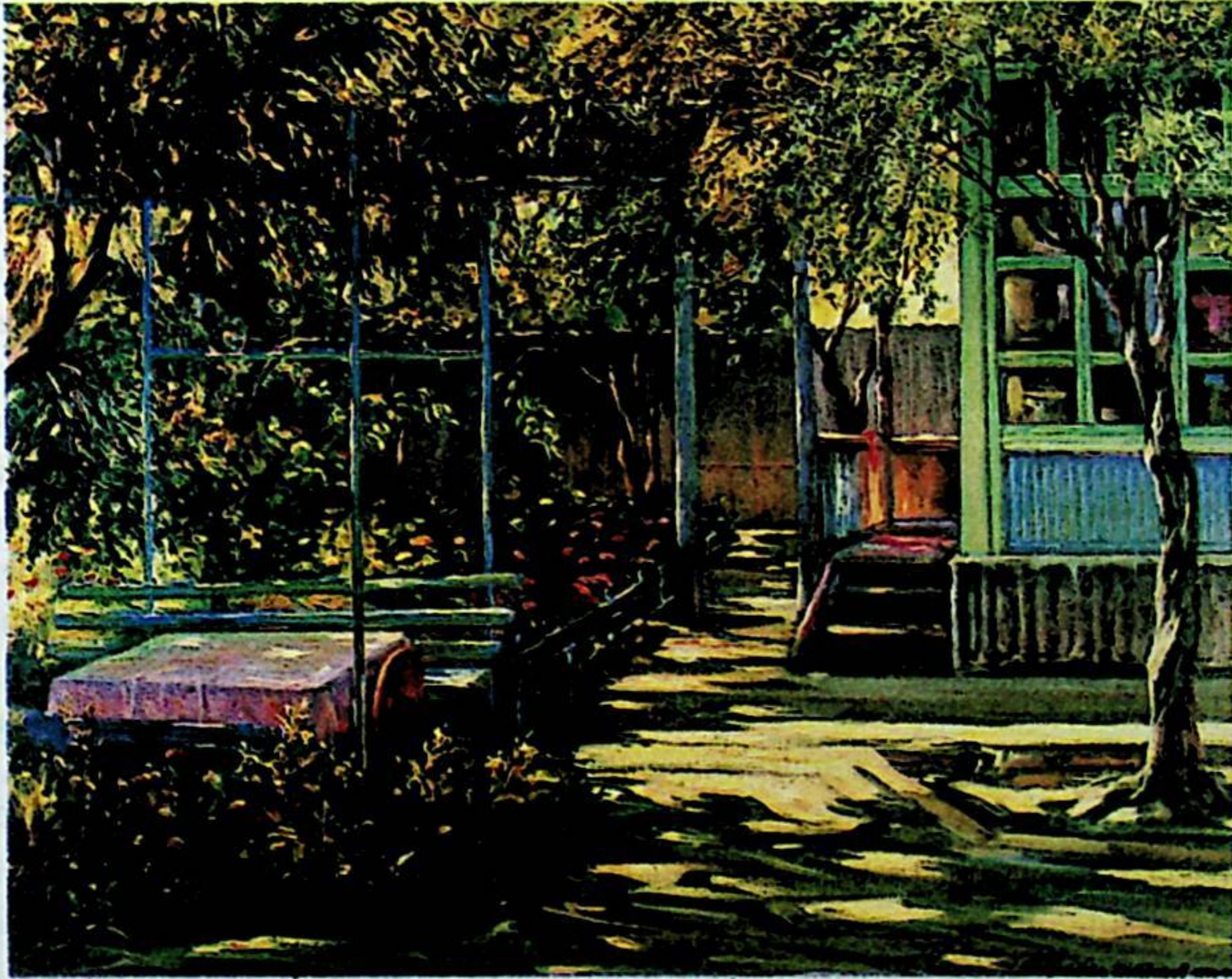
rarası sergilerde sunmak imkânını buldu. Moğolistan, Hindistan, Almanya, İtalya gibi devletlerde sergi açtı.

1980 yılından beri SSCB ressamlar birliğinin üyesidir. Eserleri birçok sanat ve fikir dergilerinde kullanılmıştır. Daha çok portre, peyzaj ve natüremort tipi çalışmalar yapmaktadır.

Ressam Haydar'ın Geçmişten Geleceğe Doğru uzanan çalışmalarından biri olan **“Türkistan Geceleri”** adlı bir çalışması.

Ressam'ın yine Türkistan'ın zengin geçmiş günlerini çağrıştıran **“Türkistan Evi”** adlı çalışması.

Bilgenge Marcan (*)

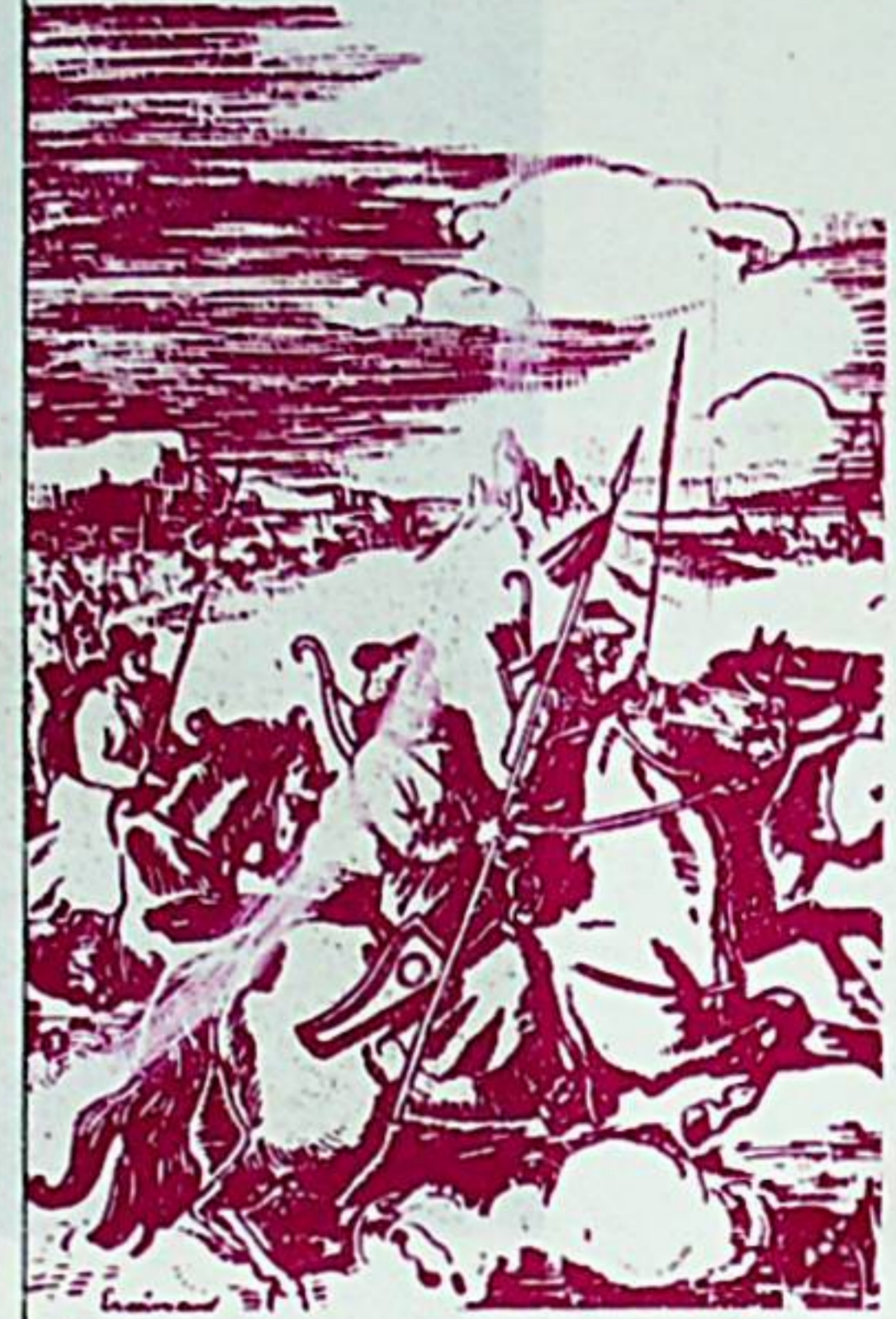
Kıymetini Bilene Mercan

Kuanış Sultanov'dan

Sultan Pekmezci

Halkımızın manevi zenginliğinin, hazinesinin kıymetini bilmemek anlamamak, bunu hissetmemek sadece insan ruhunun yeri doldurulamaz bir kaybı değildir. Hatta bu çağımızın trajedisini dense de abartılmış olmaz. Halkın cehaletinden daha kaygı verici birşey var mıdır? Abayın "Bilgenge" (kıymetini bilene mercan) sözünün manasını anlayacak çocuğu büyütme asrımızın gereği olmuştur. Bu günün özel bir öneme sahip olması-tüm gerçekleri açıkça söyleyebilmeyi öğrenmekle beraber hisleri, yüreği canlı insanları, insanlığı düşünme hassasiyetine yönlendirmesinde, düşünce hakkında felsefe yapmak amacıyla değilim. Düşünce hürriyetinin insanlık alemiyle birlikte yaşadığı bilinen bir şey. Bizi düşünmeye sevkeden sosyal problemlerle desek değişimlerin bazıları üstünde dursak, fikir alışverişinde bulunsak şeklindeki istek bugün bizim hayatımıza, insanlar arasındaki görüşmelere, ilişkilere yaraşır. Bu da mângürtlülükle mücadele-

nin bir safhası, arayışın işareti olur. İnsanın manevi dünyasının kaynağının, pınarının dilden doğduğu, yanlış değildir, hiç kimseye ispat etmenin gereği yoktur. Sadece bizim cumhuriyetimizin coğrafi merkezi, uzayıp giden uçsuz-bucaksız, geniş toprakları Sarıarka olarak adlandırılan. Karagandı (Karaganda) vilayetinin halkı arasındaki dile ilişkin durumunu ele alın. Vilayetin kuruluşundan bu yana geçen 60 yıla yakın zamanın tamamında Kazak Türk dilinde konuşmanın ilim tahsil etmenin, eğitim görmeyenin hiç değeri yoktu. Ekonominin her dalında emek sarfeden birkaç neslin insanları sadece Rus dilinde eğitim göreyerek hayata atıldılar. Karaganda şehrinin esasını teşkil eden önderlerin çocukları, torunları, torunlarının çocukları-dikkat edersek en azından üç-dört nesil boyunca ismi-cismi, dış görünümü Kazak Türk'ü, fakat adetleri, alışkanlıkları, davranışları, dilleri itibariyle başka bir millete mensup gibi yetiştiler.

Halk töresi içinde yer alan söze hürmet, ana babaya, doğduğu yere, doğduğu eve, saygı göstermek, büyüğü saymak, terbiyeli davranmak, başkalarına karşı nazik olmak gibi davranışların günümüzde birçok kuşağın duygu dünyasında, ilişkilerinde kazanılması kabul edilebilir bir durum mudur?

Hele bu kadar çok "Avrupalılaştırıcı" melez pisboğazlığımızı yaygınlaştıracak mıyız? Kazak Türk aydınlarının böyleleri karakterlerinden mahrum, Rus dilini ise ancak taşralı seviyesinde öğrenebilmişlerdir. Bu durumda iken bile kendilerini evliya gibi görürler. Milli şuurdan bu arada bîhaberdirler.

* Kuanış Sultanov (Karaganda vilayeti parti komitesi sekreteri ve Kazak dili cemiyetinin vilayet bölümü başkanıdır. Bu makale Kazakistan Yazarlar Birliği'nin yayın organı Kazak Adebîyatı Gazetesi'nin 18 Mayıs 1990 yılı 20 nolu sayısından alınmıştır.

Bir örnek vermek gerekirse, eyaletteki 420 okulun sadece 82'sinde Kazak Türk dilinde eğitim yapılır. Bunların hepsi kasabalarda. Bu okullarda 17 bin çocuk okuyor. Hatta bazı Kazak köylerindeki okulların tamamen Rus dilinde eğitim yapmasına ne buyrulur! Kazak Türk okullarının çoğunda eğitimin kalitesine esasen kimse ilgi göstermedi. Akababinde ihtiyacında çok düşük olmasından bu okulların "kendi yağı ile kavrulup" sadece sınırlı imkanlar çerçevesinde faaliyet gösterdiğini gören Kazak Türk çocuklarını, eğitim kalitesi daha yüksek olan Rus okullarına vermek için çabalarlar. Kazak okulunu bitirirse yüksek öğrenim göremez-şeklindeki yanlış anlayış iyice yerleşti. Bu durum, bu anlayış manevi yetimliğinin, mângürtlüğüne ta kendisi değildirde nedir? Tabii ki bu anlayışlar yüzünden ana-babaları suçlamakta doğru değil, çünkü bunun için haklı sebepleri olduğunda biliyoruz. İşte bu sebeplerden oluşan problemin en ağır yönü bu işin lisani (dil ile ilgili) çevrenin yokoluşuna kadar gelip dayanması. Ailede içinde ana dili kullanılmıyor, sosyal mevkilerde yer alan kimseler ana dilinde iletişim kuracak seviyeye gelemeyen milli ananeler, duygu ve düşünceler, tüm milli-manevi zenginliğin insanın dünya görüşündeki yeri hakkında ne söylenebilir?

İşte derinlemesine yerleşen bu beladan kurtulmak bir kaç yılda olacak bir şey değildir. Bundan da uzak durmamız doğru olur. Misal olarak Karaganda şehrinin 650 bin sakininden sadece %11'i Kazak Türk'ü. Şehirde yaşayan Kazak Türk çocuklarını ana dillerinde okutmayı u-

nutalı ne kadar zaman oldu? Eskiden muhafaza edilmiş iki yatılı okulda esasen köy çocukları okur. Gelecekte dört dörtlük Kazak Türk okulunu açmak için her sınıfta öğrenim görececek öğrencileri hazırlamak amacıyla geçen sene Rus okullarının yanısıra Kazak Türk sınıfları açıldı. İçinde bulunduğumuz sene bu işi öncekilere bakıldığında daha da genişletilebilir. Çocuk yuvaları açılan Türk dilindeki gruplardan tamamen Türk dilindeki gruplara geçiş, diller hakkındaki kanunu uygulamaya koyma yönünde sürdürülüyor. Böylece tüm Rus okullarında Kazak Türkleri dili dersini yürütmeye özel önem veriliyor. Yüksek öğrenim kurumlarında Kazak Türkçesi bölümleri açılmaya başladı. Bu söylenen işi yoluna koymak için çok ter dökülmesi gerekli Kanunu uygulamaya koymak için manevi zeminin oluşması şart. Sosyal, özel, resmi dairelerin, oralarda çalışan insanların kültürlü olması gerekli. Ne yazık ki bunun için yeterli olmadığımızı kabul etmemiz yerinde olur. İlgi, gerçek insancılık, birileri düşüp, takip ederek, kovalyarak yaptırtmasa, bazen "bir sır küpü" gibi kalacağıda bir gerçektir.

Parti teşkilatlarının yeni politikası, halkın bahsettiğimiz hakların haklarını arasa, onları kollasa faydalı iş yapacağı ortada. Hem bunu parti görevlileri kalpleriyle, hisleriyle kabul ederlerse ancak netice alabilirler.

Bundan 200 yıl önce yani 1789 yılında Çarlık Rusyası zamanında Ombı şehrinde Kazak Türk çocukları için özel okul açılmıştı. Kolonizasyon siyasetinin riyakâr "aydınlatici" hareke-

te olması da mümkün. Fakat o günlerde nasıl olduysa Kazak Türklerinin o zamanki manevi ahvali için bu herhalde önemli bir olay olmuştur. O zamandan beri medeniyet ve hümanizm yolunda cansiperane çalışmayla geçen iki asırdan sonra, şimdi Rusya'da veya başka yerde yaşayan Kazak Türkleri için değil, Kazakistan'ın kendi toprağında, öz elinde Türk çocukları için okul, sınıf, veya çocuk yuvasının hepsini açsak sevindirecek seviyeye tekrar "erişmiş" oluruz. Ne çare ki, gerçek bir toplumun gelişme süreci için gizlenemez. Gerçeğide, doğrusuda bu. Bu da bizim toplumumuzun bu günkü kültürel seviyesini gösteren gösterge. Tabii ki, uzun yıllarda sonra dar düşünce ile bilgeliği anlamada yetersiz kalan aklımızı toparlayıp, halkımızın manevi kökenlerinin kaynağına tekrar ilgimizi çevirmemize sevinmedin de hiçbir garipliği olamaz. Okuyucuya bizim halkımızın hayatındaki entellektüel gelişimi boşa çıkarıyormuş şeklindeki düşünce sakın doğmasın. Söylenecek birşey yok, doğrudan Ekim Devriminin neticesinde yeni sosyal sistemin ulu geçmişinde Kazak eli, Kazak yurdu olarak aktif şekilde katıldık. Bilgimiz, kültürümüz, bilimimizin milletlerarası seviyeye yükselmesine kimsenin de itirazı olamaz. Söylemek istediğimiz tüm milletlerde olduğu gibi bizimde kendi halkımızın haksız olarak unutulmuş, unutturulmuş, manevi mirası, onun kadir-kıymeti, bu günkü neslin eğitimine, terbiyesine faydalı olur şeklindeki düşünceleri ortaya koymaktadır.

Dilden doğan sanat, kültür çizgisinin bugünkü insanların

gözündeki değeri, kadir-kıymet durumunda bizi düşündürüp, bizi soran çenberden nasıl çıkarız şeklindeki rahatsız edici duruma getirir. Hikâyenin özü bu ulu yolda hevesten, sarhoşluğa doğru meyillenip, kendi halkımızın tabiatına, yardılığına uygun milli şeref, Kazak Türklerine mahsus özellikleri unutup, manevi hayatımızı, duygu düşüncemizi, insanlığımızı iyice zayıflattığımızda, şimdi bu hazinenin kaynağına tekrar nasıl ulaşabiliriz. Bu pınardan tekrar nasıl su içebiliriz? Halkın tepeden tırnağa tüm bedenine dış görünüşüne, yaradılışına, yaşayışına asırların sesiyle erişen iyi faydalı adet ve hislerin yolunu açıp, geleceğe faydalı hale getirebilirmiyiz? Bunun manasını anlayıp, muhteviyatını yenilemeye cesaretimiz yetermi? İşte, bunun gibi düşünce dizilerinin rahatı kaçıracağıda doğrudur. Çünkü bu günkü hayatın gerçekleri bu cevaplara cevap arattırır. O bugünkü nesile de yüklenebilir yük ve sorumluluktur.

Nesilden-nesile aktarılan en büyük manevi miras insanın insanlık haysiyeti, herhalde bu anlayış, bu düşünce, duygunun ve duygunun kendisi insanın hislerinin kültürel seviyesini, kapasitesini, gösteren ölçü olur. İnsancılık hakkında çok söz söyleyebileceğimiz ortada. Şair ve yazarlarımızın, sanat üstadlarının, düşünürlerin, öğretmenlerin uzmanları, her çeşit görevlinin hangisi olursa olsun insanlık, insancılık konusu üzerinde düşünmeyeni yok.

Bugünkü şafakta ideolojik faaliyetin en derin damarlı kökü de muhteviyatı da, maksadıda bu

kıymet ve itibara bağlı olduğuna şüphem yok. Bizim resmi siyasetimiz evvela insan haysiyetini yerleştirmeyi amaçlamıştır Ne yazık ki bu çözümlerin uygulamaya konmasında gönülden ıraklaşmaz. İşte insanlık haysiyetini kararlarla, direktiflerle iyileştirmede genellikle rastgele konuşuruz da, bu insanlığı terbiye etmeye, eğitmeye doğrudan etki edecek bir çok sosyal değişimlerin insan hissine bağlı eğitimin bizim işimizin sistemini oluşturabileceğinin önemini her zaman bilemeyiz.

İnsanın içindeki insanlık haysiyetini eğitmek, onu yükseltmek herhalde asırların işi. Bir yazıda, hatta daha büyük eserlerde de onu iyice değerlendirmek mümkün değil. Bu sistemde-insan kültürünün, düşünce duygularının, şuurunun amacına etkisi olur, sebep olabilir manevi miras imkanını dile destek kılısak. İnsancılığın işaretleri çok. Nasıl da olmasın insan kendi insanlığının seviyesine tenkitçi gözle bakabilirse, hata ettiği bazı durumlarda, misalen "benim bu yaptığım insanlık değil" düşüncesini sadece içinden geçirerek değil, başkalarının önünde bunu kabul ettiğini söyleyebilse, bu sadece sıradan insanlık değil, sosyal erdeminde güzel bir örneği derdim. İnsan ruhundaki en güzel huyların, halkın yaşayışında yerleşmiş örf-adet, gelenek-görenek, duygu-düşüncenin bu yolu takip etmekle gelecek nesillere aktarılacağını biliyoruz. Halk töresi içinde yer alan söze hürmet, ana-babaya, doğduğu yere, doğduğu eve saygı göstermek büyüğü saymak, terbiyeli davranmak, başkalarına karşı nazik olmak gibi davranışların günümüzde bir-

çok kuşağın duygu düşüncesinde, ilişkilerinden kazanılması kabul edilebilir bir durum mudur? Hele bu kadar çok "Avrupalılaştırıcı" melez pisboğazlığımızı yaygınlaştıracak mıyız? Kazak Türk aydınlarının böyleleri çok fazla laştılar. Onların çoğu ana dillerinin tabiatından, karakterinden mahrum, Rus dilini ise ancak taşralı seviyesinde öğrenebilmişlerdir. Bu durumdayken bile kendilerini evliya gibi görürler. Milli şuurdan bu arada bihaberdirler. "Başkalarının kuklası, köpeği" şeklindeki düşünceye kapılırsınız.

Halk bilgeliği evvelâ şuurlu düşünce, bilim, gönülleri sorsan yerinde söylenmiş söz kanalıyla gelişir. Özellikle sözün önemi ayrı bir yere sahiptir.

Ta XI. asırda Cüsüp Balasagun (Yusuf Balasagun) un:

"Kalacak hatıra-sözdür,
insandan insana
Sözü hatırlasak, faydalı işte.
(insanlara mirasa ata sözdür
Ata sözü eğer anlarsan kut'un
kaynağıdır.).

şeklindeki ibretli hikmetin ne kadar yüksek eğitici manası, değeri olduğunu bizim akranlarımız, yaşlılarımız anlayabilecek seviyeye gelebilsek, kültürümüzde, fikri gelişimimizde artardı. Kazak halkın da bulunan birkaç kelimeye inanma, değer verme alışkanlığına ben yüksek halk bilgeliği derim. Bu sadece söze hürmet etme eğitimi değil, her türlü uyuşmazlık durumunda anlaşmaya, uzlaşmaya çalışmak, insanlığa hürmet etme kültürüdür. Milli geleneğin harika bir yönü-derin manalı sözleri hazır cevaplılıkla söyleyebilme, anında, improvize şiir söyleyebilme yeteneğinde hazinelerin en büyüğüdür.

Doğru. Bizim yaşantımızın ihtiyaçları, eksiklikleri pek çok. Hepside ihtiyaç. Fakat imkanlar

sınırlı. Önce yeterli ev inşa edelim, karnımızı doyuralım, ondan sonra kültür merkezlerini, tiyatroları inşa ederiz şeklindeki dar görüşlü kararlara, fikirlere tümüyle katılamam. Örneğin sadece Karağanda vilayetinin vaziyetini dile getirecek olursak bu bile yeterli. Direk olarak burada olduğu gibi taraf tutma sonucunda, endüstrisi gelişmiş ve mali kaynağı bol bölgede okullar, kültür evleri, kütüphaneler yetersiz. Tek tiyatro salonunda uzun yıllardan beri yıpranmış, tamamen yıkılmaya yüz tutmuş durumda.

Matbaa zaruri bir ihtiyaç, yiyecekte günlük ihtiyaç, insanlık var oldukça bu problemler bitmez. Kültürel ve manevi güzelliklerinde insan şuurunun, düşüncesinin zaruri ihtiyaçları olması gerekir. Ne kadar güç olursa olsun bu alana maddi kaynak ayırmaktan kaçınmamak gerekir. Oysa ne zaman kültürel ve manevi hayat hakkında konuşmaya başlasak, hemen sözü maddiyata, sayısız masraflara getiririz. Bunların hepsi de gerçektir. Geçmişte, bozkırlarda göçebe yaşadığımız devirlerde değiliz medeniyeğin en yüksek zirvesine doğru ilerlediğimiz bir devirde yaşıyoruz. Kültür sarayıda, kulübüde, kütüphanede, okulda gerekli. Bu sosyal sefalet hakkında az konuşulmuyor. Hatta ne yapacağımızı bilemeden, fırdönüyoruz. Bu vaziyeti hatırdan çıkarmadan vilayetimizdeki tiyatro salonları düzeltmeyi amaçladık. Uzun yıllardan beri yıkılacak duruma gelmiş K.Stanislavskiy isimli tiyatroyu tekrar tamir etmeyi güç bela bu sene tamamlayacağız. S.Seyfullin isimli Kazak tiyatrosunun planları hazır bu yaz inşaatı başlayacak. Konser salonu,

güzel sanatlar müzesi, profesyonel Kazak milli enstrümanlar orkestrası da önümüzdeki birkaç yıla ait.

Şimdi bizim kalbimizdeki, duygu-düşüncemizdeki dünya görüşümüzdeki hayati işlerimize ne gibi finansman lazım? Örneğin, yüzlerce, binlerce kişinin katıldığı. NAVRIZ MEYRAMI'na ozanlar atışmasına, ne kadar harcama yapılıyor? Hepside bizim arzumuzla, mizacımızla, karakterimizle bağlantılı. Bunun gibi halk arasında hitabet sanatında, atışma gibi nasihat etmeye girişecek gençlerin safları artsa. Hitabet sanatı kulüplerini kurmaya, onu gençler arasında yaygınlaştırmaya bizim Kazak Türkçesi ve edebiyatı öğretmenleri, edebiyat profesörleri, yazarlar, gazetecilerin çaba göstermesi doğru olurdu. Yakında yayınlanan "Şeşendik Sözder" (Beleğetli, hazır cevap sözler-nükte) "Asıl Söz" (öz söz) "Söz Tapkanga Kolka Cok" (Doğru söz söyliyene söylenecek bir şey yok) gibi kitaplardan gerektiği gibi faydalanmak mümkün. Cumhuriyetimizde, yer yer kurulan "Kazak Türk Dili" cemiyetlerinin de direktif beklemeden, bu amaç için etraflıca öğütleme, nasihat işini yürütmeleri daha iyi olurdu.

Dil, türkü-destan sanatının tarihi yönünden zengin bizim Sarıarka yöresinde "Halk Hazinesi" isimli tarihi, etnoğrafik kültür üniversitesini kurmanın önde gelen amacı bu meselelere ilgi duyabilecek kişileri bir araya getirmek, özellikle gençleri birbirine kaynaştırmaktır. İçinde bulunduğumuz yılın ocak ayında vilâyet televizyonunda ayda bir

yayınlanacak özel program "Halk Kazınası" (Halk hazinesi) ismiyle hazırlanmaya başlandı. İlk haberler susamış halkı meraklandırmakla kalmadı, gerçekten ilgi duyanları birdenbire bu haberler etrafında toplamaya başladı. Bu programı hazırlamaya tarihçiler, sanat araştırmacıları, profesyonel müzisyenler, sanatkarlar yardım ederek zenginleştirecekler.

Çoktan beridir söylensedede bir türlü gönlümüzden geçtiği gibi olmıyan bir iş tarihi kültürel anıtları restore etmek, onların gerçek manada halk, toplum himayesine alınması, korunması meselesi. Vilâyetimizde böyle anıtlar çok hatta onların listesinde yapıldı. Fakat bu anıtları eski haline getirme işi tamamen başlanmış. Bu meselenin bir yönü. Bizim resmi politikamızın hala günün şartlarını uyması da meselenin ikinci yönü. Özümüzün bahane arayıcı çaresizliğimizle, gamsızlığımızdadır. Önceden sadece aklımıza güvenerek, gözümüzün önünde duran bilinen atalara layık oldukları önemi vermemizi bunlara bakıp, düzenlemeye ilgi göstermediğimizin aksini hiçbir delille ispatlamak mümkün değildir. Bu bakış açısını değiştirmek içinde sayısız çalışmalar yapılması yapılması gerektiğini düşünüyoruz. Örneğin ne yazık ki, ölen insanın ruhuna, onun kabrine, saygı gösterem, hürmet etme sadece dini inanışın gereği gibi yerleşmiş. Bu tam olarak doğru değil. Her dini insanın kendisinin ölmüş bir yakınını hatırlayıp, onun kabrini ziyaret etmeside insanlığı teşvik eden bir örnek değildir? Ben bu konuya dikkat ettiğimde bu-

günkü kabirlerin başına yerli yersiz inşa edilen demir-beton türbeleri tarihi anıtlar arasına sokma gibi bir düşüncem yok. Bizim özellikle Kazak bozkırındaki tarihi anıtların çoğu Hoca Ahmet Yesevinin türbesinden kaynaklanarak tarihi kişilerin türbe ve kabirlerine kadar ulaşmıştır. Fakat öğrendiğimiz bunun hepsinin araştırması yok, bunu geniş kitlelere anlatma yok, bunun yerine koparıp, çekip parçalayarak anlamaya çalıştığımız. Bu da bizim tek yönlü olmamızdan kaynaklanıyor.

Geçmişteki hayatın örf ve adetleri, gelenek ve göreneklerini söylemekten, anlatmaktan sakınıp, çekiniyoruz. "Milliyetçi" veya "geçmişe özlem duyuyor" (geçmişe idealize ediyor) şeklindeki yaftalar yapıştırma gayrekeşliğimizden de arınamıyoruz. Bunun gibi "dünya görüşü" bakış açısında yönünü değiştirip, düşünmekle, dünya görüşü ve fikir hürriyetine doğru adım atmakla yükümlüüz. Halkın kültürünü ifade eden durumlara bunlarda girebilir. Şıngıs Aytmetov (Kazaklar Cengiz ismini Şıngıs veya Çingiz olarak kullanırlar) un başka eserlerini zikretmesekte sadece "Can Pide" (Can Feda)sı insanlarla tabiatın ilişkisi sürecindeki pek çok benzerliklerle zıtlıkları derinlemesine tasviri okuyucuyu düşündürmeden bırakmaz. Fakat bunu toplumun faydalanmasına sunabiliyormuyuz? Yaratma ihtiyacını insanlık şuuru hissedip sezineleyebilir mi? Bununla ilgili olarak akademisyen D.S. Lihaçevin böyle bir sözüne nasıl kulak vermememiz edebilirsiniz. "Ahlâk ve töre sadece ekoloji konusu için işlenmiyor. Bu konu insan

hayatı için önemli bir şey olarak bizim bilimimizde bir bütün olarak ortaya bile konulmamıştır. Çeşitli kültürler öğreniliyor ve kültürlerin geçmişten kalan miraslarında öğreniliyor. Eserlerin restorasyonu konusu ve onların muhafaza edilmeside bu şekilde oluyor. Fakat onların ahlaki ve örfî anlamları onların insan üzerindeki etkileri ise öğrenilmiyor araştırılmıyor. Tüm kültürel çevrenin etkisi, onun karşılıklı tüm bağlantıları. Gerçek olan bu olgu insana onun eğitimi için ve onun çevresi için hiç kimsede bir kuşku yaratmıyor" (D.S.Lihaçev. "İzbranniye rabotı (Seçilmiş Çalışmaları) cilt:2, s.485)

Fakat bizde bunun gibi bir metod ne okullarda ne de yüksek okullarda var. Bence bu işin yanısıra bu meseleyi etraflıca ele almak eğitim bakanlığı ile ilimler akademisinin görevi olması icabeder.

Geçen sene yazda bilim adamı Akjan Meşanov Karkaralıya özel olarak gelmişti. Onunla görüşerek bazı şeyleri iyice öğrenmiştik. Akjan Meşanov bilim adamlığının yanısıra kendisi Karkaralıda doğup büyümüş bir kişi olduğundan görüştüğümüz zamanda da birçok faydalı fikir ve tekliflerini söyledi. Zamanında 1984 senesinde Abay (Kunanbeyev)'in babası Kununbey öskembayulu'nun yaptırdığı cami iyice yıpranıp, çürüyüp, yıkıldığını yaklaşık olarak 30-40 yıl olmuştu. Fakat birçok kişinin özellikle her türlü başlıca görevlerde bulunanların Kununbey'in camisini tamir ettirdi şeklindeki söze şeklinde düşünmesinden dolayı bu kıymetli anıt esere gerçek değerine uygun bakış açısı ve koruma

mümkün olmamıştır. (Bu anlatılanlar ateistik dönemde geçmektedir) Günümüzün imkanlarından faydalanıp düzeltmek, tamir ettirmek, eksikliği gidermek mirasçılık borcudur. Şimdi ise bu binanın restorasyonu ve tamirati bitmek üzeredir. Bilim adamı hemşerimiz bunun belirtilerini görerek, memnuniyetin belirtti ve bizi tebrik etmişti. Şimdi bu binayı Kazak Türk halkının söz sanatının (hitabet nüktedanlık) tarihine ait müze-merkez olarak faydalanma yönünde kamuoyu oluşuyor. Büyük bir zenginliğimiz daha-Akterek poselkesinde korumuş Karkaralı civarındaki ilk okuldur. Bu okulun çok önemli olmasının sebebi burda öğretmenlik yapmış olmasıdır. Okul Alimhan Erme kovun ismiyle ilişkilidir. İşte bu tarihi bilgiler çevresinde de gelecekte önemli işler başarılacaktır. Karkaralıda bulunan G.Potanninin evinin tamiri ve şimdiki müze evlerin tamirden geçirme işlere planlanmış işler. Karkaralı çevresinin tarihinde Şokan Vâlihanovun ayrı bir yeri vardır. Bu da hala halka maledilememiş bir hazinedir. Bu arada Egîdîbulak bölgesinin "Arkalık" sovhozunun sakinlerinin son senelerdeki gelişmelerini söylemek yerinde olur. Kısa zamanda sovhoz çalışanlarının kültürel ve manevi hayatlarına lüzumlu birçok çözümler getirildi. Bir örnek vermek gerekirse -Sovhoz halkı kendi inisiyatifleri ile hemşiriler Kazak elindeki halk müziğinin önde gelen büyük ismi gibi kültürel faaliyetlerin hepsine savhozun müdürü Murat Savenulu Nurakışev öncülük ediyor. Bu onun halkın isteklerine olan ilgisini hatta kültürlülüğünü göster-

rir. Tabii ki böyle bir yöneticiyi çalışma arkadaşlarında, halkında olabildiğince kolliyacıkları şüphesizdir. 1990 yılı için 120 adet "Kazak Adabiyeti" (Kazak Edebiyat) gazetesine abone olması. Herhalde bu onların öz ana dillerine halklarının tarihi, ile geleceğine olan özel sempati ve ilgilerini de gösterir, daha da ötesi halkın bilgisini ortaya koyacağını düşünüyoruz.

Eskiden "Hazineci Sarıarka"-dendiğin de pek çok kişinin aklına önce Orta Kazakistan'ın yer şekilleri bakımından şanslılığı, yeraltı, yerüstü kaynakları, toprağımızın tabii ürünleri gelirdi. Bu düşünce yerinde de, bizim vilâyetimizde üretilen kömür, değerli madentaşı, çakıl ve çok miktarda kimyasal elementlerin ekonomimizin temelini teşkil ettiğine de, halkın hayatı için gerekliliğide kimsenin itirazı olamaz. Böyle tabii, endüstriyel gücü olması da halkın moraline olumlu etki yapacağı, halka güven vereceği şüphesiz. Bizim zamanımızda endüstriyi geliştirme çalışmaları birkaç nesil boyunca sürdü. Güçlü sanayi ülkesi halkımızın gururu haline geldi. Karaganda sanatının zenginliğini övmek ve sosyal gelenekler meydana getirip, halkın duygu ve düşüncelerine olumlu tesirini gösterdi. bizim hayatımızın bu yönü söylemekten, anlatmaktan eksik kalmadı. Bu arada geçmişimizle bu günümüze ilgi göstersek, düşünsek, arada kalmış, unutulmuş kıymetini hiçbirşeyle ölçemeyeceğimiz manevi zenginliğin vaziyeti nedir? Bugün bizim hayatımızdaki yeri nedir? sorularına cevap arasak çıkmaza gireceğimiz üzüntü verici bir durum değildir?

Orta Kazakistan yöresinin başlıca zenginliğinin onun kültürel, tarihi mirası olduğunu ispatlamaya çalışmanın lüzumu yok. Fakat ispatlamaya çalışmanın gereği yok diye onu özendirmekten bir nesilden diğer neslin gönlüne aktarıp, canlandırmakta geç kaldığımızı inkâr edemeyiz. Halk tarihinin zenginlikleri, günümüzün manevi öğelerine dönüştürmek için belli bir alanda çalışmadan oturmamızın hiçbir haklı tarafı yok.

Halk sanatının, becerisinin, kültürünün, tarihinin gelişme sürecine doğmatik primitivizm'in yerleşmiş "paha biçici" bakış açısından sıyrılabilesek bu bile pek çok zenginliği ihya ederdi. Bundan sonra, nesilden nesile ulaşan asırların içinde saklanmış manevi mirasın kadrini, kıymetini, tarihi değerini bilmek, öğretmek problemi hakkında sistematik olarak görüşmeninde zamanı geldi. Önceleri bu meseleye bizim alimlerimiz, yaraştırmacılarımız önem vermedi fikrine katılmıyorum. Bu konuda ilmi araştırma çalışmalarında oldukça çok. Mesele o hazinenin halkın kültürel kaynağına dönüşmesinde. Hatta daha öteye gitmeden duralım. Orta Kazakistanın eski devirdeki kültürünü, onun Begazı Dândıbay zamanı hakkında bir Alkay Marğulanın geniş araştırmasını halk, özellikle gençler bilir mi? Bir bilim dalının lüzumu tartışılmaz.

İnsanların yaşadığı, ömür sürdüğü yerleştiği yer, akarsu, göl adları başlıbaşına miras, hazine, hatıradır. Onların tarihi isimlerinin asırların derinliğinden bizim devrimize ulaşabilenlerin bu gün hala daha önce ol-

duğu gibi hatırlanması da büyük bir zenginliktir. Yakında ne çare ki bu civarda, "değişkenliğimizin" zararının kaç nesilin şuuru-na zarar verdiği ortada. Yer, su adlarını her 10-20 yılda bir değiştirmenin insanları buna bağlı olarak bir çok şeyi unutturacağı ortada. Bu gün yer ismi unutulur, yarın orda doğmuş, üzerinde yaşayan insanlar unutulur, böylece gönlümüzde saklayabileceğimiz hiçbirşey kalmadı. Hepsi dağılmış, saçılmış hazine olup çıkmaz mı? Geçen sene "Ortaklık Kazakistan" Orta Kazakistan yöresinde doğmuş Joldıkey ozanın şimdiye kadar ortaya çıkmamış bir çok şiirini yayınladı. Gerçekten de bu şiirler bir ülkenin hazinesi gibi Ozanın "Kulanötpe" ve "Suluterek" isimli ve herbiri yaklaşık 30-40 mısralık iki şiirinin içinde Suluterek, Arşatı, Tüyebas, Sarbaz, Aydarat, Belkarağan, Kızılkeniş, Gültebe, Araman gibi yirmiden fazla ağızda yer eden manası görkemli, gönül okşayan yer, su isimleri anılmış. Bu isimleri bu gün Nura bölgesinin gençlerinden sorunuz, öğreniniz. XI. asırda Yusuf Belasağın: "Vardı birçok köyünüz, aşireteriniz Şimdi onların izini bulup, arayınız" demiş. O zamandan beri X. asırda halkımızın damarını, manevi tarihi aleminden kaybettiklerimiz pek çok imiş....

İşte bunun gibi birçok problemin parti teşkilatları, halkın ilgilenen kesimi, kol sıvayıp uğraşsa iyi niyetini, iyi duygularını herkes sadece söylemekle yetinmese, sadece elini, sürsede halkımızın asırlar boyunca topladığı, koruduğu hazinesinin şerefinden haysiyetinden gelecek nesiller için faydalanmak maksadındayız.

Sovyetler Birliği'ne Yayın Yapan Amerikan Radyoları

İlhan Sami Özulu

Genel Olarak Radyo:

Günümüzde, gelişmelerin bu denli hızlı ve geniş çapta gerçekleşmesine yardımcı olan en önemli etken şüphesiz kitle iletişim araçlarıdır. Bu araçlar arasında radyo çok önemli bir yer tutmaktadır.

En güzel tarifiyle radyoculuk, kaynaktan (stüdyo veya herhangi bir yerde) alınan (söz-müzik) unsurunun elektromanyetik dalgalar aracılığıyla insan kulağına duyurulmasıdır.

Radyonun kullanım alanlarını başlıca dört ana başlıkta toplayabiliriz:

- 1.Haberleşme,
- 2.Eğitim,
- 3.Eğlence,
- 4.Bağlantı aracı olarak.

Haberleşme alanında radyo, yayınladığı haber bültenleri ve meteoroloji haberleri ile dinleyicileri bu konuda anında haberdar edebilmektedir. Eğitim yayınları kişilerin bilgi, görgü ve kültürlerini arttırmaktadır. Eğlence yönünden ise radyo, halkın eğlence ihtiyacını karşılamakta ve spor karşılaşmalarını dinleyicilere anında aktarabilmektedir. Bağlantı aracı olarak ise, uçak ve gemilerin karayla bağlantı

kurmalarını sağlamakta, emin bir şekilde seyretmelerine yardımcı olmaktadır.

Radyo yayınları (özellikle uzak mesafelere ulaşabilmesi bakımından Kısa Dalga/Short Wave yayınları), uygar hayattaki önemini ortaya koymuştur. Doğu Blokuna dahil ülkelerde (özellikle Sovyetler Birliği'nde) son yıllarda ortaya çıkan gelişmelerde, batı kaynaklı radyo yayınlarının etkileri gözardı edilemez.

KISA DALGA ÜZERİNDEN DIŞ ÜLKELERE YAYIN YAPMAKTA OLAN AMERİKAN RADYOLARI

-VOICE OF AMERICA (VOA)

: 330 Independence Avenue,
SW Washington, D.C. 20547 U-
SA

-RADIO FREE EUROPE (RFE)

: Oettingenstr. 67 Am Englis-
chen Garten 8000 Munich 22,
West Germany Tel: (089) 210 20

-RADIO LIBERTY (RL)

: Oettingenstr. 67 W-8000
München 22 P.O. Box 22 14 25
Germany

(Not: Bu üç radyo istasyonu hakkında etraflıca bilgi verilecek).

PAZAR	PAZARTESİ	SALI	ÇARŞAMBA	PERŞEMBE	CUMA	CUMARTESİ
Haberler Baş Makale Röportaj Haftalık Özetler	Haberler Baş Makale Röportaj Afganistan'da geçen hafta	Haberler Baş Makale Röportaj Amerika'da Gençlik Bilim ve Teknoloji	Haberler Baş Makale Röportaj Kadınlar Programı Sinema Amerikan Basınında Orta Doğu	Haberler Baş Makale Röportaj Amerika'da Sosyal Hayat Geçmişte ve günümüzde İslam	Haberler Baş Makale Röportaj İran'dan Haberler Müzik programı	Haberler Baş Makale Röportaj Şiirler Amerikan basını Sovyetler Birliği'nden haberler Medeniyet ve Sanat

VOA'nın SSCB yayınlar bölümü şefi Gerd Von Havaalanındaki gümrük memurlarından Voa'nın yayınlarını dinlediklerini duyunca hayretini gizleyememiştir. Hatta görüştüğü her kişi ona Voa'nın yayınlarını dinlediklerini söylemişlerdir. Gerd Von Deoemming bu ziyaretinin sonunda, Voa'nın yayınlarının Sovyetler Birliği'nde geniş kitleler tarafından dinlendiği kanaatine varmıştır.

-TRANS WORLD RADIO (TWR)

: P.O. Box 98, Chataham NJ 07928 USA Monoka üzerinden İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusça, Arapça ve Türkçe yayın yapmaktadır. Guam üzerinden ise İngilizce, Çince, Kantonez, Japonca, Endonezya, Bengal, Hindu, Tamil, Assamese ve Rus dillerinde yayın yapmaktadır. Swaziland üzerinden İngilizce, Almanca, Fransızca, Portekizce, Swahili, Malagasi, Zulu ve Shona dillerinde yayınlarını sürdürmektedir. Bonaire üzerinden de İngilizce, Almanca, İspanyolca ve Portekizce yayın yapmaktadır.

-AMERICAN FORCES ANTARCTICA NETWORK

: AFAN McMurdo, US Naval Support Force Antarctica, Fleet Post Office, San Francisco, CA 96601 U.S.A. 6012 KHz üzerinden dünyanın her yanına İngilizce olarak, 16 saat yayın yapmaktadır.

-WCSN

: 1 Norway Str. Boston, MA. 02115 USA. İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca.

-KUSW

: P.O. Box 7040, Salt Lake, UT. 84107 USA İngilizce.

-KSDA

: P.O. Box 7500, Agat, Guam 96928 İngilizce, Çince, Burma, Endonezya, Tagalog, Kore, Hindu, Tamil.

-WYFR: (FAMILY RADIO)

: 290 Hegenberger Road, Oakland, CA. 94621 İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca, Portekizce, İtalyanca, Rusça, Çince ve Arapça.

-KFBS

: P.O. Box 209, Saipan, CM 96950 Rusça, Çince, Vietnam, Endonezya.

-KCBI

: Dallas, Tx. 75221 USA İngilizce.

-KGEI

: Box 15, San Francisco, CA 94101 USA İngilizce, İspanyolca, Portekizce.

-KNLS

: Box 473, Anchor Point, Alaska 99556 USA, İngilizce, Rusça, Çince, Japonca.

-KVOH

: Box 7466, Van Nuys, CA. 91409 USA İngilizce, İspanyolca.

-WIIRI

: Box 12, South Bend, IN. 46624 USA İngilizce.

-WINB

: Box 88, Red Lion, PA. 17356 USA İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Portekizce, Rusça, Hıbrü, Yunan.

-WRNO

: Box 100, New Orleans, LA. 70181 USA İngilizce.

KAYNAK: Wave Handbook, Sony Corporation Radio Division Tokyo 1989

Amerika Birleşik Devletleri tarafından; Voice of America, Radio Free Europe ve Radio Liberty aracılığıyla gerçekleştirilen dış yayınların haftalık yayın saatleri toplamı 1983 yılı itibarıyla şu şekildedir:

VOA 977 saat

RFE 562 saat

RL 465 saat.

Bugün Radio Free Europe ile Radio Liberty birleştirilmiş ve yayınlarını birlikte sürdürmektedirler. Dış ülkelere yayın yapan Amerikan radyoları arasında konumuz açısından en önemli olanları yukarıda adı geçen üç radyo istasyonudur.

Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ülkelere yaptığı haftalık program saatleri toplamı yıllar itibarıyla şöyledir:

Yıllar	Haftalık Program Saati
1950	497
1955	1690
1960	1495
1965	1832
1970	1907
1975	2029
1980	1901
1981	1959
1982	1975
1983	2004

(Aralık 1983)

Kaynak: Guinness Genel Kültür Ansiklopidisi

AMERİKA'NIN SESİ RADYOSU/VOICE OF AMERICA (VOA):

Dünyanın her tarafına 24 saat aralıksız olarak İngilizce yayın yapmaktadır. Yayınlarını sürdürdüğü yabancı dillerdeki yayınları ise bölgeler açısından şu şekildedir:

-ORTA DOĞU

: Arapça, Farsça, Türkçe.

-SSCB

: Ermeni, Azeri, Gürcü, Rus, Ukrayna, Özbekçe.

-GÜNEY ASYA

: Bangladeş, Dari, Hindu, Peştü, Urdu.

-AFRİKA

: Fransızca, Amharik, Hausa, Swahili, Portekizce.

-GÜNEY AMERİKA

: Creole, Portekizce, İspanyolca.

-AVRUPA

: Arnavutça, Bulgarca, Çek-Slovak, Estonya, Yunanca, Macarca, Latviya, Litvanya, Polonya, Serbo-Croatyan, Slovence, Türkçe.

-KUZEY AFRİKA

: Arapça

-UZAK DOĞU-GÜNEY DOĞU ASYA-OKYANUSA

: Burma, Endonezya, Khe-mer, Kore, Laos, Vietnam, Mandarin, Kantonez.

KAYNAK: VOICE Magazine No:35 Washington 1989

Amerikanın Sesi Radyosu tarafından çıkartılan "Voice" dergisinde Estonya, Latviya ve Litvanya dilleri, zannediyoruz ki bölgesel durum itibarıyla SSCB bölümünde değil de Avrupa bölümünde belirtilmiştir. Türkçe ise, hem Orta Doğu hem de Avrupa bölümünde gösterilmiştir.

Amerika'nın Sesi Radyosu'nun Yayın Prensipleri şunlardır:

1) VOA sürekli olarak inandır ve güvenilir haber kaynağı olarak hizmet eder. VOA'nın haberleri doğru, objektif ve geniş kapsamlıdır.

2) VOA, Amerikan halkının herhangi bir bölümünü değil tüm Amerika'yı temsil eder. Bu nedenle Amerikan fikrini ve kurumlarını dengeli ve anlaşılabilir bir şekilde savunur.

3) VOA, Birleşik Devletler'in açık ve etkili politikalarını ve bu politikaların sorumlusu fikir ve tartışmaları temsil eder.

Kamu Hukuku, 94-350

Merkezi ve stüdyoları Washington'da bulunan Amerika'nın Sesi Radyosu, Türkçe yayınlarını Türkiye saati ile 22.00-23.00 arasında 1260, 6160, 9525, 9670 kilohertz üzerinden yapmaktadır.

VOA'nın SSCB yayınları bölümü şefi Gerd von Doemming, Sovyetler Birliği'ni ziyareti sırasında Moskova'nın Sheremetyevo Havaalanında ki gümrük memurlarından VOA'nın yayınlarını dinlediklerini duyunca hayretini gizleyememiştir. Hatta görüştüğü her kişi (taksi şoförü, otel komisi, insan hakları savunucusu ve Sovyet subayları) ona VOA'nın yayınlarını dinledikle-

rini söylemişlerdir. Gerd von Doemming bu ziyaretinin sonunda, VOA'nın yayınlarının Sovyetler Birliğinde geniş kitleler tarafından dinlendiği kanaatine varmıştır.

Amerika'nın Sesi Radyosu'nun Sovyetler Birliğinde 32 milyon dinleyicisi olduğu tahmin edilmektedir.

VOA, Sovyetler Birliği'ne Rusça, Özbekçe, Azerice, Ermenice, Ukrayna, Estonya, Litvanya, Latviya ve Gürcü dillerinde yayın yapmaktadır.

Rus dilindeki yayınlar; 13,16,19,25,31,41,49 metreler üzerinden yapılmakta ve günün büyük bir bölümünü kapsamaktadır. VOA'nın Sovyetler Birliği'ne yaptığı yayınların en büyük kısmını Rusça yayınlar oluşturmaktadır.

Ukrayna dilinde günde 4 saat yayın yapılmaktadır. Kiev vakti ile 05.00-07.00 saatleri arasında 30,48 ve 379 metreler üzerinden; 19.00-21.00 saatleri arasında ise 25,31 ve 41 metreler üzerinden yayın yapılmaktadır.

Özbek Türkçesi yayını ise günde 2 saattir. Taşkent vakti ile 06.00-07.00 saatleri arasında 19,25,31 ve 41 metreler üzerinden; 20.00-21.00 saatleri arasında 13,16 ve 19 metreler üzerinden yayınlanmaktadır.

Azeri Türkçesi yayını günde 1 saattir. Bakü vakti ile 23.00-24.00 saatleri arasında 25,31 ve 41 metreler üzerinden yayın yapılmaktadır.

Ermenice yayın günde 1 saat 15 dakikadır. Erivan vakti ile 06.00-06.15 arası 25,42,49 ve 238 metreler üzerinden; 21.00-22.00 saatleri arasında 13,16,19 ve 31 metreler üzerinden yayınlanmaktadır.

Gürcü dilinde günde 45 dakika yayın yapılmaktadır. Tiflis vakti ile 06.15-06.30 arası 25,42,49 ve 238 metreler üzerinden; 24.00-00.30 arası 31,42 ve

48 metreler üzerinden yayın yapılmaktadır.

Kaynak: 1990

(Voice of America-Program Schedule)

Estonya dilinde günde 1 saat 15 dakika yayın vardır.

GMT

: 02.45 - 03.00 / 15.30 - 16.00/16.30-17.00 Latviya dilinde günde 1 saat 15 dakika yayın yapılmaktadır.

GMT

: 03.00 - 03.15 / 14.30 - 15.00/16.00-16.30 Litvanya dilinde ise günde 1 saat 15 dakika yayın vardır.

GMT

: 03.15 - 03.30 / 15.00 - 15.30/17.00-17.30.

Bu yayınlardan Özbekçe ve Azerice programlarının yayın şekillerini örnek olarak verebiliriz:

ÖZBEK TÜRKÇESİ:

1. Yayın Saati

: GMT 24.00-01.00

Türkiye saati ile 02.00-03.00

Taşkent vakti ile 06.00-07.00

Metreler

: 19,25,31,41

Kilohertz

: 15195,11705,9740,7210

2. Yayın Saati

: GMT 14.00-15.00

Türkiye saati ile 16.00-17.00

Taşkent vakti ile 20.00-21.00

Metreler

: 13,16,19

Kilohertz

: 21720,21625,17885,17865,15235

Kaynaklar:

1) 1990

2) VOA-Uzbek Service, Daily Program Schedule 1990

3) Wave Handbook, Sony Corporation Radio Division Tokyo 1989

AZERİ TÜRKÇESİ

AMERİKANIN SESİ, PA-
RİS Cad.32
KAVAKLIDERE, ANKARA

VOICE OF AMERICA
330 INDEPENDENCE AVE-
NUE SW
WASHINGTON, D.C. 20547

radio istasyonu bugün birleştirilmiş ve yayınlarını işbirliği içerisinde sürdürmektedir.

Yeni Forum yayınları tarafından 1988 yılında basılan "Stratejik Açısından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar" ad-

PAZAR	PAZARTESİ	SALI	ÇARŞAMBA	PERŞEMBE	CUMA	CUMARTESİ
Haberler Baş Makale Röportaj Haftalık Spor Programı Tarım Programı	Haberler Baş Makale Röportaj Amerikan basınında OrtaDoğu ve İslam dünyası	Haberler Baş Makale Röportaj Amerikan basınında Sovyetler Birliği	Haberler Baş Makale Röportaj Kadınların dünyası	Haberler Baş Makale Röportaj Orta ASya Tarihi ve Edebiyatı	Haberler Baş Makale Röportaj Dini program	Haberler Baş Makale Röportaj Gençlik ve Müzik programı

PAZAR	PAZARTESİ	SALI	ÇARŞAMBA	PERŞEMBE	CUMA	CUMARTESİ
Haberler Baş Makale Röportaj Amerikan basınında Orta Doğu ve İslamdünyası	Haberler Baş Makale Röportaj Amerikan basınında Sovyetler Birliği	Haberler Baş Makale Röportaj Kadınların dünyası	Haberler Baş Makale Röportaj Orta Asya Tarihi ve Edebiyatı	Haberler Baş Makale Röportaj Dini program	Haberler Baş Makale Röportaj Haftalık Sanat Programı	Haberler Baş Makale Röportaj Tarım programı Demokrasi

Yayın Saati

: GMT 19.00-20.00

Türkiye saati ile 21.00-22.00

Bakü vakti ile 23.00-24.00

Metreler

: 25.3, 25.4, 31.0, 41.2, 49.0

Kilohertz

: 11835, 11805, 9680, 7280, 6160

Tablo girecek

Kaynaklar: 1) 1990
(VOA-Program Schedule)

2) Wave Handbook, Sony Corporation Radio Division Tokyo 1989

Amerika'nın Sesi Radyosu'nun Adresleri:

U.S.A.

RADIO FREE EUROPE (RFE)/RADIO LIBERTY (RL):

Radio Free Europe ve Radio Liberty, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da yaşayan doğu bloku dahil çeşitli milletlerin dilinde yayın yapan ve Amerika Birleşik Devletleri Kongresi tarafından finanse edilen müstakil bir radyo işletmesidir. Kuruldukları zaman bu iki radyo istasyonu da ayrı ayrı görev yapmaktaydı. Adından da anlaşılacağı üzere "Hür Avrupa Radyosu", Doğu Avrupa ülkelerine yapmış olduğu yayınlar ile etkili olmuştur. Adı "Özgürlük Radyosu olan diğer istasyon ise, Sovyetler Birliğindeki Cumhuriyetlerin dillerinde yayın yapmaktadır. Bu iki

ki kitapta meşhur CIA ajanı Paul Henze şunları söylüyor: "1950 başlarında soğuk savaşın şiddetlenmesi üzerine batı dünyası (başta Amerika olmak üzere) mali imkanlar hazırladı. Bu çabaların başında Radio Liberty geliyordu ki, bu kuruluşun yayınları bugün de devam etmektedir".

Radio Liberty'nin Özbek Türkçesi şubesinin günlük radyo programlarındaki kapanış anonsunun Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılması şöyledir: "Özgürlük Radyosu, Amerika Birleşik Devletleri Kongresi tarafından finanse edilen bağımsız bir radyo istasyonudur. Özgürlük Radyosu Sovyetler Birliği halkları ile faydalı ilişkilere girmeyi kendine amaç edinmiştir.

RADIO LIBERTY ÖZBEKÇE YAYIN PROGRAMI

Kısa Dalga	Kilohertz	Taşkent vakti	Münih vakti	Türkiye saati
49 m	6135	06.00-07.00	01.00-02.00	02.00-03.00
41 m	7245	06.00-07.00	01.00-02.00	02.00-03.00
	7255	06.00-08.00	01.00-03.00	02.00-03.00
	7295	07.00-08.00	02.00-03.00	02.00-04.00
31 m	9715	07.00-08.00	02.00-03.00	03.00-04.00
	9725	06.00-07.00	01.00-02.00	02.00-03.00
25 m	11855	07.00-08.00	02.00-03.00	03.00-04.00
	11875	06.00-07.00	01.00-02.00	13.00-14.00
		22.00-23.00	17.00-18.00	17.00-18.00
19 m	15130	07.00-08.00		03.00-04.00
	15370	22.00-23.00	17.00-18.00	18.00-19.00
16 m	11750	18.00-19.00	13.00-14.00	14.00-15.00
		22.00-23.00	17.00-18.00	18.00-19.00
	17895	18.00-19.00	13.00-14.00	14.00-15.00
13 m	21530	18.00-19.00	13.00-14.00	14.00-15.00
	21510	18.00-19.00	13.00-14.00	14.00-15.00

Kaynak: Radio Liberty-Uzbek Language Service, Program Schedule
(Munich, 1991)

Özgürlük Radyosunun yayınları hür fikir alış verişine hizmet eder, çünkü bu hizmet barışı sağlamlaştırmayı ve halkların birbirine yakınlaştırmayı sağlar. Karşılıklı hür yayıncılık prensibi, insan hukuku hakkındaki milletlerarası beyannameye kaydedilmiş ve Avrupa'nın güvenlik ve işbirliği için Helsinki'de imzalanan anlaşmada kabul edilmiştir.

İnsan hakları beyannamesinin 19 uncu maddesinde; her insanın fikirlerini hür bir şekilde açıklayıp, tartışabilme özgürlüğünden bahsedilmekte ve bu fikirleri sınırlar ötesinde her türlü yayın aracı ile yayabilme hürriyetine sahip olduğu belirtilmektedir.

Radio Free Europe ve Radio Liberty birlikte toplam 22 dilde yayın yapmaktadır. Bu yayınlar şunlardır:

Radio Free Europe

: Bulgar, Çekoslovak, Estonya, Macar, Latviya, Litvanya, Polonya, Rumen dillerinde olmak üzere toplam 8 dilde.

Radio Liberty

: Ermeni, Azeri, Belorus, Dari, Gürcü, Kazak, Kırgız, Peştü, Rus, Tacik, Tatar-Başkırt, Türkmen, Ukrayna ve Özbek dillerinde olmak üzere toplam 14 dilde.

Bu yayınların dağıtıldığı yerlerin yerleri ise şöyledir:

Biblis....Almanya

Gloria....Portekiz

Holzkirchen. Almanya

Lampertheim. Almanya

Playa de Pals..İspanya.

Özgürlük (Azadlık) Radyosu'nun Özbek Türkçesi programlarında günün önemli haberlerinin yanı sıra şu konulara yer verilmektedir: Özbekistan ve Orta Asya'nın ekonomik, sosyal, tarihi ve medeni sorunlarına ait makale ve yorumlar, Yarışma ve Dinleyiciler Burcağı programla-

rı, Özbek basınından örnekler, Kadınlar ve Gençler programları, Orta Asya ve Dünya basın hayatı, Demokratik usul ve tecrübeler, Türk ve İslam dünyasındaki olaylar, haftalık dini program, Kuran-ı Kerim'den ayetler ve Özbek Türkçesiyle anlamı, dini makale ve bilgiler. Bunlardan başka Türkistanlı ilim adamları ve aydınlar ile yapılan sohbetlere yer verilmekte ve dış ülkelerde yaşayan Türkistanlılar hakkında bilgiler verilmektedir.

Kaynak: Radio Liberty-Uzbek Language Service, Program Schedule (Munich, 1991)

RADIO LIBERTY
Uzbek Service

Oettingenstr.67

W-8000 München 22

GERMANY

Tel:21022376

RADIO LIBERTY-AZADLIK
RADIO SI

Ozbek Şubesi

P.O. Box 221425

München/GERMANY

KISALTMALAR:

V O A: Voice of America
(Amerika'nın Sesi Radyosu)

R F E: Radio Free Europe
(Hür Avrupa Radyosu)

R L: Radio Liberty (Özgürlük Radyosu, Azadlık Radyosu)

G M T: Greenwich Mean Time
(Greenwich Ana Saat Ayarı)

U T C: Universal Time Coordinated

C E T: Central European Time

K Hz: Kilohertz

USIA: United States Information Agency

KAYNAKÇA

1. Ünal UYGUÇ, Radyo Televizyon Haberciliği (Ders Notları) İstanbul Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü Yayını No:1
İstanbul 1987.

2. VOICE Magazine, No:27,-32,34,35 Voice of America-United States Information Agency publication, Washington 1988-1989.

3. Wave Handbook, Sony Corporation Radio Division, Tokyo 1989.

4. Voice of America Program Schedule, VOA-USIA, Washington 1990.

5. Voice of America Uzbek Service Daily Program Schedule, VOA-USIA-Washington 1990.

6. Voice of America Radio Log., VOA-USIA, Washington 27/1/1991.

7. Radio Free Europe/Radio Liberty Combined Broadcast Schedule, (25/3/1990-31/3/1991)

8. Radio Liberty-Uzbek Language Service Program Schedule, 1991.

9. İkibin'e Doğru dergisi, Sistem Yayıncılık, Yıl:5 Sayı:2 İstanbul 1991.

10. JUNIOR Ansiklopedisi, Hamlyn, Güneş Yayınları, İstanbul.

11. GUINNESS Genel Kültür Ansiklopedisi, Güneş Yayınları, İstanbul.

12. Voice of America-Özbekçe ve Azerice Radyo Programları.

13. Radio Liberty-Özbekçe, Azerice, Kazakça, Kırgızça, Tatar-Başkırtça, Türkmençe radyo programları.

TÜRK DÜNYASINDAN HABERLER

Hakan Poyraz

BİRLİK HALK CEPHESİ BAŞKANI ABDURRAHİM PULATOV TÜRKİYE'YE GELDİ.

Birlik Cephesi Başkanı Abdurrahim PULATOV ve Yöneticilerden Milletvekili Polat AHUNOV Türkistan Araştırma Vakfı ve Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneğinin davetlisi olarak Türkiye'ye geldiler. Ağustos ayı başında gerçekleşen bu ziyarette Birlik Halk hareketi başkanı 4.6.1991 günü Türkistanın Özbekistan cumhuriyetindeki gelişmeler ve Birlik Halk hareketi hakkında bir konferans verdi.

Vakıf ve Dernek Başkanı Dr.Ahat Andican ile birlikte Ankara'ya giden misafirler sırasıyla Devlet Bakanı Fahrettin Kurt,

Kültür Bakanı Gökhan Maraş, DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel, Başkan Yardımcısı Mehmet Gölhan, MÇP Genel Başkan Yardımcıları Devlet Bahçeli, Ferruh Sezgin, Şevket Bülent Yahnici, Kültür Bakanlığı müşteşarı Acar Okan ve üst düzey bazı bürokratlarla görüşmeler yaptılar. Ankara Türkocagında da bir konuşma yapan Abdurrahim Polatoğlu ve arkadaşı 9 Ağustos da ülkemizden ayrıldılar.

AZERBAYCAN ÖZBEKİSTAN VE KIRGIZİSTAN BAĞIMSIZLIKLARINI İLAN ETTİLER

Ağustos ayı içerisinde Sovyetler Birliğinde ortaya çıkan darbe olayı ve onu izleyen gelişmeler sonrasında bir çok Cumhuriyet Moskovadan bağımsızlığını ilan etti. 30 Ağustos günü toplanan Azerbaycan Yüksek Sovyeti oybirliğiyle kararı onayladı. Benzer gelişmeler iki gün sonra 1 Eylül 1991 günü Özbekistan ve Kırgızistan parlamentolarında yaşandı. Bu iki Cumhuriyet parlamentolarının oy birliğiyle bağımsızlık ilan ettiler.

3 Eylül 1991 günü Moskova da toplanan halk temsilcileri konseyinde yapılan önerilerle bir Cumhuriyetlerinde dahil olduğu 11 Cumhuriyet ekonomik ve askeri çerçevelerle sınırlanmış bir birlik sözleşmesini imza edeceklerini belirttiler.

KÜLTÜR ve MEDENİYET İŞBİRLİĞİ SÖZLEŞMESİ

Türkistan Araştırmaları Vakfı ile Özbekistan Medeniyet Ca-

ungarması (Vakfı) Arasında işbirliği sözleşmesi imzalandı. 2 Temmuz 1991 günü Taşkent'te imzalanan anlaşma gereğince Türkistan'ın Özbekistan Cumhuriyeti ile Türkiye arasında sanat eserleri ve kültür arasında sanat eserleri ve kültür değerlerinin karşılıklı tanıtımı sergi, konferans, sempozyumlar düzenlenmesi, bunlara yönelik ortak yatırımlar yapılması gibi çalışmalar yapılacak. Anlaşmayı Türkistan Araştırmaları Vakfı adına Başkan Dr.A. Ahat Andican, Özbekistan Medeniyet Vakfı adına ise Vakıf Başkanı Mehmedali Mahmudoglu imzaladı.

Türkistan Araştırmaları Vakfı ile Özbekistan Yazarlar Birliği teşvikat merkezi arasında yapılan bir diğer anlaşma ile de Türkiyede Özbekistan Edebiyatı ve sanatının tanıtımı, ortak çalışmalar yapılması gibi konular karara bağlandı. Dr.Andican ve Merkez Başkanı Yazar Töre Mirza arasında imzalanan bu sözleşmeye göre iki yılda bir karşılıklı olarak edebiyat günleri düzenlenecek.

TAV BAŞKANI AHAT ANDİCAN'IN TÜRKİSTAN ZİYARETİ

Özbekistanda 25-28 Temmuz tarihleri arasında yapılan "işadamları kongresinde" gözlemci olarak giden Dr.Andican bu ziyareti sırasında Özbekistan Televizyonuna ve Özbekistan radyosuna demeçle verdi. Ayrıca "Halk sözü" "Özbekistan Edebiyatı", "Provdı Vostoka" gazetele-

rinde röportaj'ları yayınlandı. Taşkent üniversitesinde ve Özbekistan-Türkiye Dostluk Cemiyetinde de konuşmalar yapan Andican özellikle Dış dünyadaki Türkistanlıların Türkistan için yaptığı hizmetler "Türkistan Cumhuriyetlerinde siyasi reformların ön plana alınması ve çok partili sistemlere geçilmesi", "Türkistan Cumhuriyetleri arasında federasyon oluşturulması", Türkiye-Türkistan ilişkileri gibi konular üzerinde durmuştur..

TÜRKİYE SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

Konulu sempozyum yapılıyor. Yeni forum dergisi yöneticisi Prof.Dr.Aydın Yalçın tarafından düzenlenen bu milletler arası kongre 16-19 Eylül tarihleri arasında Kuşadasında yapılacak USA, İngiltere, İsveç, Fransa, Almanya, Letonya, Azerbaycan, Türkistan, Rusya ve Türkiyeden 60 kadar bilim adamı ve araştırmacının katılacağı bu toplantıda Sovyetler Birliği Türkiye ilişkileri ve Sovyetlerdeki Türk Cumhuriyetleri ile ilgili bilimsel tebliğler sunulacak. Dr.Baymırza Hayıt ve Dr.A.Ahat Andicanın'da konuşmacı olarak katılacağı bu toplantı 3 gün devam edecek.

KIRGIZİSTAN KÜLTÜR BAKANI TÜRKİYE'Yİ ZİYARET ETTİ.

Ağustos ayı içerisinde Kırgı-

zistan Kültür Bakanı Danial Nazarmatov ve Kırgız üniversitesi rektörü USEN A.ASANOV başkanlığındaki heyet Kültür Bakanını Gökhan Maraş'ın davetlisi olarak gelmişlerdir. Ankarada çeşitli resmi görüşmeler yapan heyet üyeleri İstanbulda Eski Kültür bakanı Namık Kemal Zeybek, Türkistan Araştırmaları Vakfı başkanı Dr.A.Ahat Andican, İş dünyası vakfı üyeleri Prof.Dr. Sabahattin Zaim, Kaleporselen yönetim kurulu başkanı Ali Coşkun ve diğer üyelerin bulunduğu bir toplantıya katıldılar. Kültür Bakanı Nazarmatov Türkistanlılar Kültür ve Sosyal yardım derneğinin ve Vakfın çalışmaları hakkında bilgi aldıktan sonra kültürel ilişkilerin güçlendirilmesinin yararlı olacağını söyleyerek vakıf başkanı Dr. Ahat Andican'ı Kırgızistan'a davet etti.

İSA YUSUF ALPTEKİN'E ARMAĞAN

Doğu Türkistan Türklerinin Lideri İsa Yusuf Alptekin için Türk Edebiyatı Dergisi tarafından bir gün düzenlendi. 8 Haziran günü yapılan törende Kültür Bakanı N.Kemal Zeybek, Türk edebiyatı Vakfı Başkanı Ahmet Kabaklı, yazar Ergun Göze, Dr.Ahat Andican, Hızırбек Gayretullah, Sami Yavrucak, Em.Gn.Rıza Bekin birer konuşma yaparak İsa beyin hizmetlerini anlattılar. Daha sonra çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından İsa Yusuf Bey'e ödülleri takdim edildi.

Azerbaycan Edebiyatından**Hikâye****SADAKAT***

*Tamara Beliyeva'dan
Derviş İlyasoğlu*

Alabaş kuvvetten düşmüş bedenini güçlkle yerden kaldırarak demir tordan çekilmiş hasarın lap yakınına geldi. Hasretle iki mertebeli daş binaya sarı boylandı. Torun altından heyete geçmek için tırnakları ile toprağı kazımağa başladı. Onda bu istek o kadar güçlü idi ki, sanki zayıflamış bedenine kuvvet gelmişti. O, sövği tabii olarak başını tez-tez açtığı deliğe sokup ve aceleyle kazıyordu. Nihayet, lap güçten düştü. Takatsiz halde yere uzandı...

* * *

Alabaş büyüdükçe decel ve inatkar oldu. Hamı onu sevire ve azizleyirdi. Amma bir gün duyuk düştüler ki, Alabaş hayattaki başka canlı mahluklarla sert ref-tar edir. Onları boğar, öldürür ve tüylerini etrafa serpererek lezzetle yer. Ev sahipleri hırs-lanarak onu yoğun bir zincirle bağladılar. Hatta büyük bir oğlan onu bir iki kötek darbesine de gonat eledi. Amma hırdaca uşaklar bağrışarak Alabaş bu cezadan hilas eylediler. Ale bil o günden hamının üzü ondan döndü. Onu en çok seven kumral saçlı kız bile Alabaşa sarı bakmadı. Bir nice günden sonra yazıkları geldiği için onu açık bıraktılar. Amma evvelki ökey mü-

nasebet halâ da devam ediyordu. O daha korkusundan az kalsın onun başına binip gözlerini dimdiklemeye çalışan o hayasız mahluklara dokunmuyordu. Alabaşların bu fedakarlığını hissedenden ev sahipleri gazabı kendilerinden uzaklaştırıp yine evvelki gibi mehriban ve gayri-keş oldular. "Oh demeli, Alabaş hayattaki bu hayasız mahluklara dokunmasa, onu hamı sevecek ve azizleyecek", "heyf, amma nice de tatlı ve lezzetli etleri vardı...". O, dili ile dudaklarını yalayarak te-essüflendi. Ve birden aklına keldi ki, komşu hayatlarda da bu hayasız mahluklardan var. Yegin ki sahipleri buna göre ona açıklanmazlar da... Böylelikle, o, komşuların hayat bahçesine dadanarak bir hayli göğşe baktı. Lakin, o, bir gün genede uğurluk üstünde tutuldu. Onun en çok zehlesi giden, saçları siyah kuyruğunu okşayan komşu kadın Alabaş kırmızı bir kök tavuğu lezzetle parçalayıp yediği zaman gördü ve öyle bir hayran kaldı ki... Ele bir hamı birden ayıldı. Komşulardan biri dedi ki, on tavuğunu yeyip, biri dedi onbeş. Bir sözle, hadimi onun vurduğu ziyanın sayısına bire-beş kattı. O ise kuyruğunu bulaya bulaya, bir ayağını kaçak koyarak bu yalancı adamlara bakıyordu. Onun sa-

hipleri ise başlarını utandıklarından yerden kaldıramayarak bu itihamlara kızara-kızara kulak asar, söyleyecek söz bulamıyorlardı. Sanki tavukları oğurlayan Alabaş değil, onlardı. Komşular bunu hissedip onların, haline acıdılar. Herkes bu uğru köpekten yakalarını kurtarmak için onlara bir meslehet verirdi. Nihayet, hamı bir karara geldi ki, böyle uğur köpeği öldürmekten başka çare yoktur.

Akşam hava toranlaşanda sahip tüfeği getirdi. Ahvalden haberdar olan çocuklar pencerenin arkasından atalarını gözlemeye başladılar. Onlar artık Alabaş açık-açığına müdafa etmeye çekmiyorlardı. Alabaş sahibini görüp yine evvelden olduğu gibi onun eline ayağına sarıldı. Amma o şen-şen yok, yazık-yazık, yalvarırmış gibi zingıldıyor, sanki imdat diliyordu. Sahip yerinde donup kalmıştı. Ne ise fikirleşirdi. Birden o çevrilerek eve gitti ve tüfeğini yerine astı. Uşaklar derinden nefes alarak bakiştılar. Amma onlar hissediyorlardı ki, Alabaşa karşı mutlak bir tedbir alınacaktır.

* * *

Onlar uykudan Alabaşın sesine uyandılar. Boynuna zincir

geçirilmiş Alabaş özünü oraya buraya vurup, heç arabaya binmek istemiyordu. Sohbet esnasında uşaklar başa düştüler ki, Alabaş harasa uzak bir yere sürgün edecekler "yazık Alabaş orada ne yiyecek",-diye uşaklar pıçıldıhtılar. Ve Alabaşa hırdaca bir keseye azık koydular. Maşın kapıdan uzaklaşanda öyle kederlendilerki... Alabaş azdırmağa gidenler hava kararırken gelip çıktılar ve fehrle söylediler ki, onu uzak, lap uzak bir yerde azdırdılar. O, arabanın ardanca hayli kaçıp, nihayet yorulup elden, düşdü. Arabanın böyürbaşında herlenen kumral saçlı kız birden dehşetle içini çekti. Alabaşa koydukları azığa arabada kalmıştı.

Bu hadiseden üç dört gün geçmişti ki, uşaklar analarının sevinç dolu haykırışına uyandılar:

- Alabaş geldi uşaklar, Alabaş. Oh, yazık neçe de arıtlayıp. Oğlum, ona su ver, yiyecek ver. Aman Allah, o buranı neçe tabıb?.. Bütün yolu yük yerinde gittiği halde... Aman Allah... Lap mucizedir...

Uşaklar gözlerini oğuştura oğuştura Alabaşa bakıyorlardı. Onlar bu üç günde öyle hep ondan konuşmuşlardı. Amma onun gayıdaçağını akıllarına böyle getirmemişlerdi. Budur, o yine dilini sallayarak tövşüye-tövşüye, iri gözlerinin kırpa-kırpa, suya, çöreye Mehel bile koymuyordu. "Gör onları Alabaş ne kadar sevmiş". Sese-küye baba da uyanı. O, Alabaşı görünce konuşabilmedi. Alabaş sahibini görüp bir iki defa "hav, hav" ederek ona sarı kaçdı, eline ayağına sarılarak şen-şen zingildededi. Son söz yine babanın idi. Uşaklar titreye titreye onun vereceği kararı bekliyorlardı. Nihayet, baba A-

labaş'ın başını okşayarak dedi ki, "Bu misilsiz sadakatine göre Alabaş bütün ömrünü bu hayatta yaşmalıdır. Onun bütün günahları bağışlanır.. Alabaş sanki bunu hissetmiş gibi açgözlülükle kendini suyun ve yiyeceğin üstüne atladı. Uşaklar sevinçlerinden öyle bağrıhtılar ki, komşular merakla eyvandan, pencereden bakıştılar.

Alabaş bu gayri-adi sadakati ailede ona karşı hususi rağbet yaratmıştı. Bir defa komşular uykudan yene de sıçan kuyruk saçlı kadının feryadına uyandılar. Hamıdan birinci onun yanına Alabaş yetişti. Kadın onu görüp daha da alevlendi. Gazabından öyle uludu ki, Alabaşı korkuttu. O, etrafına toplaşan komşulara sübut etmeye çalışırdı ki, Alabaş gece onun on tane tavuğunu boğarak öldürmüş. Alabaş kadının gazapla bakışını ona taraf tutmasından hissediyordu ki bütün bu ithamlar onu yüklenmiştir. O, kuyruğunu sallayarak günahkar-günahkar gözlerini döyürdü. Öylece bu vakit sahibe gazapla ileri yürüdü. O, alabaşı müdafa ederek sıçankuyruk saçlı kadını büh-tan etmekte teksirlendirirdi. Komşuların çoğu sahibenin tarafını saklayarak dediler ki, bu ancak çaggal işi olabilir. Ancak sıçankuyruk saçlı kadın dediğinden dönmedi ve Alabaşı zincire bağlattı. Ele hemini gece onun koyunlarını arhadan ne ise parçalamıştı. Seher komşular onun hayına yığışan zaman Alabaş hay yerine kaçta bilmediği için bir iki ağız vurdu. Ve ele hemini kün Alabaşı zincirden açtılar, hemini kece ise Alabaş kendinden de büyük bir çakalı eve yakın bir yerde boğup öldürdü. O günden sonra Alabaş neinki öz hayatlarında, hatta komşuların hayatlarında da jestle gezmeye başladı.

Yıllar geçtikçe Alabaş bu evde baş veren çürbeçür değişikliklerin şahidi oldu. Onun gözlerinin karasında hırdaca uşaklar bir bir büyüdü, büyük uşaklarsa harasa giderek yılda iki defa evlerinin yâ da saldılar.

Yıllar geçti... Alabaş ona karşı hamıdan dikkatli olan, cereyinin suyunun vahtının ötmesini koymayan sahibini bir daha görmedi.

Yıllar geçti... Bir gün bu hayatta bir şadlık oldu ki gel göresin. Mağarlar kuruldu, koyunlar kesildi, plav kazanları yan-yanaya dizildi. Alabaş ömründe böyle bolluk görmemişti. O, bilmiyordu ki, neyi koyup, neden yesin. Göresen bu bolluğa, bu şadlığa sebep ne idi? Gefilden gelen maşın katarlarının signal sesinden, köye atılan tüfek seslerinden alabaş dik atıldı. Hırdaca uşaklar gışgışarak maşınları devreye aldılar. Bu vakit lap öndeki arabadan ağ paltar giyinmiş, gövercine benzeyen bir kız çıkıdı. Tez onun ayağı altına bir koyun yatırıp kesdiler. Sonra gelini eve götürdüler. Bir yığın büyük küçük, hatta onunun sahibesi bile artık büyüüp geşenklemiş kumral saçlıgız da, bir sözle, bütün aile bu ak paltarlı kızın karşısında o eve keçenecen o kadar atılıp düştüler ki...

Alabaş bayag koyunun kesildiği yerde dayanıp hele de soğumamış kanı dili ile yalayarak düşünürdü ki, eğer bu geşenk mahlukun gelişi ile bu hayatta bu kadar bolluk ve şenlik yaranırsa, demek, Alabaşın hoşbahtlığı. Güzel günleri hele gabagdadı.

"Ak güvercin" geldiği günden Alabaşı közümçihdiya saldı. Bir defa o, elinde sür-sümük gab heyete düşende Alabaş aditi üzre

yemini almak için onun yanına kaçtığı zaman, o dehşetle bağırarak sür-sümüğü karmakarışık yere attı. Alabaş yarı yolda dayanıp mat-mat ona bakıyordu. Alabaş'ın demek olur ki, hiç sevmediği, bıyıklı-sakallı kimi olmuş büyük oğlan eline geçen nese ağır bir şeyi ona tolazladı Alabaş ağrıdan zingildeyerek götürüldü. Bundan sonra onun kara günleri başladı. Önceleri o kefi istediği yerde uzanıp dincele bilirdi. Şimdi ise bu hırdaca usadeliğinden de mahrum edildi. O, nerede uzanırdı ise, "Ak Güvercin" in te'kidi ile oradan kovulurdu. Amma bütün bunlara da bir teher dözmek olurdu. Alabaş üzüntüye boğan esas sebeplerden biri o idi ki, "Ak Güvercin" geldiği günden bu evde hamı kanıkara gezer, Alabaş azizlemek hiç kimsenin yadına gelmiyordu. Sen deme, bed günler hele gabakda imiş. Bir gün Alabaş gördü ki, sahibesi çocuklarını başına çıkarıp, bir arabaya da ev eşyalarını yükleyip harasa gidiyor. Onlar Alabaşla özel olarak vedalaştıkları zaman onun yüreğine ne ise damdı. Gabak ayaklarını sahibenin çiyinlerine koyarak, gözlerinin içine baktı. Sahibenin gözleri yaşlı ve gamlı idi. Alabaş öyle geldi ki, bu hayatta yaşadığı yıllar boyunca o hiç vakit sahibesinin gözlerini böyle gamlı görmemiştir. Ve bu gözler onun hatırında möhkem iz bıraktı.

Günler geçti, Alabaş her gün gözlerini maşınlar gidip kelek büyük şoseye dikerek saatlerce sessiz sedasız gözledi. Amma ne sahabe ne de onun dünyada en çok sevdiği o güzel mahluklar kayıtmadı.

Alabaş sevki tabii olarak hisseyledi ki, bütün bu değişikliklere sebep "Ak Güvercin". O, bir

defa pillekenlerin altında uzandığı için ayaklarının ucu ile onu dürtükleyip bağıra çağıra salan bu iğrenç mahluka gazapla mırdanmak isterken onun kin ve kudretten eğilmiş korkunç yüzünü görüp sarısını yuttu.

Alabaşın bir şey garibine gidiyordu ki, ne için hamı bu "Ak Güvercin" in elinden başını götürüp kaçtığı halde, onun evvelden sevmediği, şemdi ise çok yazığı geldiği büyük oğlan bütün günü bu eybeçer kadının (neden-se ilk defa o, Alabaş'a güzel görünmüştü) söyüş ve tahkirlerini dinleye dinleye onun buyruklarını yerine getirirdi.

Alabaş bu sirden baş açma bilmiyordu. Bes Alabaşın özünü buraya bağlayan ne idi? Ona bu evde bir tike çörekte verirdiler. O, kapı kapı gezip karnını doyurur, akşamları yine de bu eve gelirdi. Sahibe gidenden sonra sıçan kuyruk saçlı kadın da hiç vakit kandarından içeri geçmediği bu eve ayak açmış, "Ak Güvercin" le cici-bacı olmuştu. Amma o yerinde dayanarak maddım-maddım kızın yüzüne baktı. Aralarında beş on metre mesafe vardı ve bütün yol boyu Alabaş bu mesafeyi bozmadı. Kız yürüdükçe o da yürüyor, durunca o da duruyordu.

- Oy, Alabaş nereye geliyor-sun, dön geri! Ahı, men mektebe gidiyorum, Dön!

Alabaş bu sözlerin manasını anlamasa da, başa düşürdü ki, kız onun geriye, eve gitmesini istiyordu. Amma o, geri dönmek istemiyordu. Bilmek istiyordu ki, bu sevimli kız her gün tezden bu ağır çantayı yüklenip nereye gidiyor? Yegin ki, bu çantanın içi dolu çörek idi. Elbette çörek idi. Çünkü kız her zaman Alabaş'a tatlı çörekler çıkarıp verir-

di. Alabaş gördü ki kız geçen bir ak binanın içerisine girdi ve Alabaş o çıkana kadar bekledi. Kız onu görünce hayretle içini çekti. Alabaş yerinden sıçrayarak tez eve sarı götürüldü. O günden başlayarak onlar tez tez mektebe birlikte gidip geldiler.

Bir defasında Alabaş eve gayıdan zaman iri darvazanı bağlı gördü. O ne kadar ahtardısı hayata geçmek için bir yer tapa bilmedi. Kapının ağzında dayanarak bir hayli uludu. Birden kapı açıldı. Alabaş sevinçle içeri girmek isterken ağır bir şey düz başına değildi. Zerbenini arkasınca ise gazaplı bir kıskırık beynini deldi. Alabaş bir neçe bu kapının arkasında sesini çıkarmadan saatlerce bekledi, ahırda elini üzüp her gece bir kapıda başını kirledi.

Bugün ise o, bu hayata girmeli, son nefesinde öz doğma meskenini görmeli idi. Sonra ise ölmek için yine de hemin bu yere gitmeliydi. O, ağırlaşmış bedenini zorla yerden kaldırıp açtığı deşiğe (açtığı çukura) yakınlaştı. Yine kazımağa başladı. Nihayet içeri geçebilirdi. Bayagdan beri canfeşanlıkla yeri kazıyan Alabaşın, içeri geçmek anında öyle bir bedeni sustaldı. Artık tan yeri ağarıyordu. Bütün canlılar uyanmış, kurbağaların kurultusundan, cırcırların cırıltısından başka hiç ne işitilmeyen gecenin aksine olarak, dünya alem muhtelif seslerle dolmuştu.

Alabaş yarım içeri geçmiş bedenini içeri geri çekerek köy otluğa serildi. Onu hayata sesleyen bu şen çığırtılara o da öz sesiyle cevap vermek istedi. Amma sesi çıkmadı. Arıklamış, zayıflamış bedeni yünkülce titredi ve kırpımsız gözleri harasa uzaklara bakıyormuş gibi bir noktaya dikildi...